

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄.

ΙΟΥΛΙΟΣ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1927

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 11^ο και 12^ο

ΟΣΟΙ ΑΓΩΝΙΖΕΣΤΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑ,
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΟΛΥΤΡΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.

ΑΠΑΝΤΑΤΕ ΣΤΙΣ ΒΡΙΣΙΕΣ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΣΥΚΟΦΑΝΤΙΕΣ
ΤΩΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΩΝ ΜΕ ΘΕΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.

ΜΕΛΕΤΑΤΕ ΣΟΒΑΡΑ. ΕΜΒΑΘΥΝΕΤΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ
ΣΤΙΣ ΙΔΕΕΣ ΣΑΣ.

ΚΗΡΥΧΝΕΤΕ ΤΙΣ ΜΕ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟ

ΠΟΛΕΜΑΤΕ ΤΙΜΙΑ, ΕΙΛΙΚΡΙΝΑ, ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΣΙΑ.

ΑΝΤΡΙΖΕΣΤΕ,

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΟ ΣΑΣ

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ»

Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ὕστερα ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῆς ἐφετεινῆς γενικῆς συνέλευσης τοῦ Φλεβάρη καὶ τοῦ Μάρτη καὶ τὶς προτάσεις, ποὺ ψηφίστηκαν στὴ συνεδρίαση, ποὺ ἔγινε στὶς 24 τοῦ Μάρτη, θεωρεῖ ὑποχρέωση τῆς νὰ ἀνακοινώσῃ στὰ μέλη τοῦ Ὀμίλου, ποὺ δὲν παρακολούθησαν τὴ γενικὴ συνέλευση, στὸν ἑλληνικὸ δασκαλικὸ κόσμον καὶ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὸ ἱστορικὸ τῆς διάσπασης καὶ τὶς νέες προγραμματικὰς γραμμὰς τοῦ σωματείου.

A.

1. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος καὶ ἡ δράση του.

Στὰ 1910, ἐποχὴ, ποὺ ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξη βρῖσκεται στὴ δημιουργικώτερη τῆς στιγμῆ προπαρασκευάζοντας τὴν ἐξόρμηση τῆς γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ «ἐθνικοῦ» τῆς ἔργου, ἰδρύεται ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος» γιὰ νὰ καταπολεμήσῃ καὶ νὰ κατανικήσῃ ὀριστικὰ τὸν πνευματικὸ μεσαίωνα, ποὺ κυριάρχησε στὴν Ἑλλάδα ὅλο τὸ 19ο αἶωνα. Γύρω ἀπὸ τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὀμιλὸ συσσωματώνονται τὰ πιὸ ζωντανὰ καὶ πιὸ δημιουργικὰ στοιχεῖα τοῦ τύπου, ἐθνικιστῆς τοῦ τύπου τοῦ Δραγοῦμη καὶ τοῦ Μαβίλη, φιλελεύθεροι καὶ σοσιαλιστικὰ διαφωτισμένοι ἀστικοί, ὅπως οἱ λεγόμενοι «κοινωνιολόγοι» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀκόμα καὶ καθαροὶ θεωρητικοὶ σοσιαλιστῆς, σὰν τὸ Σκληρό, παρακολουθοῦσαν συμπληρητικὰ καὶ ἐνισχυτικὰ τὸ ἔργο του.

Κυριώτερο σύμβολο καὶ ὄπλο τοῦ ἀγῶνα ἡ γλῶσσα.

Ἀντίπαλοι τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ὑψώνονται τότες ἡ Ἐκκλησία, τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὁ Παλιὸς πολιτικὸς κόσμος, ἡ τριπλοῦς ἐκπροσώπηση τῆς μεσαιωνικῆς παράδοσης, ποὺ κρατοῦσε ψυχικὰ ἀποναρκομένο καὶ σκλάβον τὸν Ἕλληνα μικροαστὸ καὶ μικροαγρότη, καθὼς καὶ τὸν ἐργατικὸ καὶ ἀγροτικὸ προλετάριο.

Ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν δυὸ αὐτῶν κόσμων φάνηκε νὰ νικήσῃ ὁ δημοτικισμὸς παράλληλα μὲ τὴν πολιτικὴ ἐπικράτηση τῶν διαφωτισμένων ἀστικῶν στοιχείων. Ἔτσι ἡ δεκαπενταετία ἀπὸ τὰ 1910 ὡς τὸ 1925 μ' ὅλες τὶς περιπέτειες τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἀγῶνων, παρουσιάζει μιὰ ἐπίμονη ἀναγεννητικὴ προσπάθεια μέσα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος, μ' ὅλο ποὺ στὴν ἀρχὴ φαινότανε περιορισμένος μόνον στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, ὅμως γρήγορα δυναμωμένος ἀπὸ εἰδικούς παιδαγωγούς, ἄρχισε νὰ ζητᾷ οὐσιαστικώ-

τερες μεταβολὲς στὸ σύνολο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου. (Πρόγραμμα Δημοτικῶν Σχολειῶν 1912, Νομοσχέδια 1913).

Στὰ 1914 τὸ πρόγραμμα του ζητᾷ δημοκρατικὸ ἀπλωμα τῆς παιδείας σ' ὅλο τὸ λαὸ, συγχρονισμὸ ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἀγωγῆς, στροφή στὸ φυσικὸ κόσμον, ἐπιστημονικὰ μέσα ἀγωγῆς, μελέτη τοῦ Ἑλληνόπουλου καὶ τῶν ὄρων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Στὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἔμεινε πιστὸς ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος καὶ ζητοῦσε καὶ περίμενε τὴν πραγμάτωσή του ἀπὸ τοὺς προοδευτικὸς πολιτικοὺς τῆς ἀρχουσας τάξης.

Τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, ποὺ περιλάβαινε στοὺς κύκλους του τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς αὐτοὺς, πότε δειλὰ καὶ σκεπασμένα καὶ πότε φανερώτερα δεχότανε καὶ ὑποστήριζε τὴν ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν τοῦ Ὀμίλου.

Ὅμως, ἂν καὶ τὸ κόμμα αὐτὸ κυβέρνησε μὲ κάποιες διακοπὲς τὴν Ἑλλάδα μιὰ δεκαετία, πολὺ λίγα ἦταν τὰ θετικὰ του ἔργα, ποὺ ἀπόμειναν μέσα στὴν παιδεία.

Τὴν νέα ὀργάνωση τῶν σχολειῶν, ποὺ μελέτησε καὶ σχεδίασε στὰ 1913 (Νομοσχέδια Τσιριμώκου), τὴν ἄφησε ἔκθετη καὶ ἀπὸ τότε ποτὲ δὲ θέλησε νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ εἴτε τὸ ἴδιο σχέδιον, εἴτε ἄλλο ἀναθεωρημένο.

Τὴν δημοτικὴν γλῶσσα τὴν καθιέρωσε στὰ δημοτικὰ σχολεῖα σὲ δυὸ στιγμῆς ἐπαναστατικῆς του δράσης, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917 καὶ στὰ 1923. Ταυτόχρονα ὅμως ἄφησε τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ χτυπηθῇ, νὰ συκοφαντηθῇ καὶ νὰ ὑπονομευθῇ μέσα ἀπὸ τοὺς ἴδιους του τοὺς κόλπους. Καὶ ὅπως διόλου ἀναπάντεχα τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1926 ξανάφερε τὴν καθαρεύουσα στὶς δυὸ ἀνώτερες τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ Σχολεῖου.

Τὸ μεγάλο πρόγραμμα γιὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ νέου διδαχτικοῦ προσωπικοῦ, ποὺ ψηφίστηκε καὶ ἄρχισε μερικὰ νὰ πραγματώνεται στὰ 1923 καὶ 1924 (Νέα Διδασκαλεῖα πολυτάξια καὶ μονοτάξια μὲ ὑποτροφίες ὅλων τῶν μαθητῶν, Τεχνικὸ Διδασκαλεῖον καὶ τεχνικὴ μετεκπαίδευση Δημοδιδασκάλων, Πρότυπον Πειραματικὸν Διδασκαλεῖον (Μαράσλειον), Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, Ἐκπαιδευτικὴς ἀποστολὴς στὴν Εὐρώπην), τὸ ἄφησε νὰ χτυπηθῇ μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ἀπὸ τὸ φτινόπωρον τοῦ 1924. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά μὲ τὴν πρόφαση τῶν οικονομικῶν τὸ κατακομματίασε (Κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀφοῦ τὸ συκοφάντησε μὲ σημαντικὰ δημοσιογραφικὰ του ὄργανα (Ἐστία), τὸ εἶδε ὄχι δυσάρεστα νὰ συντριβῆται ἀπὸ τὴν Παγκαλικὴν δικτατορίαν, ποὺ οὐσιαστικὰ πραγματοποιοῦσε μ' αὐτὴ τὴν ἐνέργειαν τὴν ἐπιθυμίαν ὅλων τῶν ἀντιδραστικῶν στοιχείων.

Καὶ τὸ μόνον ἀληθινὰ σημαντικὸν κέρδος τῶν ἀγῶνων αὐτῶν, ποὺ ἀπομένει, εἶναι τὸ ξύπνημα τοῦ δασκάλου. Ὁ δάσκαλος, ξένος πρὶν σὲ κάθε ζωντανίαν καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν καὶ τὰ ἀληθινὰ συμφέροντα τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ, ἀποναρκομένος «ἐκ τῶν ἄνω» μὲ τὰ ἀερολογήματα «περὶ προγονικῆς εὐκλείας» καὶ «περὶ τῆς ἀθανάτου ἡμῶν γλώσσης», καταδικασμένος νὰ ξεραίνῃ τὸ νεοελληνικὸν ἔγκεφαλον μὲ τὸ λίβαν τῆς γραμματικῆς, ἄνοιξε σήμερον τὰ μάτια του καὶ μποροῦμε νὰ ποῦμε, πῶς οἱ περισσότεροὶ δασκάλοι σήμερον ἀκοῦνε μὲ περιφρόνησιν τοὺς ἀερολόγους καὶ τοὺς κάπηλους «ιδανικῶν» νὰ τοὺς μιλοῦν γιὰ ἰδανικά, ποὺ καὶ οἱ ἴδιοι δὲν τὰ πιστεύουν καὶ τὰ ὑποστηρίζουν ἀπὸ συνειδητὸ ὑπολογισμὸν ἀτομικὸν ἢ ταξικόν.

2. Η αντί-

σταστροφή της άρχουσας τάξης.

Γιατί όμως οι δεκαπεντάχρονοι αυτοί αγώνες του Όμιλου δώσανε τόσο μικρό θετικό κέρδος, μ' όλο που πολλά μέλη του εργάστηκαν άρχετα μέσα στο κράτος; Τα αίτια είναι βαθύτερα.

Τό κόμμα των φιλελευθέρων, που από τα 1910 αντιπροσωπεύει την «άνορθωτική» κίνηση στην Ελλάδα, σε όλες τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του (εργατική πολιτική, αγροτική πολιτική, εκπαιδευτική πολιτική) βράδισε δειλά και αντιφατικά, έχοντας αδιάκοπα να υπερονικήση έσωκομματική αντίδραση έντονη και αποτελεσματική. Την αδυναμία του αυτή τη μεγάλωσαν οι ελληνικές περιπέτειες του παγκόσμιου Ιμπεριαλιστικού πολέμου, γιατί δώσανε ευκαιρία στα παλιά αντιδραστικά στοιχεία να παρασύρουν με τό μέρος τους την πλειονοψηφία των μικροαστικών και των λαϊκών τάξεων, που υποφέρανε φοβερά από τον πόλεμο και τό διχασμό.

Κοντά σ' αυτά τα αίτια ή εξέλιξη της εθνικής οικονομίας, ή σχετική ανάπτυξη του καπιταλισμού και του βιομηχανισμού στη χώρα μας, ή προσφυγική συρροή, ή άτελη λύση του αγροτικού ζητήματος, δημιούργησαν και έδω αισθητό εργατοαγροτικό κίνημα, που έγινε άφορη μέγλης άνησυχίας στην άρχουσα τάξη, όπως τό παγκόσμιο εργατικό κίνημα έστρεψε στη συντηρητική αντίδραση όλο τον κυρίαρχο άστισμό.

Η βίαιη άνατροπή και ή εξόντωση του φεουδαρχικού και άστικού κοινωνικού καθεστώτος της Ρωσίας, ή έντονη δράση των κομμουνιστικών κομμάτων στη Δύση, οι έσχυρότατες και βαθιές μεταπολεμικές κρίσεις του καπιταλισμού, ή συναίσθηση για τον κλονισμό και την κατάρρευση όλου του ιδεολογικού και ήθικού επιστρώματος της άστικής κοινωνίας, γέννησαν στις ευρωπαϊκές άστικές τάξεις μια συντηρητική και αντιδραστική κίνηση και θεωρητική και πραχτική, που όλοένα δυναμώνει. Διχτατορίες, φασισμός, οίκουμενικές κυβερνήσεις, προετοιμάζουν και πραγματοποιούν την περίοδο της **άστικής άπολυταρχίας**. Η άστική τάξη αιστάνεται για ένοχλητικές και επικίντνες και καταργεί τις έλευτερίες, που αυτή ή ίδια είχε κατακτήσει και καθιερώσει στην έπαναστατική της περίοδο, καθώς και τις έλευτερίες, που είχε άναγνωρίσει ως τώρα στην εργατική τάξη.

Αυτά είναι τα αίτια, που ενεργώντας όλα μαζί, στρέφανε και την ελληνική άστική τάξη, ύστερα από μια βραχύχρονη περίοδο σχετικού φιλελευθερισμού, στην αντίδραση, που όλοένα και έδω μεγαλώνει.

Κάθε προοδευτική ιδέα χαρακτηρίζεται κομμουνισμός, κάθε έλευτερία είναι ένοχλητική και είτε με σοφιστικά πλαγιοβαδίσματα ουσιαστικά **άναίρεται**, είτε καταλιέται με την άμεση βία. Η άρχουσα τάξη και έδω γίνεται όλοένα συντηρητικότερη και σήμερα όλα τα κόμματα της, δίχως καμιά σχεδόν ουσιαστική διαφορά, ταυτίζονται και συνεργάζονται. Από την άλλη μεριά με τη συνειδητοποίηση των προβλημάτων στην εργατική τάξη και με τό σχετικό ξύπνημα των δασκάλων, οι άπαιτήσεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση γίνονται όσο πάει και ουσιαστικότερες. Και έτσι τό λίγο, που δόθηκε στην εκπαίδευση φαίνεται μηδαμινό και οι έλπίδες για κάποια άμεση πρόοδο στην παιδεία κάθε μέρα και λιγοστεύουν. Γι' αυτό βλέπουμε πόσο επίμονα χαρακτηρίζεται και πιστεύεται για κομμουνισμός και ή **γλωσσική μόνο μεταρρύθμιση στην εκπαίδευση**, που στην πραγματικότητα,

ήταν παντού γνώρισμα του άστικού άπολυτρωτικού αγώνα. Έτσι εξηγείται ή μικρή έπιτυχία, που είχε ως τώρα τό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Όμιλου.

Ταυτόχρονα όμως αυτή ή διαμόρφωση των αντικειμενικών όρων δημιούργησε και μέσα στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, ζυμώσεις και συζητήσεις, που φέρανε στην κρίση της φρενιής Γενικής Συνέλευσης.

B.

3. Η φρενιή συζήτηση στον Εκπαιδευτικό Όμιλο.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος από τό τέλος του 1920 με τις βδομαδιάτικες συγκεντρώσεις, όμιλίες και συζητήσεις των μελών του ήταν σ' αδιάκοπη έπαφή με τα ρεύματα των ιδεών, που κυκλοφορούσαν και στον τόπο μας και στον έξω πολιτισμένο κόσμο.

Οι ζυμώσεις αυτές, που έγιναν μάλιστα έντονότερες στα τελευταία τρία χρόνια (1924, 1925, 1926) φέρανε μια ριζική διχογνωμία και μέσα στη Διοικητική Επιτροπή και στον πλατύτερο κύκλο των μελών του Όμιλου.

Έτσι παρουσιάστηκε από δυο μεριές ή άπαιτηση ν' αναθεωρηθούν οι προγραμματικές άρχές του Όμιλου α) **άπό στοιχεία συντηρητικά**, που άρχισαν να θεωρούν επικίντνο πιά για όλη την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, να υπάχουν μέσα στον Όμιλο μέλη, που τείνουν να συσχετίζουν τό εκπαιδευτικό πρόβλημα με τό κοινωνικό. Τα μέλη αυτά τα θεωρούσαν υπεύθυνα και για τους κρατικούς διωγμούς των μεταρρυθμιστών. Και β) **άπό στοιχεία ριζοσπαστικά**, που ήθελαν ίσα ίσα να ξεκαθαρίσουν την άόριστη και συχυσμένη κοινωνιολογική βάση, που είχαν ως τώρα τα αίτήματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Κάθε προσπάθεια για να κρατηθή ο Όμιλος ένωμένος γύρω στο πρόγραμμα του 1914 άποδείχτηκε μάταιη και άσχοπη. Και είναι πολυ χαρακτηριστικό για την προοδοφοβία και την αντιδραστική μεταστροφή των συντηρητικών, ότι αυτοί έπιμένανε με πείσμα να ξεκαθαριστή ο Όμιλος από κάθε προοδευτικό στοιχείο.

4. Τι ζητούσαν οι συντηρητικοί

Οι άπαιτήσεις των συντηρητικών συγκεντρώθηκαν σε τρία σημεία.

Τό πρώτο αναφέρεται στον ταξικό χαρακτήρα της Παιδείας και τό χαρακτήρα του αγώνα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Κάθε προσπάθεια να σχετιστή και τό έργο του σχολείου και ο αγώνας για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με την κοινωνική βάση και την κοινωνική σύνθεση και τους αγώνες των κοινωνικών τάξεων, τη θεωρήσανε για μεταστροφή του έργου του Όμιλου σε έπιχείρηση πολιτική. Τό καθαρό παιδαγωγικό αντίκρισμα των πραγμάτων, είπαν, είναι όλότελα ανεξάρτητο από την κοινωνική σύνθεση και τους κοινωνικούς αγώνες, είναι υπεραξικό. Γι' αυτό είναι μορετή και ή ύπαρξη υπεραξικής παιδείας ανεξάρτητα από την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων. Έτσι, όσοι δέχονται, πως όλες οι κοινωνικές οργανώσεις και ή παιδεία είναι αναγκαστικά έξαρτημένες από τη μορφή της κοινωνικής σύνθεσης, δέν είναι παιδαγωγοί, μα πολιτικοί ή ακόμα χειρότερα «πολιτεύονται». Ο Όμιλος λοιπόν ή

πρέπει να δηλώσει και να αναγράψει στο πρόγραμμα του, ότι στέκεται «υπεράνω των τάξεων» ή παύει να είναι εκπαιδευτικό σωματείο, αλλάζει σκοπό και κατεύθυνση και γίνεται σωματείο πολιτικό.

Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στη διδασκαλία των θεωρητικών μαθημάτων. Ζητήσανε δηλαδή οι συντηρητικοί να γραφτεί στο αναθεωρημένο πρόγραμμα του εκπαιδευτικού Όμιλου, πώς η καλλιέργεια του θεωρητικού συναισθήματος είναι ένα από τα απαραίτητα στοιχεία της αγωγής, και γιατί αυτό δε μπορεί να χωριστεί από την έννοια της αγωγής ή διδασκαλία των θεωρητικών μαθημάτων στα σχολεία. Έργο του Όμιλου θα ήταν, συνεχίζοντας την ως τώρα ταχτική του, να φροντίσει να γίνη το πρόγραμμα και η διδασκαλία των θεωρητικών, όσο μπορεί πιο μεθοδική.

Το τρίτο σημείο αναφέρεται στην έννοια της εθνικής αγωγής.

Διατυπώσανε δηλαδή οι συντηρητικοί την απαίτηση να ξεκαθαριστεί στο πρόγραμμα του Όμιλου, πώς με τον όρο *εθνική αγωγή*, πρέπει να εννοούμε και την καλλιέργεια του *συνειδητού εθνισμού* και πώς ο βασικός σκοπός της εθνικής αγωγής είναι η *εθνική αυτοσυντήρηση*. Και ακόμα πώς για την εθνική αυτοσυντήρηση είναι απαραίτητο πάνω από το συμφέρο, τη συνείδηση και την αλληλεγγύη μιας κοινωνικής τάξης, να υψώνεται πάντα το αίτημα του *εθνικού συνόλου*.

Τις απαιτήσεις αυτές των συντηρητικών τις πολέμησαν έντονα τα προοδευτικά στοιχεία του Όμιλου. Η μακρότατη δεκαήμερη και διεξοδική συζήτηση, που έγινε πάνω σ' αυτά τα αίτηματα δικαίωσε τους προοδευτικούς, γιατί κανένα από τα αίτηματα αυτά *δεν άνθεξε* στον επιστημονικό έλεγχο, που τους έγινε.

Οι προοδευτικοί είδαν στις απαιτήσεις αυτές καθαρώτατα τα σημάδια της αντιδραστικής μεταστροφής.

5. Έχει σχέση η παιδεία με τις κοινωνικές τάξεις;

Το πρώτο αίτημα σχετικά με τον ταξικό χαρακτήρα της παιδείας δεν είχε κανένα άλλο σκοπό, παρά να διώξει κάθε ύποψια, πώς ο Όμιλος και η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση έχουν οποιαδήποτε σχέση με τον κομμουνισμό και την κομμουνιστική κίνηση, αφού η αναγνώριση της πάλης των τάξεων είναι η βασική αρχή του επιστημονικού σοσιαλισμού, λοιπόν και του κομμουνισμού.

Ήσθησαν αίτημα για να πετύχη άβέβαιο αποτέλεσμα.

Γιατί, για να σταθί το αίτημα αυτό, θάπρεπε να υποδειχτεί επιστημονικά: πρώτα πρώτα αν καμιά από τις ιστορικά μελετημένες σύνθετες κοινωνίες ήταν χωρίς κοινωνικές τάξεις, έπειτα αν στάθηκε μέσα σ' αυτές παιδεία, που να μην ήταν ταξικά καθωρισμένη, τρίτο αν μπορού να λείψει ο ταξικός χαρακτήρας της παιδείας, χωρίς να λείψουν οι κοινωνικές τάξεις, τέταρτο αν υπάρχει καθαρά παιδαγωγικό, (δηλαδή ανεξάρτητο από κάθε σχέση με την κοινωνική οργάνωση), αντίκρισμα των πραγμάτων για μια παιδεία δημόσια και κρατικά οργανωμένη. Η θεωρία «*το κράτος υπεράνω των τάξεων*» τη στιγμή, που υπάρχουν τάξεις, είναι καθαρό ξεγέλασμα, για να κρύψει την πραγματικότητα, δηλ. «*το κράτος υπέρ της άρχουσας τάξης*». Το ίδιο είναι ξεγέλασμα και η θεωρία «*η παιδεία υπεράνω των τάξεων*» επει-

που υπάρχουν κοινωνικές τάξεις, για να αποσκεπάσει την πραγματικότητα δηλ. το «*η παιδεία όργανο της άρχουσας τάξης*».

Γι' αυτό η θεωρία, πώς ο Εκπαιδευτικός Όμιλος άμα δεχτή ειλικρινά την άρχή της πάλης των τάξεων, παύει να είναι εκπαιδευτικό σωματείο και γίνεται πολιτικό, δε σημαίνει τίποτα άλλο παρά πώς ο Όμιλος δεν πρέπει ίσα-ίσα να αντικρίσει το συμφέρο του «συνόλου», παρά *μιας μόνο τάξης*, της άστικής και να μελετήσει τα εκπαιδευτικά ζητήματα μέσα στο πλαίσιο μόνο των δικών της συμφερόντων.

Μόνο λοιπόν άμα αναγνώριση και δεχτή την αλήθεια για τον κοινωνικό καθορισμό της παιδείας, τότε και μόνο τότε εργάζεται πραγματικά για το σύνολο, τότε και μόνο τότε αγκαλιάζει ολόκληρο το πρόβλημα της παιδείας.

Γιατί τότε βλέπει ο Όμιλος την αλήθεια και έρμηνεύει σωστά. Βλέπει, ως ποιο σημείο μπορεί να προχωρήσει η άρχουσα τάξη στην οργάνωση της παιδείας και ακόμα, πώς το σημείο αυτό, που άγρυπνα φυλάγεται, είναι η γραμμή του ταξικού συμφέροντος.

Βλέπει, πώς κανένας ρομαντικός φιλανθρωπισμός και μόνο ο άγώνας μπορεί να δώσει ένα μέρος ή το σύνολο από τα πνευματικά αγαθά, σε κείνους που σήμερα δεν τάχουν, όπως μόνο με τον άγώνα μπορούν να κατακτήσουν οι άδικημένοι ένα μέρος ή το σύνολο από τα υλικά αγαθά.

Βλέπει, πώς αυτοί αποτελούν σήμερα τα όχτω δέκατα του λαού κι όμως η άδικία υπάρχει. Εκπαιδευτική πρόοδος και εκπαιδευτική αναγέννηση δε σημαίνει τίποτα άλλο παρά να κατακτήσουν άληθινά τα πνευματικά αγαθά όλοι όσοι έχουν φυσιολογικά τη δυνατότητα μέσα τους. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος λοιπόν δε μπορεί να λέγεται και να είναι άληθινά προοδευτικό σωματείο, αν δε μελετήσει τα μέσα και δε βοηθήσει με όλη του τη δύναμη, για να λείψει πια αυτή η άδικία. Αυτό είναι το νόημα της Λαϊκής Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης. Και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, όταν πάψει να επιδιώκει και να προετοιμάζει μια ουσιαστική λαϊκή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τότε ίσα-ίσα βγαίνει έξω από το σκοπό του και αλλάζει κατεύθυνση.

Τις ιδέες αυτές διατυπώσανε οι προοδευτικοί του Όμιλου με την ακόλουθη άρχή.

«Κάθε σημαντική κοινωνική μεταρρύθμιση, άρα και η εκπαιδευτική, γίνεται με μέσο την πάλη των κοινωνικών τάξεων.

Η έλληνική άστική τάξη, όπως έδειξε ή ως τα τώρα πείρα του Εκπαιδευτικού Όμιλου, η καταπολεμάει άμεσα ή δεν επιδιώκει ειλικρινά μιάν ουσιαστική λαϊκή εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Γι' αυτό ο Όμιλος βλέπει, πώς η λαϊκή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δε μπορεί να έχει άλλο κοινωνικό φορέα και πρόμαχο παρά τις κοινωνικές εκείνες τάξεις, που σαν άδικημένες συνειδητοποιούν καθαρά τα κοινωνικά προβλήματα και αγωνίζονται για την πραγματοποίηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, αναγκάζοντας έτσι και την άρχουσα τάξη να βελτιώνει τους θεσμούς της. Γι' αυτό ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, σά σωματείο εκπαιδευτικής πρωτοπορείας έχει χρέος να εργάζεται για να εκφράζει τα εκπαιδευτικά αίτηματα και να διαμορφώνει την εκπαιδευτική συνείδηση των λαϊκών τάξεων (εργατικής, άγροτικής, μικροαστικής)».

6. Πολιτικὸ Σωματεῖο ἢ Σωματεῖο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς;

Μὲ τὸ νὰ δεχτῆ ὁ Ὅμιλος αὐτὴ τὴν ἀρχὴ δὲ γίνεται πολιτικὸ σωματεῖο, ἀλλάζει μόνον τὴν ἐκπαιδευτικὴν του πολιτικὴν.

● Γιατὶ ὁ Ὅμιλος δίχως νὰ εἶναι ποτὲ ἴσαμε τώρα πολιτικὸ σωματεῖο, δηλαδὴ δίχως ν' ἀνήκη ποτὲ σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα ἢ νὰ προπαγανδίζῃ ὠρισμένη γενικὴ πολιτικὴ γραμμὴ, ἦταν πάντα σωματεῖο ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς.

Κάθε ἄτομο καὶ κάθε ομάδα, πού ἐπιδιώκει νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ μεταβάλῃ σὲ πράξιν ἓνα θεωρητικὸ αἴτημα κάνει πολιτικὴ. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος ποτὲ δὲν ἦταν σωματεῖο γιὰ νὰ μελετᾷ μόνον θεωρητικὰ εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ θέματα. Πρῶτα πρῶτα τὰ μέλη του δὲν ἦταν μόνον εἰδικοί ἐπιστήμονες, μὰ διανοούμενοι, πολιτικοὶ καὶ ἐπιστήμονες ὅλων τῶν κλάδων. Ἐπειτα ὁ βασικὸς σκοπὸς του ἦταν «νὰ βοηθήσῃ ν' ἀναγεννηθῆ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία» δηλαδὴ ὠρισμένες θεωρητικὲς ἐκπαιδευτικὲς ἀρχές, πού ἀναγνωρίζονται γιὰ σωστὲς ἀπὸ τὰ μέλη του, νὰ γίνουν πραγματικότητα καθολικὴ μέσα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Καὶ τὰ δυὸ λοιπὸν αὐτὰ ἔκαμαν ὀλοφάνερα τὸν Ὅμιλο σωματεῖο «ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς».

7. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος σωματεῖο πνευματικῆς πρωτοπορείας.

Οὔτε πάλι μπορεῖ νὰ νοηθῆ, πὼς τὸ σωματεῖο ἀλλάζει σκοπὸ καὶ κατεύθυνση, ἐπειδὴ οἱ ἀρχές του θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἐφαρμοστοῦν **ἀμέσως τώρα** καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἓνα μικρὸ ἢ μεγάλον στάδιο προπαρασκευῆς. Γιατὶ καὶ τὸν καιρὸ, πού ἰδρύθηκε ὁ Ὅμιλος, οἱ ἀρχές του φαίνονταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ μιὰ ἄμεση πραγμάτωση καὶ ὁ βασικὸς χαρακτήρας τοῦ σωματείου ἦταν προδρομικός.

Ὁ Ὅμιλος ἰδρύθηκε σὰν ἓνα σωματεῖο πνευματικῆς πρωτοπορείας καὶ τέτοιο πρέπει νὰ παραμείνῃ. Ἄν ἡ ἐξέλιξις τῆς πραγματικότητος ἀνάγκασε τὸ Κράτος γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ δεχτῆ μερικὰ τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα τοῦ Ὀμίλου, θὰ ἦταν ὀλέθρια πλάνη νὰ γίνῃ γι' αὐτὸ ἐξάρτημα τοῦ Κράτους καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ **μόνον** ἐκεῖνα τὰ αἰτήματα, πού μποροῦν νὰ ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογὴ μέσα στὸ σημερινὸ Κράτος. Τότε ἴσα—ἴσα θὰ ἔχανε τὸν προδρομικὸν του χαρακτήρα καὶ θὰ ἀλλάζετο σκοπὸ καὶ κατεύθυνση, ἐπειδὴ θὰ θυσίαζε τὰ οὐσιαστικώτερα αἰτήματα τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης.

Αὐτὴ ἡ σύχυσιν ἀνάμεσα στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο καὶ στὸ Κράτος, ἡ σύχυσιν δηλ. ἀνάμεσα στὸν Ὅμιλο σὰ σωματεῖο προοδευτικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς καὶ στὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τοῦ σημερινοῦ κράτους, θόλωσε τὴν ἀντίληψιν ὠρισμένων κρατικῶν ὑπαλλήλων καὶ πρακτικῶν παιδαγωγῶν καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ πιστέψου, πὼς ὁ Ὅμιλος δὲ μπορεῖ νὰ ζητήῃ πράγματα, πού δὲ θὰ τοὺς ἄφηνε τὸ σημερινὸ κράτος νὰ τὰ ἐφαρμόσου **ἀμέσως** στὰ σχολεῖα ἢ καὶ θὰ τοὺς καταδίωκε γι' αὐτό.

Τὶς ἀναιλήψεις αὐτὲς γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ὀμίλου τὶς διατυπώσανε οἱ προοδευτικοὶ στὶς ἀκόλουθες ἀρχές :

1) Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου παραμένει ὁ ἴδιος, δηλ. νὰ βοηθήσῃ ν' ἀναμορφωθῆ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία.

2) Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος δὲν εἶναι πολιτικὸ σωματεῖο, δηλ. δὲν εἶναι προσκολλημένος σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα. Εἶναι σωματεῖο μελέτης τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων καὶ κοινωνικοῦ διαφωτισμοῦ πάνω σ' αὐτά. Καθορίζει λοιπὸν καὶ ἀσχεῖ ὠρισμένη ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ του.

8. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος καὶ τὰ θρησκευτικά.

Ἡ **δεύτερη** ἀπαίτηση τῶν συντηρητικῶν, **σχετικὰ μὲ τὰ θρησκευτικά**, ἦταν τὸ ἴδιο ἀπαράδεχτον.

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος δὲν εἶχε ποτὲ ὡς τώρα δημιουργήσῃ ζήτημα θρησκευτικῶν. Αὐτὸ εἶχε εἰδικὰ αἴτια.

Ἡ θρησκευτικὴ ἐξουσία τοὺς νεώτερους Ἕλληνας εἶναι γενικὰ ἐξωτερικὴ καὶ τυπολατρικὴ. Ἡ ἐκκλησία σὰν καθαρὸς θρησκευτικὸς ὄργανισμὸς ἔμεινε σχεδὸν νεκρὴ. Ἡ ἴδια ἐκκλησία νομίζει, πὼς ἔχει δικαιώματα νὰ τὴν εὐγνωμονοῦν οἱ Ἕλληνες πολὺ περισσότερον γιὰ τὴν πολιτικὴν τῆς δράσιν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ὑποδούλωσης ὡς σήμερον, παρὰ γιὰ τὴν καθαρὴν θρησκευτικὴν.

Κληρονόμος καὶ πιστὸς φύλακας τῆς μεσαιωνικῆς παράδοσης, δὲν εἶχε σύμμαχο ὀρθόδοξον φεουδαρχικὴν τάξιν γιὰ νὰ βγῆ ὑποστηρικτῆς τῆς, ὅπως ἔγινε στὴ Δύση μὲ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἔτσι νὰ καταπιέσῃ τὰ δίκαια τῆς ἀστικῆς τάξης στὸ ἀνέβασμα τῆς. Τὴ στιγμὴ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἀγῶνα (1821) ἀγωνίστηκε καὶ αὐτὴ μαζί μὲ τὸ ἄλλο ἔθνος καὶ διατήρησε τὴν πνευματικὴν τῆς ἐξουσίαν χωρὶς μεγάλη ἀντίθεση μὲ τὴν νέα τάξιν. Στὸ λεύτερον μάλιστα βασιλεῖο εὐκολὰ ὑποτάχτηκε στὸ Κράτος καὶ ἔγινε ὄργανο του. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἄστοι ἔχοντας μπροστὰ τοὺς μιὰ ἐκκλησίαν οὐσιαστικὰ νεκρὴν, μιὰ θρησκείαν περιορισμένην στοὺς τύπους καὶ χρήσιμη γιὰ νὰ συγκρατῆ τὰ λαϊκὰ στρώματα (**ὄλοι οἱ Ἕλληνες ἄστοι ὁμολογοῦν στὶς ἰδωτικὰς τοὺς ὀμιλίαις, πὼς οἱ ἴδιοι δὲν πιστεύουσι, θεωροῦσι ὅμως τὴν θρησκείαν χρήσιμην «γιὰ τὸ λαόν»**), δὲ βρέθησαν ποτὲ στὴν ἀνάγκην νὰ κάμουν ἀγῶνας ἀπολυτρωτικοὺς ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, στὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, πού στὴ Δύση γέννησε ἰσσοὺς ἀγῶνας, τόσους διωγμοὺς, τόσες θυσίας, στὴν Ἑλλάδα, πού δὲν εἶχε ζήσει ἀληθινὴ ἀστικὴ «ἀναγέννησις», πέρασε σὰν ἀδύνατος ἀντίχτυπος.

Γιατὶ ἐδῶ δὲν εἶχαμε οὔτε θρησκείαν ζωντανήν, μὰ οὔτε καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστήμην ζωντανήν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος ζητώντας τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀναγέννησιν δὲν ἐνίωσε τὴν ἀνάγκην νὰ καταπολεμήσῃ ἄμεσα θρησκευτικὴν ἐπιρροήν. Ἐτσι τὸ πρόβλημα τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν δὲν ἦρθε ποτὲ στὶς προγραμματικὰς τῶν ἀρχῶν.

Ἡ Ἐκκλησία ὅμως, συντηρητικὴ πάντα καὶ προστάτρια τῆς μεσαιωνικῆς παράδοσης, πού μέσα σ' αὐτὴν ἦταν καὶ ἡ ἀρχαϊστικὴ μορφή τῆς γλώσσας, εὐτὺς ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν καὶ σὲ διάφορες περιστάσεις (1901, 1908, 1911, 1918, 1927) πῆρε ἐχθρικὴν στάσιν ἀπέναντι καὶ στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλον καὶ στὴν Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση. Γιατὶ καὶ μόνον ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις, πού ζητοῦσε ὁ Ὅμιλος, φαίνότανε τρομερὸν χτύπημα ἐνάντια στὴν παράδοσιν.

Σ' αὐτὸ συντέλεσαν πολὺ καὶ οἱ ἀντιδραστικοὶ γλωσσολόγοι καὶ ἀρχαῖστες καὶ ὠρισμένοι δημοκόποι καὶ κήληλοι τοῦ συντηρητισμοῦ.

Οἱ ἀντιδραστικοὶ γλωσσολόγοι χάνοντας τὸ γλωσσικὸ ζήτημα στὸ καθαρὸ ἐπιστημονικὸ γλωσσικὸ ἐπίπεδο ἀνακάλυπταν τὴ θρησκεία στὰ γλωσσολογικά τους ἐπιχειρήματα, γιὰ νὰ ὀχλαγωγῆσουν. Ἡ ἐκκλησία μὴ μπορώντας νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πνευματικὴ τυραννία στὸ καθαρὸ γλωσσικὸ ἐπίπεδο μόνο «*ἐν ὀνόματι τοῦ ἀρχαϊσμοῦ*» καταπολεμοῦσε τὴ μεταρρύθμιση γιὰ «*ἐπικίνδυνη στὴ θρησκεία*». Ἐπίμονες ἔρευνες, ἀνακρίσεις, δίκες, δὲν κατώρθωσαν ποτὲ ν' ἀποδείξουν οὔτε τὴν παραμικρὴ ἀντιθρησκευτικὴ ἐνέργεια ἀπὸ μέρος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, γιὰτὶ πραγματικὰ δὲν ἔγινε ποτὲ τέτια ἐνέργεια. Δὲ θὰ μποροῦσε λοιπὸν κανένας νὰ ὑποθέσῃ, πὼς μόνο ἡ ἀνάγκη ν' ἀποκρούσῃ τὴν ἀστήριχτη αὐτὴ κατηγορία ἔκαμε τοὺς συντηρητικοὺς νὰ διατυπώσῃ τὸ αἴτημα τους γιὰ τὰ θρησκευτικά. Πολὺ περισσότερο τοὺς ἔσπρωξε σ' αὐτὸ ἡ ἀνάγκη νὰ ὑψώσῃ ἀπέναντι στὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τοῦ Ὁμίλου ἓνα ἀπαράδεχτο αἴτημα, γιὰ νὰ τὰ διώξουν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν ἔτσι τὴ συντηρητικὴ στροφὴ τοῦ σωματείου.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ δημιουργήθηκε μέσα στὸν Ὁμιλο τὸ ζήτημα τῶν θρησκευτικῶν σὰ ζήτημα ἀρχῆς, τότε δὲ χωροῦσε σ' ἓνα σωματεῖο πραγματικῶν προοδευτικῶν ἀνθρώπων ἄλλη λύση παρὰ ἐκείνη ποὺ δόθηκε. **Ἡ θρησκεία εἶναι ζήτημα συνείδησης, κάτι τόσο ἐσωτερικὸ καὶ ἀτομικὸ, ποὺ καμιά γενικὴ ἀναγκαστικὴ λύση δὲν εἶναι ἀνεχτή.** Γι' αὐτὸ ὁ Ὁμιλος δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ διακηρύξῃ, ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία ὠρισμένου θρησκευτικοῦ δόγματος δὲν εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς δημόσιας ἀγωγῆς.

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπὸ τοὺς προοδευτικοὺς στὴν ἀκόλουθη ἀρχή:

«Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος ἐπιδιώκοντας ὡς τώρα τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση, ποτὲ δὲ δημιούργησε ζήτημα διδασκαλίας θρησκευτικῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἀντικρίζει ἐπίμονα γιὰ ἐμπόδιο στὸ ἔργο του ἀδιάκοπες κατηγορίες γιὰ ἀθεΐα, ἀντιθρησκευτικότητα, ἐπιβουλή κατὰ τῆς θρησκείας κ. τ. τ. νομίζει χρέος του νὰ διακηρύξῃ, ὅτι τὸ θρησκευτικὸ ζήτημα τὸ θεωρεῖ κατ' ἐξοχὴν ζήτημα ἐλευθερίας τῆς συνείδησης καὶ ἐπομένως δὲν θεωρεῖ ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς δημόσιας ἀγωγῆς τὴ διδασκαλία θρησκευτικῶν μαθημάτων στὰ Σχολεῖα».

9. Ὁ ἀντεθνικὸς Ὁμιλος

Ἡ τρίτη ἀπαίτηση τῶν συντηρητικῶν σχετικὰ μὲ τὴν «*ἐθνικὴ ἀγωγή*» εἶχε σκοπὸ ν' ἀποκρούσῃ κάθε ὑπόνοια, ὅτι ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος καὶ οἱ ἰδέες του ἔχουν ὅποιαδήποτε σχέση μὲ τὸν κομμουνισμό. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος ἰδρύθηκε ἀπὸ πολλοὺς ἐθνικιστὲς καὶ σὲ μιὰ ἐποχὴ, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ ἀρχουσα τάξη ἔκαμε τὴν ἰσχυρότατη ἐθνικιστικὴ προσπάθεια τῆς. Ὁ Ὁμιλος ἐπιδοκίμαζε τὴ γενικὴ ἐθνικιστικὴ τάση τῆς ἐποχῆς, νὰ συμπέσουν ἀπόλυτα τὰ ὅρια ἔθνους καὶ κράτους. Ἐπιδοκίμαζε ἀκόμα οὐσιαστικὰ καὶ τὴν πολιτικὴ τῶν «*ἱστορικῶν δικαιωμάτων*» καὶ τῶν «*ἱστορικῶν ὀρίων τοῦ κράτους*».

Ταυτόχρονα ὅμως μερικὰ μέλη του ὑποστήριζαν μιὰ ἀνώτερη «*ἀνθρωπιστικὴ*» ἀντίληψη τῆς πατρίδας. Δὲν ἤθελαν νὰ καλλιεργῆ τὸ σχολεῖο τὸ τυφλὸ ἐθνικὸ μῖσος.

Καὶ ὅμως, ὅπως καὶ στὰ θρησκευτικά, ἀντιμετώπιζε πάντα ὁ Ὁμιλος κατηγορίες γιὰ «*ἀντεθνικότητα*». Τὰ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ποὺ κυριαρχοῦσαν πνευματικὰ ὡς τότε, θεωροῦσαν γιὰ κίνδυνο τῆς κυριαρχίας τους τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς. Ἀχροὶ ἐθνικιστὲς, πατριδοκάπηλοι, δημοκόποι γλωσσολόγοι, ποὺ ἔβαναν τὸ ζήτημα στὸ καθαρὸ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο, ὑψωναν γιὰ ἐκφοβιστικὸ ἐπιχείρημα στὴν ἀδιαφώτιστη λαϊκὴ μάζα τοὺς «*ἐθνικοὺς κινδύνους*».

Ἡ παλιὰ αὐτὴ ταχτικὴ μ' ὄλους τοὺς ὀλοφάνερους παραλογισμοὺς τῆς, σὰν αὐτόν, ποὺ ὡς τὰ 1912 παρουσίαζε τοὺς δημοτικιστὲς γιὰ ἐξαγορασμένα ὄργανα τοῦ Πανσλαβῆσμοῦ καὶ μόλις ἄλλαξε τὸ καθεστῶς στὴ Ρωσσία δὲ δίστασε νὰ τοὺς παρουσιάσῃ γιὰ ὄργανα τοῦ κομμουνισμοῦ, ἦταν καὶ εἶναι πάντα ὄπλο δοκιμασμένο καὶ ἀποτελεσματικὸ στὰ χέρια τῶν ἐκμεταλλευτῶν.

10. Ἐθνικιστὲς, σοσιαλιστὲς, κομμουνιστὲς.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄλλη. Ὁ Ὁμιλος εὐτὺς ἀπὸ τὴν ἴδρυση του εἶχε μέσα στοὺς κόλπους του ἔχτος ἀπὸ τὰ πολλὰ συντηρητικὰ μέλη του καὶ μερικὰ μέλη σοσιαλιστικὰ διαφωτισμένα. Ἀπὸ τὰ μέλη αὐτὰ ἄλλα ἔμειναν μόνο θεωρητικοὶ ἢ ρωμαντικὸι σοσιαλιστὲς καὶ συμμορφώθηκαν σὲ ὅλα μὲ τὰ κινήματα τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἦταν οἱ «*κοινωνιολόγοι*», **διαφωτισμένοι ἀστοὶ**, ἀνάλογοι μὲ τοὺς «*διαφωτισμένους φεουδάρχες*» τῆς Εὐρώπης στὸ 18ο αἰῶνα. Αὐτοὶ σήμερα ταυτίστηκαν μὲ τὶς ἰδέες τῶν συντηρητικῶν τοῦ Ὁμίλου νομίζοντας ἄκαιρη καὶ ὀλέθρια κάθε οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων γιὰ λόγους «*σκοπιμότητος*».

Ἄλλα ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου ἦταν **ἐξελιχτικοὶ σοσιαλιστὲς**, ποὺ ἔπειδι βλέπανε, πὼς ὁ λαὸς ἦταν ὀλοτέλα καθυστερημένος καὶ πὼς δὲν ὑπαρχαν ἀκόμα οἱ ἀντικειμενικοὶ ὅροι γιὰ μιὰ πραγματικὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση, συνεργάστηκαν στὸ δημοτικιστικὸ ἀγῶνα, πιστεύοντας τον σὰν ἓνα ἀναγκαῖο προπαρασκευαστικὸ στάδιο ὡς ποὺ νὰ δημιουργηθοῦν οἱ ὅροι ἐκεῖνοι.

Αὐτοὶ βάζανε γιὰ μόνη προϋπόθεση τῆς συνεργασίας τους νὰ μὴ ὑψώσῃ ποτὲ ὁ Ὁμιλος «*ὄρια πρὸς τὰ ἀριστερά*».

Τέλος τὸν τελευταῖο καιρὸ, ποὺ δημιουργήθηκε καὶ στὴν Ἑλλάδα κίνημα κομμουνιστικὸ, ἦταν στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὁμιλο καὶ λίγα μέλη μὲ καθαρὴ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία ἢ συμπαθητικὰ στὸν κομμουνισμό. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπόλυτα ἀντικειμενικὴ κατάσταση τοῦ Ὁμίλου. Ἡ κατάσταση αὐτὴ, ποὺ ἀντικαθρεφτίζει καὶ τὴν κοινωνικὴ σύνθεση τοῦ τόπου καὶ τὴν κίνηση τῶν δημιουργικῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἐξηγεῖ, πὼς ἡ γραμμὴ καὶ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς δράσης τοῦ σωματείου δὲν εἶχε βγῆ ὡς τώρα ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ ἀστικοῦ ἐθνισμοῦ. Ἐπικρατοῦσαν τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα.

Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἐξηγεῖ, γιὰτὶ τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα σιγὰ σιγὰ πλήθαιναν καὶ δυνάμωναν μέσα στὸν Ὁμιλο, ἔτσι, ποὺ στὴν κρίσιμη στιγμὴ ἀντιτάχθηκαν ἀποτελεσματικὰ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν συντηρητικῶν. Γι' αὐτὸ, ὅταν διατυπώθηκε ἡ ἀπαίτηση νὰ γραφτῆ στὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου ἡ «*συνειδητὴ ἐθνικὴ ἀγωγή*» σὰν ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς ἔννοιας τῆς ἀγωγῆς, τότε γιὰ ὅλα τὰ προοδευτικὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου γεννήθηκε ζήτημα ἀρχῆς. Εἶδαν νὰ ὑψώνονται καὶ μ' αὐτό, ὅπως

καὶ μὲ τὰ ἄλλα δυὸ αἰτήματα, τὰ «*ὄρια πρὸς τὰ ἀριστερά*», δηλαδή ἡ κατάλυση τοῦ προοδευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ σωματείου.

11. «*Ἐθνικὴ ἀγωγή*», «*ἐθνικὸ σύνολο*», «*ἐθνικὴ αὐτοσυντήρηση*»

Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ξεκαθαριστῇ τὸ πολυσήμαντο περιεχόμενον τῶν ὄρων «*ἐθνικὴ ἀγωγή*», «*ἐθνικὸ σύνολο*», «*ἐθνικὴ αὐτοσυντήρηση*».

Γιατὶ γύρω ἀπὸ τίς ἔννοιες αὐτές, ὅπως καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια «*θηρησκευτικὸ συναίσθημα*» μπορεῖ νὰ γίνεταί ἕνα παιχνίδι ἀπὸ λέξεις, πού ν' ἀποσκοπάζη καὶ τίς πιὸ ἄκρατες πτωδρωμικὲς ἀντιλήψεις.

Ἡ ἔννοια τοῦ «*συνόλου*», πού χρησιμεύει γιὰ σύννορο στὴν κοινωνικὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων κάθε ἐποχῆς, ἀλλάζει κάθε φορά. Σ' ἄλλους καιροὺς ἦταν τὸ γένος, ἡ φατρία, ἡ φυλὴ, τὸ ἄστυ, τὸ κράτος, ἡ θρησκευτικὴ δόξα, ὁ μονάρχης.

Τὸ «*ἔθνος*» σὰν ὄργανικὸ σύνολο, πού μ' αὐτὸ πρόκεινται νὰ ταυτίζεται καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ πολὺ πλατειὰ κοινωνικὴ συνείδηση γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, πού ἀνήκουν σ' αὐτό, εἶναι δημιούργημα τῶν νεώτερων χρόνων. Καμιὰ ἀπόδειξη δὲν ὑπάρχει, πὼς αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ τελικὴ μορφή τοῦ συνόλου. Ἰσα-ἴσα ὑπάρχουν ἄπειρες ἀντικειμενικὲς ἐνδείξεις, πὼς ἡ ἔννοια τοῦ συνόλου γίνεται [κι ὅλας πολὺ πιὸ πλατειά, ὑπερεθνικὴ, Πανευρώπη, Βαλκανικὴ, Ὁμοσπονία.]

Δὲ μπορεῖ λοιπὸν νὰ σταθῇ ἡ ἀπόλυτη ἀντίληψη, πὼς ἡ καλλιέργεια τῆς συνείδησης τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου, εἶναι κάτι ἀναπόσπαστα ἐνωμένο μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀγωγῆς.

Ἄν μάλιστα ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴ μιά μεριά γιὰ νὰ στηρίζονται ἀντιθέσεις, μίση, φυλετικὲς προκαταλήψεις, πού γίνονται ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων, πού τείνουν νὰ ἐνώσουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ ὑπερεθνικὲς ἐνότητες καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ σκεπάσῃ τίς ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις τῶν συμφερόντων καὶ νὰ δικαιολογή τὴν διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης, πού ὑπάρχει, τότε ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου γίνεται ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ ἀγωγή. Δὲν πρόκεινται νὰ ξεχνᾷ κανένας πὼς μὲ τὸ πρόσημα τοῦ «*συμφέροντος τῆς δόξας*» μίλησαν ὅλες οἱ τυραννίαι σὲ ὅλες τίς ἐποχές. Καὶ ἡ σημερινὴ ἄρχουσα τάξη δὲν κάνει ἐξαιρεση σ' αὐτό. Γι' αὐτὸ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους πρόκεινται νὰ περιοριστῇ μέσα στὴν περιοχὴ τῆς παιδείας σὲ ὅ,τι πραγματικὰ ἀποτελεῖ τὴν ἰδιοτυπία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ.

Γλῶσσα, τέχνη, ἠθὴ καὶ ἔθιμα, ὅσο εἶναι ζωντανὰ καὶ ὅπως διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση τῶν σημερινῶν πολιτισμένων λαῶν, πρόκεινται ν' ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς.

Μὲ τὴν ἴδια προσοχὴ πρόκεινται ν' ἀντικρίσωμε καὶ τὴν ἔννοια τῆς «*ἐθνικῆς αὐτοσυντήρησης*» ἢ «*τὴν αὐτοσυντήρηση τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου*».

Γιατὶ κι ἐδῶ ἡ ἀοριστία τοῦ ὄρου μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ γιὰ ν' ἀποσκεπάσῃ τὴν πιὸ μαύρη κοινωνικὴ ἀντίδραση. Ἡ αὐτοσυντήρηση τοῦ συνόλου δὲν εἶναι ἀξία ἀπόλυτη, ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ συνόλου. Ὅσο τὸ σύνολο εἶναι

χωρισμένο σὲ ἀνταγωνιζόμενες κοινωνικὲς τάξεις, τότε, ὅπως βεβαιώνει ὅλη ἡ ὥς τὰ σήμερα ἱστορικὴ ἐμπειρία, οἱ κοινωνικὲς τάξεις θὰ προτιμοῦν τὴ δική τους αὐτοσυντήρηση ἀπὸ τὴ συντήρηση τοῦ συνόλου.

Γι' αὐτὸ ἡ ἔννοια τῆς αὐτοσυντήρησης τοῦ συνόλου δὲ μπορεῖ νὰ σταθῇ σὰν κάτι αὐτονόητο παρὰ μόνον σὲ μιὰ κοινωνία, πού δὲ θᾶχῃ κοινωνικὲς τάξεις.

Ἄν λοιπὸν ὑψώσῃ κανένας σήμερα τὴν ἔννοια αὐτὴ σὰν κάτι ἀπόλυτο, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ κρύβῃ κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν συντήρηση τῆς κυρίαρχης τάξης καὶ τῶν συμφερόντων τῆς.

Δὲ μπορεῖ λοιπὸν σήμερα νὰ χρησιμεύσῃ γιὰ ἀπόλυτη ἀξία τῆς παιδείας ἡ ἔννοια αὐτὴ.

Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει κήρυγμα θεληματικῆς ὑποταγῆς σ' ἕναν ξένο κατακτητῆ.

Ἡ σοσιαλιστικὴ κίνηση, πού ζητάει νὰ μεγαλώσῃ τὴ λευτεριά τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στὴν ἐσωτερικὴ σκλαβιά, ὅχι μόνον ἀποκρούει φυσικὰ κάθε μορφὴ ἐξωτερικῆς σκλαβιάς παρὰ καὶ ζητάει μὲ τὸ νὰ δυναμώσῃ τὴν ἀλληλεγγύη τῶν ἀδικημένων κοινωνικῶν τάξεων, νὰ αὐξήσῃ τὴ λευτεριά σ' ὅλους τοὺς λαοὺς.

Τίς ἀντιλήψεις αὐτὲς διατυπώσανε οἱ προοδευτικοὶ στὴν ἀκόλουθη ἀρχή:

«Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς καὶ τίς κατηγορίες γιὰ ἀντεθνικότητα, πού ἐπίσης ἀντίκρισε ὁ Ὁμιλος, θεωρεῖ χρέος του νὰ διακηρύξῃ, πὼς γιὰ περιεχόμενον τῆς ἔννοιαι «*ἐθνικὴ ἀγωγή*» ἀναγνωρίζει μόνον τὸ νὰ στηρίζεται ἡ παιδεία στὰ ζωντανὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ λαοῦ μας, ὅπως αὐτὰ κάθε φορά διαμορφώνονται. Ἐπομένως δὲν πρόκεινται νὰ γίνεταί ἐκμετάλλευση τῆς ἔννοιαι τοῦ ἐθνισμοῦ, εἴτε καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ σωβινισμοῦ, οὔτε νὰ ταυτίζεται ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἄρχουσας τάξης».

12. Ὁ δάσκαλος καὶ ἡ λευτεριά τῆς σκέψης του.

Πάνω στὴ συζήτηση ὅμως παρουσιάστηκε καὶ ἕνα τέταρτο σημεῖο ἀντιγωνίας, ὅμοια χαρακτηριστικὸ. Οἱ συντηρητικοὶ δηλαδή ἔφεραν ἕνα ἔμμεσο ἐπιχείρημα γιὰ τίς ἀπόψεις τους.

Ὁ δάσκαλος, ἔλεγαν, οὔτε μπορεῖ, οὔτε εἶναι σωστὸ νὰ δεχτῇ ἀντιλήψεις, πού τὸν βγάζουν ἔξω ἀπὸ τὸ ἔργο του, τὸν κάνουν πολιτικὸ.

Ἡ ἐπαγγελματικὴ μάλιστα ἀντίληψη τοῦ δασκαλοῦ γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸ κράτος, τὸ νὰ θεωρῇ δηλ. ὁ δάσκαλος τὸ κράτος γιὰ ἐργοδότη του καὶ τὸν ἑαυτοῦ του γιὰ ἐργάτη, ἀφαιρεῖ τὸν καθαρὸ ἰδεολογικὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς σχέσης. Ὁ δάσκαλος παύει νὰ εἶναι ἱεροφάντης μιᾶς ὑψηλῆς κοινωνικῆς λειτουργίας καὶ γίνεται ἕνας μισθωτὸς, ἕνας ἐργάτης μὲ συμφέροντα ἀντίθετα μὲ τὸν ἐργοδότη του.

Τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτῆς ἦταν, πὼς ὁ δάσκαλος δὲ θὰ μπορῇ νὰ εἶναι μέλος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, ἂν γίνῃ σωματεῖο προοδευτικὸ, ὅπως τὸν θέλουν οἱ ριζοσπαστικοὶ καὶ ἀκόμα περισσότερο, πὼς τὸ κράτος ἔχει τὸ δίκαιωμα καὶ νὰ ἐμποδίσῃ μὲ τὴ βία καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὸ δάσκαλο, πού θὰ ἤθελε νὰ εἶναι μέλος ἐνὸς τέτοιου σωματείου.

Ἐτσι συμπληρώνοντας τὴν ἀντιδραστικὴ τους μεταστροφή τὰ συντηρητικὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου, ἔφτασαν νὰ δεχτοῦν καὶ νὰ ὑψώσουν τὴν κρατικὴ βία φόβητρο καὶ ἐμπόδιο στὴν ἐλεύθερη σκέψη.

Γι' αὐτὸ ἦταν ἀνάγκη νὰ τονιστῆ πιά καὶ μέσα στὶς προγραμματικὲς ἀρχὲς τοῦ Ὁμίλου τὸ δικαίωμα τοῦ δασκάλου πρῶτα-πρῶτα νὰ στοχάζεται καὶ νὰ ἔχη γνώμη γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα, μὰ καὶ ἀκόμα τὴ γνώμη του αὐτὴ νὰ τὴν ἀνακοίνωνη στοὺς συναδέλφους του καὶ νὰ συνεργάζεται μαζί τους γιὰ νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινωρία γι' αὐτά. Γιατὶ ὁ δάσκαλος δὲ γίνεται ποτὲ πολιτικὸς μὲ τὸ νὰ σκέφτεται, πῶς θὰ καλυτερέψῃ ἢ παιδεύῃ καὶ νὰ ζητᾷ νὰ φωτίσῃ καὶ τοὺς ἄλλους, ἔτσι πὺν ἢ σκέψῃ του νὰ γίνῃ ἀναγνωρισμένη πράξη ἢ κατάστασις. Ἔτσι μόνον ἔχτελεῖ σωστὰ τὸ χρέος του ἀπέναντι καὶ στοῦ Κράτους καὶ στὴν κοινωρία. Ἡ ἀντίθετη ἀντίληψη ἴσα ἴσα εἶναι ἐκείνη, πὺν κάνει τὸ δάσκαλο ἓνα ἀπλὸ καὶ ἄψυχο μισθωτὸ ὄργανο, τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν κυριώτερη προϋπόθεσις τῆς προσωπικότητος δηλ. τὴν ἐλεύθερη σκέψῃ καὶ τὸν κάνει ἀπὸ ἱεροφάντη μίᾳς κοινωνικῆς λειτουργίας ἓνα ἀπλὸ πνευματικὸ προλετάριο, πὺν δουλεύει μηχανικὰ γιὰ νὰ κερδίσῃ ἓνα κομμάτι ψωμί.

Καὶ οὔτε εἶναι διαφορετικὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ἂν πῆ κανένας, πὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ στοχάζεται ἐλεύθερα ὁ δάσκαλος, ὅμως δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀνακοίνωνη σὲ ἄλλους τὴν γνώμη του καὶ νὰ συνεργάζεται μαζί τους γιὰ νὰ ἀλλάξῃ τὴν πραγματικότητα. Πῶς θὰ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὸ δάσκαλο τὸ δικαίωμα αὐτό, πὺν ἔχει κάθε ἄνθρωπος καὶ κάθε μέλος τῆς κοινωρίας;

Μπορεῖ βέβαια ἢ βία τῆς ἀρχουσας τάξης νὰ πνίγῃ τὸ δικαίωμα αὐτό. Τὸ κράτος ὅμως, πὺν γίνεται ὄργανο αὐτῆς τῆς βίας, πῶς θὰ δικαιολογηθῇ; Ἄν, ὅπως λέει, ἀντιπροσωπεύῃ τὸ σύνολο, τότε δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταπνίγῃ τὴν γνώμη τῆς μειονότητος, πὺν μπορεῖ μὲ τὸν καιρὸ νὰ γίνῃ καὶ πλειονότης. Ἄν ὁμολογήσῃ, ὅτι εἶναι κράτος βίας, τότε θὰ τοῦ ἀντιπαρτῆ δικαιωματικὰ μίᾳ ἄλλῃ ὁποιαδήποτε βία, μικρὴ ἢ μεγάλη. Ὁ δάσκαλος, πὺν θὰ ὑποχρεωθῇ νὰ καταπνίγῃ τὴν σκέψῃ του, θὰ γίνῃ διπλὰ σκλάβος καὶ ἢ θὰ καταπνίγῃ ἓνας ψυχικὰ ἀνάπηρος ἄνθρωπος ἀνίκανος πιά νὰ μορφώσῃ τοὺς ἄλλους, ἢ θὰ γίνῃ ἓνας κρυφὸς ἐπαναστάτης γεμάτος πίκρα καὶ μῖσος, πὺν θὰ περιμένη τὴ στιγμή γιὰ νὰ τινάξῃ στὸν ἀέρα τὸ καθεστῶς, πὺν τοῦ ἀφαιρεῖ ὀλότελα τὸν ἀνθρωπισμὸ του.

Δὲ θὰ κέρδιζε λοιπὸν τίποτα τὸ κράτος καὶ ἢ παιδεύῃ μὲ μίᾳ τέτια ταχτική. Αὐτὴ ἢ λογικὴ ἀνάγκασε λαοὺς πολιτισμένους σὰν τὸν Ἀγγλικὸ, τὸ Γαλλικὸ, τὸ Γερμανικὸ νὰ ἀναγνωρίζουν ἀπόλυτα στοῦ δασκάλου τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης σκέψῃς καὶ γνώμης. (Στὴ Γαλλία π. χ. ἢ ὁμοσπονδία τῶν σοσιαλιστῶν δασκάλων ἔχει 70 χιλιάδες μέλη καὶ ἢ κομμουνιστικὴ 40 χιλιάδες).

Τὶς ἀντιλήψεις αὐτὲς διατυπώσανε οἱ προοδευτικοὶ τοῦ Ὁμίλου στὴν ἀκόλουθη ἀρχή.

«Φυσικὸς καὶ κύριος ἐργάτης τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ὁ δάσκαλος. Ἐπομένως ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος φρονεῖ, ὅτι ὁ δάσκαλος χωρὶς νὰ παραβαίνῃ τοὺς νόμους καὶ τὰ προγράμματα τοῦ Κράτους κατὰ τὴν ἐχτέλεσι τοῦ ἔργου του μέσα στοῦ σχολεῖο, ἔχει ὄχι μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης σκέψῃς μὰ ἀκόμα καὶ τὸ δικαίωμα σὰν ἄτομο καὶ σὰν ὁμάδα νὰ διαφωτίσῃ τὴν κοινωρία καὶ νὰ συντελῇ στὴν ἀναμόρφωσι τῆς παιδείας. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος θεωρεῖ ἠθικὴ του ὑποχρέωσι νὰ προστατέψῃ τὰ δικαιώματα αὐτὰ τοῦ δασκάλου».

13 Ἡ τελικὴ ψηφοφορία καὶ τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν συζήτησι.

Ἡ τελικὴ ψηφοφορία γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὁμίλου ἔδωκε τὴν νίκην στὶς ἀρχὲς τῶν προοδευτικῶν.

Γιατὶ ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τὴν πλειονοψηφία τῶν μελῶν τῆς γενικῆς συνέλευσις τὰ ἀκόλουθα βασικὰ γεγονότα.

A.) Ὅτι ὁ Ὁμιλος μὲ τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὀδηγημένος ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ ἐπιστήμη, τὶς πραγματικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις, πὺν μποροῦν νὰ κινηθοῦν γιὰ νὰ πραγματοποιῆ ἢ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, δὲν ἀλλάζει χαραχτήρα, δὲ γίνεται σωματεῖο πολιτικὸ καὶ δὲν παύει νὰ εἶναι σωματεῖο ἐκπαιδευτικὸ. Ἰσα-ἴσα ἀποχτάει τὸ μόνον πραγματικὸ στήριγμα γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν του πολιτικὴν.

B.) Ὅτι ἂν ὁ Ὁμιλος μείνῃ τυφλὸς προσκολλημένος στὶς γραμμὰς, πὺν χάραξε ἢ δράσις μερικῶν μελῶν του μέσα στοῦ κράτος ὡς τώρα, ἀφήνει τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση νὰ ἐκφυλιστῇ σὲ καθαρὰ μορφικὴ. Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση μόνη τῆς δὲν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Γ.) Ὅτι ἢ ἀπλὴ μεθοδολογικὴ μεταρρύθμιση, δηλ. ἢ εἰσαγωγὴ τῶν μεθόδων τοῦ σχολεῖο ἔργασίας, αἴτημα πὺν τὸ διατυπώνουν καὶ οἱ καθαρευουσιάνοι παιδαγωγοὶ, δὲ φτάνει, κὶ ἂν ἀκόμα εἶναι συνδυασμένη μὲ τὴν γλωσσικὴν μεταρρύθμιση, γιὰ νὰ δώσῃ οὐσιαστικὸν χαραχτήρα στὴ λαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση.

Δ.) Ὅτι οἱ ἀρχὲς τῶν συντηρητικῶν γιὰ τὸν ὑπερταξικὸν χαραχτήρα τῆς παιδείας, γιὰ τὴν θρησκευτικὴν καὶ γιὰ τὴν ἐθνικὴν ἀγωγὴν ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα γνωρίσματα ἀντιδραστικῆς μεταστροφῆς, πὺν θὰ ὀδηγήσουν σιγά-σιγά ὄχι μόνον σὲ μίᾳ οὐσιαστικὴν σύμπτωσι μὲ τοὺς καθαρευουσιάνους, μὰ καὶ θὰ ἀνοίξουν τὸ δρόμο στοῦ ἐκπαιδευτικοῦ φασισμοῦ, στὴν ἐκπαιδευτικὴν θεωρίαν τῆς ἀστικῆς ἀπολυταρχίας. Ἐνας παραλληλισμὸς μὲ τὶς ἐκπαιδευτικὲς θεωρίαι τοῦ Ἰταλικοῦ φασισμοῦ δείχνει τὸ πρᾶμα ὀλοφάνερα.

E.) Ὅτι ἂν γίνονταν δεχτὰ τὰ αἰτήματα τῶν συντηρητικῶν ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος θὰ ἀλλάξε χαραχτήρα, σκοπὸν καὶ κατεύθυνση, καὶ ἀντὶ νὰ βοηθῇ τὴν ἀναμόρφωσι τῆς ἐλληνικῆς παιδείας μὲ τὴν ἰάσι νὰ ὑψώσῃ τὸ λαὸν, θὰ βοηθοῦσε νὰ στερεώνεται οὐσιαστικὰ ἢ κυριαρχία τῶν λίγων εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Ἡ λαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση θὰ γινόταν ἀντιλαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

ΣΤ) Καὶ τέλος ὅτι ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος φαινομενικὰ μόνον θὰ καταπολεμοῦσε τὸν ἐλληνικὸν μεσαίωνα, πραγματικὰ θὰ ἦταν σύμμαχος του.

Ἔτσι μὲ τὴν νίκην τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τοῦ Ὁμίλου πέτυχε νὰ διατηρήσῃ τὸ βασικὸν του χαραχτήρα, σὰ σωματεῖο ἐκπαιδευτικῆς πρωτοπορείας, πέτυχε νὰ συγχρονιστῇ μὲ τὴν κοινωνικὴν κατάστασι τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ πατήσῃ σὲ βάση ἀκλόνητη, πέτυχε νὰ πλατύνῃ καὶ νὰ βαθυπνῇ τὴν προοπτικὴν τῆς δράσις του καὶ νὰ σταθῇ πραγματικὰ δίπλα στοῦ λαοῦ, στὶς ἀνάγκαις του, στὶς στερήσεις του, στοὺς πόθους του καὶ νὰ τὸν βοηθῇ στὴν ἐξύψωσι του. Πέτυχε ν' ἀνοίξῃ τὸ δρόμο στὴν συνεννόησι μὲ τὰ ἀνάλογα ἐκπαιδευτικὰ κινήματα ὄλων τῶν λαῶν, πὺν ἀγωνίζονται γιὰ νὰ ἐξυψωθοῦν σπάζοντας τὰ πνευματικὰ δεσμά τους. Πέτυχε νὰ βρεθῇ πραγματικὰ δίπλα στοῦ δασκάλου, συναγωνιστῆς στοῦ σκληροῦ του ἀγῶνα, σύμβουλος καὶ ὀδηγητῆς του καὶ πέτυχε τέλος νὰ δημιουργήσῃ τὶς μόνες ἀληθινὰς δυνατότητας γιὰ μίᾳ θετικὴν δράσι γιὰ τὴν παιδεύαν καὶ τὸν πολιτισμὸν μας.

Καὶ τώρα μπορεῖ ν' ἀντικρίσῃ δημιουργικὰ καὶ ἀναπλαστικὰ τῇ σύγχρονῃ παιδείᾳ μας καὶ τὰ προβλήματα της.

Γ.

14. Ἡ ἀποσύνδεση τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Ποιά εἶναι ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας;

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία παρουσίασε ἔντονα ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ἀθλιότητος τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ καθεστώτος, πού κυριάρχησε ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Φεουδαρχισμὸς μὲ κούφιεσ ἀστικῆς φόρμες στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἀρχαϊσμός, ὀλιγαρχικὸ πνεῦμα καὶ ἀντιλαϊκότητα στὴν παιδεία.

Μετὰ ἑκατὸ χρόνια λεύτερης ζωῆς ὁ περιούσιος λαὸς εἶναι κατὰ τὰ 55% ἀναλφάβητος, δηλαδὴ στὸ τελευταῖο σκαλοπάτι τῆς ἀγραμματοσύνης μέσα στὴν Εὐρώπη. Οἱ ἄρχοντες του καὶ οἱ ἐπίσημοι πνευματικοὶ τοῦ ἀντιπρόσωποι τὸν ἀπατοῦν ἀναίσχυντα. Δισεκατομμύρια, στραγγισμένα ἀπὸ τὸν ἰδρώτα τοῦ λαοῦ, μεταμορφώθηκαν σὲ πολυτελέστατα ἰδιωτικὰ μέγαρα, σὲ κολοσσιαῖες περιουσίεσ τοποθετημένεσ στὸ ἐξωτερικὸ ἀφορολόγητες, καὶ στὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ τὸ κράτος παρέχει ὡς σήμερα σταῦλους γιὰ σχολεῖα, θρανία στρεβλωτικά καὶ ἄχιρα γιὰ πνευματικὴ τροφή. Καὶ ὁ λαὸς προτιμᾷ τὴν ἀγραμματοσύνη ἀπὸ τὸν ὄλεθρο τῆς υγείας του καὶ ἀπὸ τὸ στρέβλωμα τοῦ νοῦ του. Τὸ μόνο, πὺν προσπάθησε νὰ ὀργανώσῃ ὁ κοιζαμπασισμός, μιὰ ὑπερτροφικὴ Μέση Παιδεία, ἔχει καὶ αὐτὴ ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μεσαίωνα καὶ εἶναι τὸ ἴδιο ἀντιλαϊκὴ στὴν οὐσία της, παραστρατημένη καὶ ἀκαρπῆ.

Ὅσο γιὰ τὸ βαθύτερο πνευματικὸ της περιεχόμενον περνᾷ καὶ αὐτὴ τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια μιὰ περίοδο καθαρὰ ἀποσυνθετικῆ.

Τὰ παλιὰ της ἰδανικά, πὺν τὴν κυριάρχησαν ὅλο τὸ δέκατο ἔνατο αἰὼνα ἔπεσαν συντριμμία καὶ κανέναν δὲν πιστεύει εἰλικρινὰ σ' αὐτά.

Ποιὸς πιστεύει σήμερα στὴν ἀνάστασις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ποιὸς πιστεύει καὶ εἰλικρινὰ στὴν ἀνάστασις τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν του, ποιὸς πιστεύει εἰλικρινὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ξερὸ γλωσσογραμματικὸ ἰδανικὸ;

Μὰ ἐνῶ ἔλειψε ἡ πίστις σ' αὐτὸ τὸ ἄπιστο, ῶμαντικὸ καὶ σχολαστικὸ κατασκευάσμα, μήπως ἀναπληρώθηκε μὲ μιὰ σωστὴ ἀντίληψη καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ κατανόησις τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἔτσι πὺν αὐτὴ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ συντριμμένο εἶδωλο;

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστήμιου οὔτε στὸν ψευτοκλασικισμό πιστεύει πραγματικά, οὔτε ἓνα νεοκλασικισμό συγχρονισμένο καλλιεργεῖ, οὔτε ἀπὸ μιὰ καθαρὴ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔχει ἰδέα. Ἐνα τυφλὸ ἐπαγγελματικὸ πῆσιμα κρατᾷ σήμερα κλειστὰ τὰ μάτια τῶν κλασικιστῶν. Ἡ ψυχὴ τους εἶναι ἄδεια, μὰ δὲ τολμοῦν ν' ἀνοίξουν τὰ μάτια τους καὶ ν' ἀντικρίσουν τὴν πραγματικότητα.

Μὰ δὲν εἶναι μικρότερη ἡ ὀλιγοπιστία καὶ ἡ κενότητα μέσα στίς ψυχῆσ καὶ γιὰ τὸ θρησκευτικὸ καὶ γιὰ τὸ πατριωτικὸ ἰδανικὸ, χωρὶς στὴ θέσῃ τους νὰ ἔχη κατῆ τίποτα ἄλλο.

Καὶ αὐτὸ ἀκόμα τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀπλῆς πολυμαθείας ἢ τῆς ἀκριβολογημένης γνώσης εἶναι ξεπεσμένο.

Ὅλος ὁ μηχανισμὸς τῆς παιδείας μας κινεῖται αὐτόματα καὶ μηχανικὰ πάνω στὰ παλιὰ καλούπια, μὰ δὲν ἀλλέθει πὰ οὔτε στάρι οὔτε κὰν σκύβαλα. Τρίζουν ἀπαίσια τὰ σκουριασμένα σιδερικά του.

Αὐτὸ τὸ ἀποσυνθετικὸ φαινόμενο μὴ μπορώντας ἢ μὴ θέλοντας νὰ τὸ ἐξηγήσουν οἱ πρόμαχοι τῶν περασμένων, τὸ ἀποδίνουν στοὺς «μαλλιαροὺς» καὶ στὴν «ὀλέθρια» ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Ἐνῶ εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, πὺν ἀντιπροσώπευε τίς ἰδέεσ τῆς νέας ἀστικῆς τάξης, δὲν πρόφτασε νὰ φέρῃ μέσα στὴν παιδεία τίς δικῆσ της ἰδέεσ.

Δὲν κατάχτησε τὸ Πανεπιστήμιον, οὔτε τὰ Διδασκαλεῖα τοῦ Κράτους, δὲν ἔκαμε προγράμματα νέα, ὀργάνωσις σχολειῶν νέα. Δὲν ἄλλαξε τὸ ἐσωτερικὸ πνεῦμα τῆς παιδείας.

Δὲν πρόφτασε παρὰ μόνο νὰ φέρῃ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα στίς τέσσερις πρώτες τάξεισ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολειοῦ καὶ νὰ κρούσῃ τὴν ψυχὴ τῶν δασκάλων, φέρνοντας τους τὸ μήνυμα καὶ τὴ λαχτᾶρα κάποιου νέου κόσμου, πὺν δὲν τοὺς ἀνοίχτηκε ἀκόμα.

Ἔτσι σήμερα ἔχομε παιδεία χωρὶς ἰδανικά καὶ ἰδανικά νέα χωρὶς παιδεία.

Νεοκλασικισμὸς, Δημοτικισμὸς, Συγχρονισμὸς, Δημοκρατικὴ Παιδεία, Ἐπιστημονισμὸς, Πραχτικὴ Παιδεία, Τεχνικὴ Παιδεία, Καλαισθητικὴ Ἀγωγή, δὲν πρόφτασαν κὰν νὰ πάρουν καθαρὴ μορφή στὴ συνείδησις τῶν φωτισμένων τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ αὐτὴ ἔγινε καὶ ὅλασ δύσπιστη σ' αὐτά, ἔχασε κατῆ πεποίθησις στίς «νέεσ ἰδέεσ», γιὰτὶ ἔγινε συντηρητικὴ καὶ καχύποπτη καὶ ἀναγκάζει τοὺς πνευματικὸς της ἀντιπρόσωπους νὰ στραφοῦν πίσω, νὰ ἀναζωογονήσουν τὸ Μεσαίωνα, νὰ ξαναταρξέψουν τοὺς νεκροὺς.

Δισταχτικὴ, ἀναποφάσιστη, πισωδρομικὴ ἢ ἄρχουσα σήμερα τάξις ἀφήνει νὰ ξεπέσῃ ὀριστικά ὅλος ὁ ἐκπαιδευτικὸς της ὀργανισμὸς σὲ μιὰ συμφεροντολογικὴ βιομηχανία προσοντούχων ἀγραμμάτων.

Τὴν παιδεία τὴν αἰστάνεται γιὰ βάρὸς ἢ σημερινὴ ἑλληνικὴ κοινωνία.

Οὔτε νὰ δαπανήσῃ γι' αὐτὴ θέλει, οὔτε νὰ στοχαστῆ σοβαρά. Ἡ ὀργάνωσις της εἶναι παλιὰ, ἄχρηστη, ἀντιλαϊκὴ, τὰ προγράμματα καὶ οἱ μέθοδοι της καθυστερημένεσ, ἢ διοίκησις της κακὴ, ὁ δάσκαλος φτωχὸς βιοπαλαιστὴς καὶ ἄτελα μορφωμένος, τὰ χτίρια της σταῦλοι, τὰ διδαχτικά μέσα πρωτόγονα ἢ ἀνύπαρχτα. Καὶ ὅμως τὸ κράτος θέλει οἰκονομίες ἀπὸ τὴν παιδεία, τὸ κράτος, πὺν μὲ ἐξήμισυ ἑκατομμύρια ψυχῆσ ἔξοδεβει σήμερα ἀκόμα γιὰ ὀλόκληρη τὴ μέση καὶ τὴ δημοτικὴ παιδεία του, τὰ μισὰ ἀπὸ ὅσα ἔξοδεβει μόνο ἢ συντριμμένη ἀπὸ τὸν πόλεμον πόλη τῆς Βιέννης, μὲ πληθυσμὸν 1.800.000, γιὰ τὰ δικὰ της δημοσυντήρητα σχολεῖα!

15. Τὰ τρία μεταρρυθμιστικὰ ρεύματα.

Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν κατάστασις ἔχομε τρία μεταρρυθμιστικὰ ρεύματα:

- A) Τὸ καθαρηνουσιάνικο.
- B) Τὸ συντηρητικὸ δημοτικιστικὸ.
- Γ) Τὸ ριζοσπαστικὸ δημοτικιστικὸ (Σοσιαλιστικὸ).

Α'. Ἡ καθαρηνουσιάνικη μεταρρύθμιση.

Οἱ καθαρηνουσιάνοι δὲν ἀρνοῦνται τὴν ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Μόνο στὰ 1892, ἐποχὴ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ Κοντισμοῦ, ἡ φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου «ἀλεφάνθη» πῶς «*πάντα τὰ τῆς ἡμετέρας παιδείας ἔχουσι καλῶς καὶ οὐδεμιᾶς χεῖρον μεταβολῆς*».

Τώρα ὅμως ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴ γενικὴ δυσαρέσκεια δέχονται, πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἀλλαγὴ σὲ δυὸ μόνο σημεία, α.) στὴν ὀργάνωση, β.) στὴ μέθοδο τῆς διδασκαλίας.

Γιὰ τὴν ὀργάνωση δέχονται νὰ αὐξηθοῦν τὰ χρόνια τῆς ὑποχρεωτικῆς φοίτησης στὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ σὲ 6 καὶ σὲ 8. Μὲ τὸ ἄλλο ὅμως χεῖρ ἐκμηδενίζουν αὐτὴ τὴν ἐπίσχυση τοῦ δημοτικοῦ Σχολείου, γιατί ὑποστηρίζουν μ' ὅλη τὴ δύναμη τους, ὅτι τὰ παιδιά, πού θὰ φοιτήσουν στὰ σχολεῖα τῆς Μέσης Παιδείας, πρέπει νὰ φεύγουν ἀπὸ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο μόλις τελειώσουν τὴν τέταρτη τάξη. Ἔτσι τὰ «*Ἑλληνικὰ Σχολεῖα*» θὰ διατηρηθοῦν ἢ ὅπως εἶναι τώρα ἢ καὶ θὰ μεταρρυθμιστοῦν. Καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο γκρεμίζεται κάθε προσπάθεια γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καὶ ὁ ὀλιγαρχικὸς χαρακτήρας τῆς παιδείας μας μένει ἀκέραιος. Δέχονται ἀκόμα οἱ καθαρηνουσιάνοι νὰ διαιρεθοῦν τὰ Γυμνάσια σὲ κλασικὰ καὶ πρακτικὰ. Ὅσο γιὰ τὴ μέθοδο τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς τὸ μιμητικὸ καὶ ἀντιγραφικὸ πνεῦμα, πὺ κυριαρχεῖ σ' ὅλα τὰ φανερώματα τοῦ καθαρηνουσιανισμοῦ, τοὺς ἔκαμε σήμερα φανατικούς ὑποστηρικτὲς τοῦ «*σχολείου ἐργασίας*». Μὰ πόσο εἶναι ἐξωτερικὸς καὶ ἐπιπόλαιος ὁ τρόπος, πὺ τὸ καταλαβαίνουν, φαίνεται ἀπὸ τὸ καταπληκτικὸ γεγονός, πὺ πιστεύουν, πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ σχολεῖο ἐργασίας μὲ τὴν καθαρηνουσιανισμὸν.

Τὸ καθαρηνουσιάνικον λιπὸν μεταρρυθμιστικὸν ρεῦμα εἶναι καθαρὰ ἐξωτερικόν. Δὲν ἀγγίζει κανένα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα τῆς παιδείας.

Δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴν κίνηση τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὶς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ ροπὰς, μὲ τὶς ἰδεολογικὰς μεταβολὰς, πὺ ἔγιναν στὸ σύγχρονον κόσμον καὶ στὸν ἑλληνικόν καὶ στὸν ξένον. Ἡ βασικὴ τους ἀρχὴ μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ἔτσι: «*Ὅλα τὰ παλιὰ εἶναι καλὰ φτάνει νὰ στηριχτοῦν, ὅπως πρέπει, μὲ μιὰ καλὴ μέθοδο διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς*».

Καὶ φυσικὰ περιμένουν κάθε μεταρρύθμιση ἀπὸ τὴν καλὴ θέληση ἐκείνων, πὺ κυβερνοῦν.

Β' Τὸ συντηρητικὸν δημοτικιστικὸν ρεῦμα.

Τὸ συντηρητικὸν δημοτικιστικὸν ρεῦμα, ὅπως μάλιστα παρουσιάστηκε στὴν τελευταία γενικὴ συνέλευση τοῦ Ὀμίλου, παρουσιάζει μόνον τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀστικῆς ἀναγέννησης. Ὅσο γιὰ τὴν οὐσίαν ὅμως φανερῶνει καθαρὰ τὴν ἀντιδραστικὴν μεταστροφήν.

Ἡ σπουδαιότερη διαφορὰ του ἀπὸ τοὺς καθαρηνουσιάνους εἶναι στὴ γλῶσσα, διαφορὰ καθαρὰ μορφικὴ. Ἡ δευτέρα διαφορὰ, ἡ κάπως βαθύτερη, πὺ παρακολουθεῖ τὴ γλῶσσα δηλ. ἡ ἀναγνώριση τῆς νεοελληνικῆς παράδοσης, τῆς «*νεοελληνικῆς πραγματικότητος*», πὺ ὡς τώρα τὴν ἀρνοῦνται οἱ καθαρηνουσιάνοι, καταντάει τὸ ἴδιον τυπικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὑστερα ἀπὸ τὸ στατικὸν καὶ ἀναδρομικόν

χαρακτήρα, πὺ θέλουν νὰ δώσουν σ' αὐτὴ τὴν παράδοσιν οἱ συντηρητικοὶ δημοτικιστὲς.

Ἡ τυπικὴ προσκόλλησις σὲ μιὰ παράδοσιν εἴτε ἀρχαία, εἴτε νέα, εἶναι οὐσιαστικὰ τὸ ἴδιον πρᾶμα καὶ ἡ διαφορὰ εἶναι ἐξωτερικὴ.

Ὅσο μάλιστα οἱ συντηρητικοὶ δημοτικιστὲς ἀρνοῦνται τὴν προσαρμογὴν τῆς παιδείας στὸν ἀντιθετικὸν δυναμισμὸν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὅσο δέχονται τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τὴ διδασκαλίαν ὀρισμένου θρησκευτικοῦ δόγματος, ὅσο καθιερῶνουν ἕνα στατικὸν ἔθνισμὸν γιὰ ἀπαραίτητο στοιχεῖον τῆς ἀγωγῆς, οὐσιαστικὰ δὲ γίνεται τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ προσπάθεια νὰ στηριχτοῦν ἀξίεις, πὺ σήμερα πᾶ ἐξυπηρετοῦν τὴ συντήρησιν ὀρισμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος.

Γι' αὐτὸ τὸ συντηρητικὸν δημοτικιστικὸν ρεῦμα σὲ ὅλα τὰ οὐσιαστικὰ σημεία δὲν παρουσιάζει καμιά διαφορὰ ἀπὸ τὸν καθαρηνουσιανισμὸν.

Τὸ ὅτι δέχεται καὶ ὑποστηρίζει τὴ μέθοδον τοῦ σχολείου ἐργασίας ἢ τὴν ἀλλαγὴν τῆς σχολικῆς ὀργάνωσης, δὲν ἀλλάζει τίποτα στὸ βάθος.

Γιατί, ὅσο γιὰ τὴν *σχολικὴν ὀργάνωσιν* δὲν ξέρομε ἀκόμα, ποιά μορφήν θὰ δεχθῆ ὀριστικὰ, ὥστε νὰ κρίνομε, ἂν δὲν θὰ ταυτισθῆ μὲ τὰ ὀλιγαρχικὰ μεταρρυθμιστικὰ σχέδια, πὺ καὶ ἐδῶ καὶ στὴν Εὐρώπῃ μὲ ἐπιστημονικὰ τάχα ἐπιχειρήματα, παρμένα ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδιοῦ, ὑποστηρίζονται.

Κι ὅσο γιὰ τὴ μέθοδον τοῦ σχολείου ἐργασίας φτάνει ν' ἀναφέρομε, ὅτι ὁ ἀντιδραστικώτατος Ἰταλικὸς Φασισμὸς δέχεται καὶ καλλιεργεῖ τὴν ἰδέαν αὐτὴν καὶ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ πολὺ ἔντονα.

Ἔτσι ὁ συντηρητικὸς δημοτικισμὸς μόνον ἐξωτερικὰς διαφορὰς παρουσιάζει ἀπὸ τὸν καθαρηνουσιανισμὸν. Χαρακτηριστικὸν γιὰ τὴν οὐτοπία του εἶναι, ὅτι περιμένει καὶ αὐτὸς κάθε καλύτερη τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν «*καλὴν θέλησιν*» καὶ τὸ «*διαφωτισμὸν ὅλων τῶν κομμάτων*».

Γ' Τὸ σοσιαλιστικὸν δημοτικιστικὸν ρεῦμα καὶ οἱ ἐκπαιδευτικὰς ἀρχὰς του.

Τὸ σοσιαλιστικὸν δημοτικιστικὸν ρεῦμα, ὅπως παρουσιάστηκε στὴν τελευταία γενικὴ συνέλευσις τοῦ Ὀμίλου καὶ ὅπως τείνει νὰ διαμορφωθῆ τώρα, ἀντιπροσωπεύει τὴν πιὸ βάσιμην, τὴν πιὸ ἐπιστημονικὴν, τὴν πιὸ οὐσιαστικὴν ἀντίληψιν γιὰ μιὰ ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν, πὺ σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ ὑψώσῃ πραγματικὰ τὸ ἐπίπεδον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ σημαντικώτατον στήριγμα τοῦ σοσιαλιστικοῦ δημοτικιστικοῦ ρεύματος εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῶν ὄρων καὶ τῶν συντελεστῶν μιανῆς λαϊκῆς Ἐκπαιδευτικῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν αὐτὴν πηγάζουν οἱ ἀκόλουθες ἀρχαί.

1) Ἐπειδὴ ἡ σημερινὴ κοινωνία εἶναι ἀναμφισβήτητα ταξικὰ ὀργανωμένη καὶ τὴν κυριαρχίαν ἔχει ἡ ἀστικὴ τάξις, ὅλοι οἱ κρατικοὶ ὀργανισμοί, ἄρα καὶ ἡ παιδεία, εἶναι συμμορφωμένοι μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξεως. Τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐναντία στὰ συμφέροντα τῆς ἀπὸ καλῆς τῆς θέλησης. Κάθε τι, πὺ θὰ γίνῃ γιὰ τὸ συμφέρον ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων, θὰ προέλθῃ ἀπὸ δυναμικὴ ἐπιβολήν.

2) Ἡ τάξις, πὺ κάθε φορὰ κυριαρχεῖ, ἔχει συμφέρον νὰ μονοπωλῆ τὰ πνευ-

ματικά ἀγαθά, ὅπως ἔχει τὴν τάση νὰ συγκεντρῶν ἀποκλειστικὰ στὸν ἑαυτό της· καὶ τὰ ὕλικά ἀγαθά. Ἡ πνευματικὴ ἐκμετάλλευση εἶναι παρακολούθημα καὶ μέσο τῆς ὕλικῆς ἐκμετάλλευσης. Ὅπου παρουσιάζεται προοδευμένη λαϊκὴ παιδεία, πῆγασε ἀπὸ τὴ δυναμικὴ ἐπιβολὴ τῶν λαϊκῶν τάξεων.

3) Παιδεία λοιπὸν ἀληθινὰ δημοκρατικὴ με ἀπόλυτη ἰσότητα καὶ δικαιοσύνη· καὶ συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτῶν, ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν, στὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ με ἀντίστοιχη καλλιέργεια τῶν ἱκανοτήτων των, δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνο σὲ κοινωνία, πού δὲ θὰ ὑπάρχουν κοινωνικὲς τάξεις καὶ ἐκμετάλλευση. Τὸ ἰδανικὸ τῆς σωστῆς παιδείας μόνο σὲ μιὰ σοσιαλιστικὰ ὁργανωμένη κοινωνία μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ.

4) Ἡ σημερινὴ ὁργάνωση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἶναι ἀπὸ λόγους ἱστορικῆς καθυστέρησης ἀσύμφορη καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀστικὴν τάξιν· πολὺ περισσότερο ὅμως εἶναι ὀλέθρια γιὰ τὴν πνευματικὴν πρόοδο ὅλων τῶν λαϊκῶν τάξεων, τοῦ ἐργάτη, τοῦ ἀγρότη, τοῦ μικροαστοῦ. Αὐτοὶ, τὰ ὀχτὼ δέκατα τοῦ λαοῦ, εἶναι σήμερα οἱ πραγματικὰ ἀδικημένοι.

Μὰ τὴν πνευματικὴν ἀδικίαν, ὅπως καὶ τὴν ὕλικήν, ἔχουν συμφέρο περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους νὰ τὴν τινάξουν ἐκεῖνοι, πού ὑποφέρουν περισσότερο ἀπ' αὐτήν, δηλ. οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἀγρότες. Αὐτοὶ λοιπὸν μαζί με τοὺς μικροαστοὺς, πού εἶναι τὸ ἴδιο ἀδικημένοι, ὅσο συνειδητοποιοῦν τὰ προβλήματα τους καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐξύψωση τους, μποροῦν καὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἀπαιτητὲς γιὰ μιὰ λαϊκὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Ἡ ἀστικὴ τάξιν μόνο ὅσο ἀναγκάζεται ἀπ' αὐτοὺς, θὰ δίνῃ στοὺς θεσμοὺς τοῦ κράτους λαϊκώτερο χαραχτήρα καὶ θὰ πραγματοποιῇ ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις.

5) Ἡ παιδεία πρέπει νὰ προπαρασκευάζῃ ὅλους τοὺς πολίτες, ἀγόρια καὶ κορίτσια, με ἀπόλυτη, ὁργανικὰ ἐκφρασμένη, ἀμεροληψία καὶ ἰσότητα καὶ ἀντίστοιχα με τὶς φυσικὲς ἱκανότητες τους, **γιὰ τὴ ζωὴ καὶ με τὴ ζωὴ.**

6) Οἱ δυὸ κυριώτατες μορφὲς τῆς σημερινῆς ζωῆς εἶναι ὁ **τεχνικὸς καὶ ὁ γεωργικὸς πολιτισμὸς**, πού καὶ οἱ δυὸ γίνονται ὀλοένα τελειότεροι με τὴ βοήθεια τῶν φυσικῶν καὶ τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Γι' αὐτὸ κυριαρχικὴ ἔννοια καὶ ἰδανικὸ τῆς σύγχρονης παιδείας πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς **δημιουργικῆς ἐργασίας.**

7) Τὴν παιδείαν πρέπει νὰ κυβερνᾷ πνεῦμα ἐπιστημονικὸ, ἢ ἐξελικτικὴ ἀντίληψη τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ «γίγνεσθαι», ἢ κατανόηση καὶ κυριαρχοῦσα τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου.

8) Τὸ νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ με βάση τὴ δημιουργικὴ ἐργασία καὶ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη νὰ ὑψωθῇ μαζί με τὸ κοινωνικὸ σύνολο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, αὐτὸς εἶναι ὁ ἰδανικὸς σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

9) Ἡ κοινωνικότητα, πού ὀλοένα ἀἰξάνει μέσα στὸν πολιτισμὸν ἐπιβάλλει στὴν παιδείαν νὰ καλλιεργῇ συστηματικὰ τὸ πνεῦμα τῆς ὁμαδικῆς ἐργασίας, τῆς εὐθύνης, τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

10) Στὴν ἑλληνικὴν παιδείαν πρέπει νὰ χτυπηθῇ τὸ ἴδιο καὶ ὁ ρωμαντικὸς ψευτοκλασικισμὸς καὶ ὁ ρωμαντικὸς διμεταρισμὸς καὶ ἑλληνοκεντρισμὸς. Ἡ καλλιέργεια τῶν στοιχείων τοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ μας δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἐμπόδιο γιὰ τὸ ξάπλωμα καὶ τὴν ἀφομοίωση τῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ νὰ ἐργασθῶμε δημιουργικὰ καὶ νὰ ζήσουμε ἐντατικὰ μέσα στὸν πολιτισμένον κόσμον, ἐπιδιώκοντας **μίαν ἐνότητα ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ**, πρέπει νὰ νικήσῃ τὴν τάση τοῦ νὰ ὑψώνουμε ἐμπόδια στὴν ἐνότητα αὐτὴ ἰδιότυπα ἔθνικα στοιχεία, πού μόνο διακοσμητικὸ χαραχτήρα μπορεῖ νὰ ἔχουν.

Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς καθορίζουν βέβαια μιὰ ἐξέλιξιν τῆς παιδείας με μακριὰ προοπτικὴ καὶ ἢ πραγματώσῃ τους θὰ χρειασθῇ μεγάλους ἀγῶνες καὶ πολὺν καιρὸ.

Γιὰ τὸ ἀμεσώτερο ὅμως μέλλον καὶ μέσα στοὺς σημερινούς ἀντικειμενικούς ὁρους, τὸ δημοτικιστικὸ σοσιαλιστικὸ ρεῦμα θὰ προσπαθῆσῃ με ὅλη του τὴ δύναμιν νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ ἀκόλουθα αἰτήματα:

α) Τὸ Κράτος νὰ ξοδεύῃ γιὰ τὴν Παιδείαν καὶ μάλιστα γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀνάλογα με τὴ σημασίαν τοῦ ὁργανισμοῦ αὐτοῦ. Οἱ σημερινὲς δαπάνες γιὰ τὴν παιδείαν πρέπει τουλάχιστον νὰ γίνουν ἀνάλογες με τὶς δαπάνες τῶν ἄλλων ἀστικῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

β) Ἡ Διοίκηση τῆς Παιδείας νὰ περάσῃ στὰ χέρια τῶν δασκάλων καὶ τοῦ λαοῦ. Ζητοῦμε συνολικὴν ἀποκέντρωση καὶ αὐτοδιοίκηση, ὄχι μόνο στὰ ζητήματα, πού ἀφοροῦν τὴν ὑποχρεωτικὴ φοίτηση, τὰ σχολικὰ χεῖρια, τὰ σχολικὰ μέσα καὶ ὕλικά, τὶς ὑποτροφίες καὶ τὰ βοηθήματα, τὰ βιβλία καὶ τὸ ὕλικὸ διδασκαλίας, πού πρέπει νὰ δίνονται δωρεὰν στὰ ἅπορα παιδιὰ, καθὼς καὶ τὰ συσσίτια γι' αὐτὰ, ὄχι μόνο στὰ καθὰυτὸ διοικητικὰ ζητήματα, μὰ καὶ στὰ ζητήματα τῶν προγραμμάτων, τῶν διδαχτικῶν βιβλίων καὶ ὅλου τοῦ ὁργανισμοῦ τῆς παιδείας.

γ) Ζητοῦμε νέα ὁργάνωση τῆς παιδείας με βάση τὴν ἐξύψωση τοῦ λαικοῦ Σχολειοῦ. Ζητοῦμε ἀπὸ τὸ κράτος νὰ στρέψῃ ὅλη τὴν προσοχὴν του καὶ νὰ διαθέσῃ ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ λειτουργῆσῃ κανονικὰ καὶ ἄνετα ἓνα συγχρονισμένον ὀχτάχρονον λαϊκὸν σχολεῖον. Ζητοῦμε νὰ ὁργανωθῇ ὑποχρεωτικὴ μετεκπαίδευση καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση ὅλων τῶν εἰδῶν. Ζητοῦμε νὰ ἀναδιοργανωθῇ ἡ Μέση Παιδεία καὶ τὰ σχολεῖα της νὰ γίνουν πολύμορφα, ἀντίστοιχα με τὶς ἱκανότητες τῶν παιδιῶν καὶ τὶς κοινωνικὲς λειτουργίες.

Ζητοῦμε ἀκόμα ν' ἀναδιοργανωθῇ σύμφωνα με τὶς παραπάνω ἀρχὲς καὶ πρὸ πάντων τὶς ἀρχὲς τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐργασίας ἢ ἀνώτερη παιδεία καὶ μάλιστα ἡ Πανεπιστημιακὴ.

δ) Ζητοῦμε νὰ ἀναθεωρηθοῦν τὰ προγράμματα τῶν σχολειῶν. Γλῶσσα τῆς Παιδείας πρέπει νὰ εἶναι ἡ Δημοτικὴ ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖον ὡς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὅλα τὰ διδαχτικὰ καὶ τὰ βοηθητικὰ βιβλία ὅλων τῶν τάξεων νὰ γράφονται ἐστὶν δημοτικὴ γλῶσσα.

Ἡ ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν νὰ καταργηθῇ ἀπὸ τὰ δημόσια σχολεῖα.

Ἀπὸ τὰ διδαχτικὰ βιβλία καὶ τὰ προγράμματα νὰ λείψῃ κάθε καλλιέργεια ἔθνικοῦ φανατισμοῦ καὶ μίσους ἐνάντια σὲ ἄλλους λαούς.

Νὰ δοθῇ ἐξαιρετικὴ σημασία στὴν ὑγιεινὴ καὶ ἐστὶν σωματικὴ ἀγωγή τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ χωρὶς ὅμως ὑποταγὴ τῆς φυσικῆς ἀγωγῆς σὲ σκοποὺς στρατιωτικούς.

ε) Ζητοῦμε νὰ μελετηθῇ σοβαρὰ καὶ νὰ εἰσαχθῇ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τῶν Σχολειῶν ἢ μεθόδος τοῦ σχολεῖου ἐργασίας καὶ οἱ σχολικὲς κοινότητες, νὰ ἰδρυνθοῦν πρότυπα σχολεῖα ἐργασίας καὶ νὰ γίνῃ κατάλληλη μετεκπαίδευση ὅλου τοῦ προσωπικοῦ.

στ) Ζητοῦμε ν' ἀναδιοργανωθῇ ἢ μόρφωση τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ.

Νὰ ἐτοιμάζονται μὲ κρατικά μέσα καὶ μὲ τὶς ἀνάλογες σπουδὲς ἀρκετοὶ δασκάλου γιὰ ὅλα τὰ εἶδη τῶν σχολειῶν καὶ τῶν μαθημάτων.

Οἱ δασκάλου κάθε βαθμοῦ πρέπει νὰ μορφώνονται «κατ' ἀρχὴν» σὰν ἐπιστήμονες. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναδιοργανωθοῦν ριζικὰ οἱ Πανεπιστημιακὲς σχολῆς, ποὺ μορφώνουν δασκάλους, καθὼς καὶ τὰ διδασκαλεῖα τοῦ Κράτους καὶ νὰ γίνουν σοβαρὲς ἐκπαιδευτικὲς ἀποστολὲς στὸ ἔξωτερικό.

ζ) Ζητοῦμε νὰ ἐξομοιωθοῦν καὶ νὰ διαβαθμιστοῦν ἐνιαῖα οἱ δασκάλου ὅλων τῶν σχολειῶν.

η) Ζητοῦμε νὰ χτυπηθῆ ριζικὰ ἡ ἀγραμματώσυνη καὶ ἀμορφωσιά τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὁργανωθῆ πλατεῖα Λαϊκὴ Μετεκπαίδευση, γενικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ σὲ ὅλο τὸ κράτος.

*
**

Οἱ ἀρχὲς καὶ τὰ αἰτήματα τοῦ σοσιαλιστικοῦ δημοτικιστικοῦ ρεύματος εἶναι σήμερα τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Ἡ συζήτηση τους, ἡ ἀνάπτυξη τους, ἡ τροποποίηση τους, ὁ λεπτομερέστερος καθορισμὸς τους, ἡ διατύπωση τοῦ περιεχομένου τους στὸ κάθε τι, θὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ἔργα τοῦ Ὁμίλου. Στὶς ἐπιτροπὲς μελέτης, στὶς συγκεντρώσεις του, στὶς διαλέξεις του, στὶς συνλεύσεις του.

Ἐνα πρόγραμμα πλατὺ θετικῆς καὶ γόνιμης ἐργασίας ἀνοίγεται μπροστὰ στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὁμίλο καὶ τὰ μέλη του.

Πρόγραμμα, ποὺ θὰ φωτίσει τὸ λαὸ γιὰ τὰ πνευματικὰ δικαιώματα του καὶ θὰ δώση στὸν ἐργάτη τῆς Παιδείας βαθεῖα ἐπίγνωση τοῦ ἔργου του, θὰ τοῦ γεμίσει τὴν ψυχὴ μὲ ἓνα ἰδανικό, θὰ τὸν προετοιμάσει ψυχικὰ γιὰ νὰ γίνῃ ἀληθινὸς ἐργάτης τοῦ γενικοῦ καλοῦ, θὰ τὸν ὀπλίσει μὲ αὐτοπεποίθηση καὶ ἐνθουσιασμό καὶ ἀπὸ ἀπλὸ πνευματικὸ μεροκαματιάρη, ποὺ τὸν θέλει ἡ ἀντίδραση, θὰ τὸν κάμῃ αὐτοσυνείδητο, ὑπερήφανο οἰκοδόμο μιᾶς καλύτερης κοινωνίας.

Ὅλοι τώρα ἔχουν μπροστὰ τους ὀλοκάθαρα καὶ τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν κατεύθυνση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.

Ἄς κρίνουν, ἄς ἀποφασίσουν καὶ ἄς τοποθετήσουν τὸν ἑαυτό τους ἐκεῖ, ποὺ ἡ ἐσωτερικὴ τους ὁρμὴ καὶ κλήση τοὺς ὀδηγεῖ.

Ἀθήνα, 20 Ἰουνίου 1927

Μ' ἐντολὴ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς
τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου

Ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ

Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ
ΑΥΡΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ
Β. ΛΑΧΑΝΑΣ
Ν. ΜΠΕΡΤΟΣ
ΓΑΛ. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ
ΜΠ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

N. KAZANTZAKH

SALVATORES DEI

ΑΣΚΗΤΙΚΗ

[Ἡ «Ἀσκητικὴ» γράφηκε στὴ Γερμανία στὰ 1923 γιὰ νὰ διατυπώσῃ τὴν ψυχικὴ ἀγωνία καὶ τὶς ἐλπίδες ἐνοῦς κομμουνιστικοῦ κύκλου ἀπὸ Γερμανοὺς, Πολωνοὺς, Ρούσους, ποὺ δὲ μπορούσαν ν' ἀναπνεύσουν ἄνετα μέσα στὴ στενὴ, καθυστερημένη, ὕλιστικὴ ἀντίληψη τῆς Κομμουνιστικῆς Ἰδέας. Ἡ «Ἀσκητικὴ» τούτη ἄς θεωρηθῆ ἡ πρώτη λυρικὴ ἀπόπειρα, ἡ πρώτη κραυγὴ τοῦ μετακομμουνιστικοῦ «ΠΙΣΤΕΥΩ».]
N. K.

Ἐρχόμαστε ἀπὸ μιὰ σκοτεινὴ ἄβυσσο· καταλήγομε σὲ μιὰ σκοτεινὴ ἄβυσσο. Τὸ μεταξὺ φωτεινὸ διάστημα τὸ λέμε Ζωή.

Εὐτὺς ὡς γεννηθοῦμε, ἀρχίζει καὶ ἡ ἐπιστροφή, ταυτόχρονα τὸ ξεκίνημα καὶ ὁ γυρισμός. Κάθε στιγμὴ πεθαίνομε.

Γι' αὐτὸ πολλοὶ κηρύξανε: Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ὁ θάνατος.

Μὰ καὶ εὐτὺς ὡς γεννηθοῦμε, ἀρχίζει καὶ ἡ προσπάθεια νὰ δημιουργήσομε, νὰ συνθέσομε, νὰ κάμομε τὴν ὕλη ζωῆς. Κάθε στιγμὴ γεννιοῦμαστε.

Γι' αὐτὸ πολλοὶ κηρύξανε: Σκοπὸς τῆς ἐφήμερης ζωῆς εἶναι ἡ ἀθανασία.

Στὰ πρόσκαιρα ζωντανὰ σώματα τὰ δυὸ τούτα ρέματα παλαίβουν:

α) Ἡ τάση πρὸς τὴ σύνθεση, πρὸς τὴ ζωὴ, πρὸς τὴν ἀθανασία.

β) Ἡ τάση πρὸς τὴν ἀποσύνθεση, πρὸς τὴν ὕλη, πρὸς τὸ θάνατο.

Καὶ τὰ δυὸ τούτα ρέματα πηγάζουν ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς ἀρχέγονης οὐσίας. Στὴν ἀρχὴ ἡ ζωὴ ἔαφνιαίνει· σὰν παράνομη φαίνεται, σὰν παραφύση, σὰν ἀντίδραση μὲ τὶς σκοτεινὲς πηγές. Μὰ βαθύτερα νιώθομε: ἡ Ζωὴ εἶναι καὶ αὐτὴ ἀναρχη, ἀκατάλυτη φόρα τοῦ Σύμπαντος. Ἄλλιως, πούθε ἡ δύναμη, ποὺ μᾶς σφεντονίζει αἰῶνια ἀπὸ τὸ ἀγέννητο στὸ γεννητὸ καὶ μᾶς γκαρδιώνει στὸν ἀγῶνα:

Καὶ τὰ δυὸ ρέματα εἶναι ἅγια.

Χρέος μας λοιπὸν νὰ συλλάβομε τὸ ὄραμα, ποὺ χωράει καὶ ἑναρμονίζει τὶς δυὸ τεράστιες τούτες, ἀναρχεζ, ἀκατάλυτες ὁρμές.

Καὶ μὲ τὸ ὄραμα τούτῳ νὰ ρυθμίσουμε τὸ στοχασμὸ μας καὶ τὴν πράξη.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ

Πρῶτο χρέος

Ἦσυχά, καθαρὰ, κοιτάζω τὸν κόσμον καὶ λέω. Ὅλα τούτα ποὺ θεωρῶ, γρικῶ, γεύομαι, ὀσφραίνομαι καὶ ἐγγίζω, εἶναι πλάσματα τοῦ νοῦ μου.

Ὁ ἥλιος ἀνεβαίνει, κατεβαίνει μέσα στὸ κρανίον μου. Στὸ ἓνα μελίγγι μου εἶναι ἡ ἀνατολή, στὸ ἄλλο ἡ δύση.

Τὰ ἄστρα λάμπουνε μέσα στὸ μυαλό μου, οἱ ἰδέες, οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα, βόσκουνε μέσα στὸ ἐφήμερο κεφάλι μου, τραγούδια καὶ κλάματα γιομίζουν τις κόχες τῶν αὐτιῶν μου καὶ τρικυμίζουνε μιὰ στιγμή τὸν ἄερα.

Σβύνει τὸ μυαλό μου κι ὅλα, **οὐρανὸς καὶ γῆς**, ἔξαφανίζονται.

—«Ἐγὼ μονάχα ὑπάρχω!» φωνάζει ὁ νοῦς.

«Μέσα στὰ κατώγια μου οἱ πέντε μου ἀνυφάντρες δουλεύουνε, φαίνουν καὶ ξεφαίνουν τὸν καιρὸ καὶ τὸν τόπο, τὴ χαρὰ καὶ τὴ θλίψη, τὴν ὕλη καὶ τὸ πνέμα.

Ἄλλα ρέουν τριγύρω μου σὰν ποταμοὶ, χορεύουνε βίαια, τὰ πρόσωπα τρέχουν σὰν τὸ νερὸ, τὸ χάος μουγγρίζει.

Μὰ ἐγὼ, ὁ Νοῦς, μὲ ὑπομονή, μὲ ἀντρεία, νηφάλιος μέσα στὸν ἴλιγγο σαλεύω. Γιὰ νὰ πιαστῶ, νὰ μὴ χαθῶ, στερεώνω ἀπάνου στὸν ἴλιγγο σημάδια, ρίχνω γιοφύρια ἀνάμεσα τους, ἀνοίγω δροίμους, οἰκοδομῶ τὴν ἄβυσσο.

Ἄργα, μὲ ἀγῶνα, σαλεύω ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα, πὺρ γεννῶ, τὰ ξεχωρίζω βολικὰ, τὰ σμίγω μὲ νόμους καὶ τὰ ζεύω στὶς βαριές πραχτικές μου ἀνάγκες.

Ἐπιβάλλω τάξη στὴν ἀναρχία, δίνω πρόσωπο, τὸ πρόσωπο μου στὸ χάος.

Δὲν ξέρω ἂν πίσου ἀπὸ τὰ φαινόμενα ζῆ καὶ σαλεύη μιὰ μυστική, ἀνώτερη μου οὐσία. Κι οὔτε μὲ νοιάζει. Γεννοβολῶ τὰ φαινόμενα, ζωγραφίζω μὲ πλήθια χρώματα, φανταχτερὸ, γιγάντιο ἓνα παραπέτασμα μπροστὰ στὴν ἄβυσσο. Μὴ λές: —ἀναμέρισε τὸ παραπέτασμα νὰ ἰδῶ τὴν εἰκόνα!—Τὸ παραπέτασμα, αὐτὸ εἶναι ἡ εἰκόνα.

Εἶναι ἀνθρώπινο, ἔργο ἐφήμερο, σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα μου, τὸ βασίλειο μου: Μὰ εἶναι στέρεο, ἄλλο στέρεο δὲν ὑπάρχει—καὶ μέσα στὴν περιοχὴ του μονάχα μπορῶ γόνιμα νὰ δουλέψω.

Εἶμαι ὁ ἐργάτης τῆς ἄβυσσος. Εἶμαι ὁ θεατὴς τῆς ἄβυσσος. Εἶμαι ἡ θεωρία κι ἡ πράξη. Ὁξω ἀπὸ **μένα τίποτα δὲν ὑπάρχει**.

* *

Χωρὶς μάταιους θυμοὺς νὰ ἰδῆς καὶ νὰ δεχτῆς τὰ σύνορα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ καὶ μέσα στὰ αὐστηρὰ τοῦτα σύνορα ἄνετα νὰ δουλέψης—νὰ ποῖ εἶναι τὸ πρῶτο σου χρέος.

Μὲ ἀντρεία, μὲ σκληρότητα χάραξε ἀπάνου στὸ σαλευόμενο χάος τὸ στέρεο, φτωχὸ βασίλειο τοῦ νοῦ.

Καθαρὰ νὰ ξεχωρίσης κι ἡρωικὰ νὰ δεχτῆς τις πικρές, γόνιμες τοῦτες ἀλήθειες:

1—Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου μονάχα φαινόμενα μπορεῖ νὰ συλλάβῃ, ποτὲ τὴν οὐσία.

2—Κι ὄχι ὅλα τὰ φαινόμενα, μὰ μονάχα τὰ φαινόμενα τῆς ὕλης.

3—Κι ἀκόμα στενότερα: Ὁχι τὰ φαινόμενα, μὰ μονάχα τις μεταξύ τους σχέσεις.

4—Κι οἱ σχέσεις τοῦτες δὲν εἶναι πραγματικές, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Κι αὐτὲς εἶναι γεννήματα τοῦ ἀνθρώπου.

5—Καὶ δὲν εἶναι οἱ μόνες δυνατὲς ἀνθρώπινες μὰ οἱ πιὸ βολικὲς γιὰ τις πραχτικὲς καὶ νοητικὲς του ἀνάγκες.

Μέσα στὰ σύνορα τοῦτα ὁ νοῦς εἶναι ὁ νόμιμος, ἀπόλυτος μονάρχης. Καμιὰ ἄλλη ἔξουσία μέσα στὸ βασίλειο του δὲν ὑπάρχει.

Ἀναγνωρίζω τὰ σύνορα τοῦτα, τὰ δέχομαι μὲ ἐγκατέρευση, μὲ ἀγάπη, καὶ τὰ γιομίζω μὲ τὸν ἀγῶνα μου.

Ἐποτάζω τὴν ὕλη, τὴν ἀναγκάζω νὰ γενῆ καλὸς ἀγωγὸς τοῦ μυαλοῦ μου. Χαίρομαι τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς Θεοὺς—σὰν παιδιὰ μου. Ὅλο τὸ Σύμπαντο τὸ νιώθω νὰ σωφιλιάζῃ ἀπάνου μου καὶ νὰ μὲ ἀκολουθῆ, σὰ σῶμα.

Σὲ ἄξαφνες, φοβερὲς στιγμὲς νιώθω, πὼς ὅλα τοῦτα εἶναι παιχνίδι σκληρὸ καὶ μάταιο, δίχως ἀρχή, δίχως τέλος, δίχως νόημα. Μὰ γλήγορα ξαναζεύομαι στὸν τροχὸ τῆς ἀνάγκης κι ὅλο τὸ Σύμπαντο ξαναρχινάει πάλι δλόγυρα μου τὴν περιστροφὴ του.

Πειθαρχία, νὰ ἡ ἀνώτατη ἀρετή. Ἐτσι μονάχα σοζυγιάζεται ἡ δύναμη μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ καρπίζει ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου.

Νὰ πῶς μὲ σαφήνεια καὶ μὲ σκληρότητα νὰ καθορίσης τὴν παντοδυναμία τοῦ νοῦ μέσα στὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ νοῦ πέρα ἀπὸ τὰ φαινόμενα, —πριχοῦ νὰ κινήσης γιὰ τὴ λύτρωση. Ἄλλιῶς, δὲ δύνεσαι νὰ λυτρωθῆς!

* *

Δεύτερο χρέος.

Δὲ δέχομαι τὰ σύνορα, δὲ μὲ χωροῦν τὰ φαινόμενα, πνίγομαι!

Τὴν ἀγωνία τούτη βαθιά, αἵματερὰ νὰ ζήσης εἶναι τὸ δεῦτερο χρέος.

Ὁ νοῦς βολέβεται μὰ ἡ καρδιά πνίγεται, χυμᾶει νὰ ξεσκίση τὸ δίχτυ τῆς ἀνάγκης.

Νὰ υποτάξω τὴ γῆ, τὸ νερὸ, τὸν ἄερα, νὰ νικήσω τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο, νὰ συλλάβω, πὼς σχετίζονται μεταξύ τους τὰ φαντάσματα, πὺρ ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὸ νοῦ μου, τί ἀξία ἔχει;

Ἐνα μονάχα μὲ κυριεύει: Νὰ συλλάβω, τί κρύβεται πίσου ἀπὸ τὰ φαινόμενα, τί εἶναι τὸ μυστήριο, πὺρ μὲ περιζώνει κι ἂν πίσου ἀπὸ τὴν ἀκατάπαυτη φορὴ τοῦ κόσμου ἀγωνίζεται μιὰ ἀόρατη ἀκατάλυτη παρουσία.

Ἄν ὁ νοῦς δὲ μπορῆ, δὲν εἶναι ἔργο του νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἔξοδο, νὰ μποροῦσε ἡ καρδιά μου!

Πίσω! Πίσω! Πίσω!

Πίσω ἀπὸ τὸν ἄντρα ζητῶ τὸ ἀόρατο μαστίγι, πὺρ τότε ρίχνει στὸν ἀγῶνα.

Πίσω ἀπὸ τὰ ζᾶ θέλω νὰ δῶ τὸ πρόσωπο τὸ ἀρχικὸ, πὺρ μάχεται, δημιουργώντας, συντριβοντας, ξαναχύνοντας τις ἀρίφνητες μάσκες, νὰ τυπωθῆ στὸ ρεοῦμενο χρέος.

Πίσω ἀπὸ τὰ φυτὰ ἐνεδρεῦω νὰ συλλάβω τὰ πρῶτα παραπατήματα τοῦ ἀόρατου μέσα στὴ λάσπη.

Μιὰ προσταγὴ μέσα μου: Σκάψε! Τὶ βλέπεις;

—Ἀνθρώπους καὶ πουλιά, δέντρα, νερὰ καὶ πέτρες!

—Σκάψε ἀκόμα! Τὶ βλέπεις;

—Ὀνειράτα κι ἰδέες, ἀστριπές, φαντάσματα.

—Σκάψε ἀκόμα! Τὶ βλέπεις;

—Δὲ βλέπω τίποτα! Νύχτα πηχτή, βουβὴ σὰ θάνατος. Θᾶναι ὁ θάνατος.

—Σκάψε ἀκόμα!

—Ἄ! δὲ μπορῶ νὰ διαπεράσω τὸ σκοτεινὸ μεσότοιχο. Φωνὲς γρικῶ καὶ κλάματα, φτερά γρικῶ στὸν ἄλλο ὄχτο!

Δέν είναι, δέν είναι στον άλλο ὄχτο ! Οἱ φωνές, τὰ κλάματα καὶ τὰ φτερά ἀχοῦνε μέσα στήν καρδιά μου !

* *

Περπατῶ στὰ σύνορα καὶ τρέμω. Δυὸ φωνές μέσα μου παλαίβουν.

Ὁ νοῦς—«Γιατί νὰ χανόμαστε κυνηγώντας τὸ ἀδύνατο; Μέσα στον ἱερὸ περίβολο τῶν πέντε αἰσθήσεων χρέος μας ν' ἀναγνωρίσουμε τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου!».

Μὰ μιὰ ἄλλη μέσα μου φωνή, ἃς τὴν ποῦμε ἔχτη Δύναμη, ἃς τὴν ποῦμε Καρδιά, ἀντιστέκεται καὶ φωνάζει: «Ὁχι! Ὁχι!»

Ποτὲ μὴν ἀναγνωρίσης τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου! Νὰ συντρίβης τὰ ὅρια! Ν' ἀρνίεσαι ὅ,τι θωρεῖς. Νὰ πεθαίνης ἀρνούμενος τὸ θάνατο.

Θωρῶ τὰ ἔργα σου, θωρῶ τὴ δύναμη σου καὶ τίς ἐλπίδες. Δὲ χωρῶ! Θέλω νὰ φύγω!

»Ὁ νοῦς—Λαγαρὸ κι ἀνέλπιδο εἶναι τὸ μάτι μου κι ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα. Ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα παιχνίδι, μιὰ παράσταση, πὺ δίνουν οἱ πέντε θεατρίνοι τοῦ κορμιοῦ μου.

Κοιτάζω μὲ ἀπληστία καὶ περιέργεια καὶ δέν ἔχω τὴν ἀφέλεια τοῦ χωριάτη νὰ πιστέψω καὶ ν' ἀνέβω στὴ σκηνή, ἐπεμβαίνοντας στὴν αἵματερὴ κωμωδία.

Εἶμαι ὁ θαματοποιὸς φακίρης, πὺ ἀκίνητος καθούμενος στὸ σταυροδρόμι τῶν αἰσθήσεων θεᾶται νὰ γενιέται καὶ ν' ἀφανίζεται ὁ κόσμος.

Θεᾶται τὰ πλήθη νὰ σαλέβουν καὶ νὰ φωνάζουνε στὰ πολύχρωμα μονοπάτια τῆς ματαιότητος!

Καρδιά, ἀπλοϊκὴ καρδιά, γαλήνεψε κι ὑποτάξου!».

Μὰ ἡ καρδιά ἀνατινάζεται καὶ φωνάζει: «Εἶμαι ὁ χωριάτης καὶ πηδῶ ἀπάνου στὴ σκηνή κι ἐπεμβαίνω στὴν πορεία τοῦ κόσμου.

Δὲ ζυγιάζω, δὲ μετρῶ, δὲ βολέβομαι! Ἀκλουθῶ τὸ βαθύ μου χτυποκάρδι!

Ρωτῶ, ξαναρωτῶ χτυπώντας τὸ χάος: Ποιὸς μᾶς ἔστειλε στὴ γῆς ἐτούτη χωρὶς νὰ μᾶς ζητήση τὴν ἄδεια;

Εἶμαι ἓνα πλάσμα ἐφήμερο, ἀδύναμο, καμωμένο ἀπὸ λάσπη κι ὄνειρατα. Μὰ μέσα μου νογῶ νὰ στροβιλίζουν ὄλες οἱ δυνάμεις τοῦ Σύμπαντος.

Θέλω μιὰ στιγμή, πριχοῦ μὲ συντρίψουνε, ν' ἀνοίξω τὰ μάτια μου καὶ νὰ τίς δῶ. Ἄλλο σκοπὸ δὲ δίνω στὴ ζωὴ μου.

Θέλω νὰ βρῶ μιὰ δικαιολογία γιὰ νὰ ζήσω καὶ νὰ βαστάξω τὸ φοβερὸ καθημερινὸ θέαμα τῆς ἀρρώστιας, τῆς ἀσκήμιας, τῆς ἀδικίας καὶ τοῦ θανάτου.

Ξενίησα ἀπὸ ἓνα σκοτεινὸ σημεῖο, τὴ Μήτηρ. Ὁδεύω σ' ἓνα ἄλλο σκοτεινὸ σημεῖο τὸ Μνήμα. Μιὰ δύναμη μὲ σφεντονάει μέσα ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ βάραθρο· μιὰ ἄλλη δύναμη μὲ σέρνει, ἀκατάλυτα, στὸ σκοτεινὸ βάραθρο.

Δέν εἶμαι ὁ κατάδικος, πὺ τὸν ποτίσαν κρασί γιὰ νὰ θολώση τὸ μυαλό του· μὲ λαγαρὰ τὰ φρένα, νηφάλιος, δρασκελῶ τὸ ἀνάμεσα στους δυὸ γκρεμοὺς μονοπάτι.

Καὶ μάχομαι, πῶς νὰ γνέψω στους συντρόφους, πριχοῦ νὰ πεθάνω.

Νὰ τοὺς δώσω τὸ χέρι μου, νὰ προφτάσω νὰ συλλαβίσω καὶ νὰ τοὺς ρίξω ἓνα ἀκέραιο λόγο—νὰ τοὺς πῶ τί φαντάζομαι, πῶς εἶναι τούτη ἡ πορεία· καὶ καταποῦ ψυχανεμίζομαι, πῶς πᾶμε.

Καὶ πῶς ἀνάγκη νὰ ρυθμίσουμε τὸ περπάτημα καὶ τὴν καρδιά μας.
Ἔνα σύνθημα σὰ συνωμότες, ἓνα λόγο ἄπλο νὰ προφτάσω νὰ πῶ στους συντρόφους!

* *

Ναί, σκοπὸς τῆς Γῆς δέν εἶναι ἡ ζωὴ, δέν εἶναι ὁ ἀνθρώπος. Ἔζησε χωρὶς αὐτά, θὰ ζήση χωρὶς αὐτά. Εἶναι ἐφήμερα σκιρτήματα τῆς περιστροφῆς τῆς.

Ἄς ἐνωθοῦμε, ἃς πιαστοῦμε σφιχτά, ἃς σμίξουμε τίς καρδιές μας, ἃς δημιουργήσουμε ἐμεῖς, ὅσο ἡ θερμοκρασία τούτη τῆς Γῆς μᾶς τὸ ἐπιτρέπει, ὅσο δέν ἔρχονται σεισμοί, κατακλυσμοί, πάγοι, κομήτες νὰ μᾶς ἔξαφανίσουν, ἃς δημιουργήσουμε ἓνα βασίλειο ἀνθρώπινο, ἓνα ἐγκέφαλο καὶ μιὰ καρδιά στὴ γῆς, ἃς δώσουμε ἓνα νόημα ἀνθρώπινο στον ὑπερανθρώπινο ἀγώνα!

Τούτη ἡ ἀγωνία εἶναι τὸ δεύτερο Χρέος.

* *

Τρίτο χρέος.

Πέρα ἀπὸ τὸ νοῦ, στον ἱερὸ γκρεμὸ τῆς καρδιάς, ἀκροποδίζω τρέμοντας. Τὸ ἓνα μου πόδι εἶναι στὸ στέρεο χῶμα, τὸ ἄλλο ψάχνει στὰ σκοτεινὰ ἀπάνου ἀπὸ τὴν ἄβυσσο.

Ψυχανεμίζομαι πίσου ἀπ' ὅλα τούτα τὰ φαινόμενα μιὰ μαχόμενη οὐσία. Θέλω νὰ σμίξω μαζί της.

Ψυχανεμίζομαι πῶς κι ἡ μαχόμενη οὐσία πολεμᾷ πίσου ἀπὸ τὰ φαινόμενα νὰ σμίξη μὲ τὴν καρδιά μου. Μὰ τὸ σῶμα στέκεται ἀνάμεσα καὶ μᾶς χωρίζει. Ὁ νοῦς στέκεται ἀνάμεσα καὶ μᾶς χωρίζει.

Ποιὸ εἶναι τὸ χρέος μου; Νὰ συντρίψω τὸ σῶμα, νὰ χυθῶ, νὰ σμίξω μὲ τὸν Ἄόρατο. Νὰ σωπάση ὁ νοῦς, ν' ἀκούσω τὸν Ἄόρατο νὰ φωνάζη.

Εἶμαι μιὰ πνοή ἀπὸ τὴν πνοή του. Σχύβω στὸ στήθος μου καὶ μαντεύω: Νιώθω. Ἔνας ἀνεβαίνει μὲ κάματο ἓνα μυστικὸ, ἀτέλειωτο ἀνήφορο. Νιώθω. Ἔνας κατεβαίνει βιαστικά ἓνα σκοτεινὸ, ἀτέλειωτο κατήφορο.

Ἀνεβαίνω, κατεβαίνω μαζί του.

Μέσα στὴν ἐφήμερη καρδιά μου δυὸ αἰώνια θέματα σμίγουνε—γρικῶ τὰ πάντα μέσα μου νὰ βαραίνουνε, νὰ θέλουνε νὰ πέσουν καὶ νὰ διαλύνονται: τὸ μυαλό κουράζεται, τὸ σῶμα φτείνεται, πιάνεται ἡ πνοή μου.

Εἶμαι ἓνα ἀσκή, γιομάτο σάρκα καὶ κόκαλα, αἷμα, νερὸ καὶ δάκρυο, ἐπιθυμίες κι ὄραματα.

Σαλέβω μιὰ στιγμή στον ἄερα, ἀναπνέω, χτυπᾷ ἡ καρδιά μου, ὁ νοῦς μου φέγγει καὶ ξαφνικά ἡ γῆς ἀνοίγει καὶ χάνομαι.

Μὰ συνάμα μὲ συνεπαίρνει μιὰ μέσα μου δρομή, μιὰ ἀνένδοτη ἀγωνία νὰ μάχομαι, νὰ μὴν κοιμηθῶ, νὰ μὴν ξεπέσω, νὰ μὴν πεθάνω.

Μέσα στὰ σωθικά μου ἓνας ἄντρας καὶ μιὰ γυναίκα νὰ ἀγκαλιάζονται καὶ παλαίβουν. Ὁ ἄντρας λέει: Εἶμαι ἡ σαῖτα, πὺ θέλει νὰ σκίση τὸ φάδι καὶ τὸ στημόνι, νὰ πεταχτῆ ὄξω ἀπὸ τὸν ἀργαλιὸ τῆς ἀνάγκης.

Νὰ ξεπεράσω τὸ νόμο, νὰ συντρίψω τὰ κορμιά, νὰ νικήσω τὸ θάνατο.

Είμαι ὁ Σπόρος!»

Κι ἡ ἄλλη φωνή, ἡ γυναικίσια, ἀντιστέκεται κι ἀπαντάει:

«Κάθομαι διπλοπόδι ἀπάνου στὸ χῶμα, ἀμολῶ τὶς ρίζες μου βαθιὰ στὰ μνήματα· δέχομαι τὸ σπόρο ἀκίνητη καὶ τότε θρέφω. Εἶμαι ὅλη γάλα καὶ ἀνάγκη.

Καὶ θέλω νὰ γυρῶ πίσω, νὰ κατεβῶ στὸ ζῶο, νὰ κατεβῶ πιὸ χαμηλά, στὸ δέντρο, μέσα στὶς ρίζες καὶ στὰ χῶματα, νὰ μὴ σαλέβω.

Κρατῶ, σκλαβώνω τὴν πνοή, δὲν τὴν ἀφίνω νὰ πετάξῃ, μισῶ τὴ φλόγα ποὺ ἀνεβαίνει.

Εἶμαι ἡ Μήτηρ!»

Ἔνας χορὸς τῶν πέντε αἰσθήσεων εἶναι ἡ καρδιά μου. Ἔνας ἀντίχορος τῆς ἀπάρνησης τῶν πέντε αἰσθήσεων εἶναι ἡ καρδιά μου.

Ἀρίφνητες δυνάμεις, ὄρατὲς κι ἀόρατες, χαίρουνται καὶ γαληνεύουν, ὅταν κατηφορίζοντας γυρῶ πίσω στὰ χῶματα.

Ἀρίφνητες δυνάμεις, ὄρατὲς καὶ ἀόρατες, ἀγάλλονται καὶ μὲ ἀκολουθοῦν, ὅταν μὲ ἀγωνία, ἐνάντια στὸ φοβερὸ ρέμα, ἀνηφορίζω!

Ρέει ἡ καρδιά μου. Δὲ ζητῶ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Ἀκολουθῶ τὸ φοβερὸ ρυθμὸ του καὶ πάω.

Ποῦ πάω; Μὴ ρωτᾷς· ἀνέβαινε, κατέβαινε! Δὲν ὑπάρχει ἀρχή, δὲν ὑπάρχει τέλος. Ὑπάρχει ἡ τωρινὴ τούτη στιγμή, γιομάτη πίκρα, γιομάτη γλύκα καὶ τήνη χαίρομαι ὅλη.

Δίνομαι σὲ ὄλα, ἀγαπῶ, πονῶ, ἀγωνίζομαι. Ὁ κόσμος μοῦ φαντάζει πλατύτερος ἀπὸ τὸ νοῦ κι ἡ καρδιά μου ἓνα μυστήριον σκοτεινὸ καὶ παντοδύναμον.

Γλύτωσα ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴ ἀνεση τοῦ νοῦ μέσα στὰ φαινόμενα, γλύτωσα ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς καρδιάς, ποὺ ζητᾷ τὴν οὐσία.

Νικῶ καὶ τὸ στερνό, τὸν πιὸ μεγάλο πειρασμό, τὴν Ἑλπίδα. Πολεμοῦμε, γιατί ἔτσι μᾶς ἀρέσει, τραγουδοῦμε κι ἄς μὴν ὑπάρχῃ αὐτὶ νὰ μᾶς ἀκούσῃ.

Δουλεύομε κι ἄς μὴν ὑπάρχῃ ἀφέντης, σὰ βραδιάση, νὰ μᾶς πλερώσῃ τὸ μεροκάματο μας. Δὲν ξενοδουλεύομε! τὸ ἀμπέλι τοῦτο τῆς Γῆς εἶναι δικό μας.

Τὸ σκάβομε, τὸ κλαδεύομε, τὸ τρυγοῦμε, πατοῦμε τὰ σταφύλια του, πίνομε τὸ κρασί, τραγουδοῦμε, κλαίμε, ὄραματα καὶ ἰδέες ἀνεβαίνουνε στὴν κεφαλὴ μας.

Σὲ ποιὰ ἐποχὴ τοῦ ἀμπελιοῦ σοῦ ἔλαχε ὁ κλῆρος νὰ δουλέψῃς; Στὰ σκάματα στὸν τρυγητό, στὸ συμπόσιο; ὄλα εἶναι ἓνα!

Σκάβω καὶ χαίρομαι ὅλο τὸν κύκλο τοῦ σταφυλιοῦ, τραγουδῶ μέσα στὴ δίψα καὶ στὸ μόχτο μου, μεθυσμένος ἀπὸ τὸ μελλούμενον κρασί.

Κρατῶ τὸ γιομάτο ποτήρι καὶ ξαναζῶ τὸν μόχτο τοῦ παποῦ καὶ τοῦ προπάπου Ὁ ἰδρώτας τῆς δουλειᾶς τρέχει στὸ ἀψηλὸ καταμέθυστο κρανίον.

Ἀποχαιρέτα τὰ πάντα κάθε στιγμή. Στύλωνε τὴ ματιὰ σου ἀργά, παθητικά, στὸ κάθετι καὶ λέγε. Ποτὲ πιά!

Ἀγνάντεψε γύρα σου. Ὅλα τούτα τὰ κορμιά, ποὺ θωρεῖς, θὰ σαπίσουνε. Σωτηρία δὲν ὑπάρχει.

Κοίταξε: Ζοῦνε, δουλεύουν, ἀγαποῦν, ἐλπίζουν.

Κοίταξε πάλι: Τίποτα δὲν ὑπάρχει.

Ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὰ χῶματα οἱ γενεὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ ξαναπέφτουν πάλι στὰ χῶματα.

Σωριάζεται, πληθαίνει, ἀνεβαίνει ὡς τὸν οὐρανὸ ἡ ἀρετὴ κι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄν μπορῆς, καρδιά μου, ἀνεσηκώσου ἀπάνου ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ κύματα καὶ πιάσε μ' ἓνα γύρισμα τοῦ ματιοῦ σου ὅλη τὴ θάλασσα. Κράτα καλὰ τὰ φρένα σου νὰ μὴ σαλέψουν. Κι ὀλομεμιᾶς βυθίσου πάλι στὸ πέλαο καὶ ξακλούθα τὸν ἀγῶνα!

Ἔνα καράβι εἶναι τὸ σῶμα μας καὶ πλέει ἀπάνου στὰ σκοτεινὰ νερά. Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς μας; Νὰ ναυαγήσομε!

Γιατὶ ὁ Ἀτλαντικὸς εἶναι καταρράχτης, ἡ νέα Γῆς ὑπάρχει μονάχα στὴν καρδιά σου καὶ ξαφνικά, σὲ στρόβιλο βουβό, θὰ βουλιάξῃς στὸν καταράχτη τοῦ θανάτου καὶ σὺ κι ὅλη ἡ γαλέρα τοῦ κόσμου.

Χρέος σου ἦσυχια, ἀπελπισμένε, μὲ γενναιότητα νὰ βάζῃς πλώρα κατὰ τὴν ἄβυσσο. Καὶ νὰ λές: Τίποτα δὲν ὑπάρχει. Μῆτε ζωὴ, μῆτε θάνατος. Θωρῶ τὴν ὄλη καὶ τὸ νοῦ, σὰ δυὸ ἀνύπαρχτα ἐρωτικὰ φαντάσματα νὰ κνηγιοῦνται, νὰ σμίγουνε, νὰ ἔξαφανίζονται καὶ λέω: Αὐτὸ θέλω!

**

Η ΠΟΡΕΙΑ

Ξάφνου μιὰ κραυγὴ μέσα μου: Βοήθεια!

Ποιὸς φώναξε;

Μάζωξε τὴ δύναμη σου κι ἀφουκράσου: ὅλη ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μιὰ κραυγὴ. Ἀκούμπησε στὸ στήθος σου νὰ τὴν ἀκούσῃς. Κάποιος μέσα σου ἀγωνίζεται καὶ φωνάζει.

Χρέος σου σὲ πᾶσα στιγμή, μέρα καὶ νύχτα, σὲ χαρὰ καὶ σὲ θλίψη, μέσα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἀνάγκη, νὰ ξεχωρίσῃς τὴν Κραυγὴ τούτη.

νὰ ξεχωρίξῃς ὀρηκτικὰ ἢ συγκρατημένα, ὅπως βολεῖ στὴ φύση σου, ἐνεργώντας ἢ στοχαζόμενος, τὴν Κραυγὴ καὶ νὰ μάχεσαι νὰ νιώσῃς, ποιὸς φωνάζει.

καὶ τί θέλει

καὶ πῶς μπορούμε ἔμεις νὰ συνταχτοῦμε νὰ τόνε λευτερώσομε.

Μέσα στὴν πιὸ μεγάλη χαρὰ μας ἓνας μέσα μας φωνάζει: «Πονῶ! Θέλω νὰ ξεφύγω ἀπὸ τὴ χαρὰ σου! Πνίγομαι!»

Μέσα στὴν πιὸ μεγάλη ἀπελπισία, ἓνας μέσα μας φωνάζει: «Δὲν ἀπελπίζομαι! Παλαίβω! Γαντζώνομαι ἀπάνου ἀπὸ τὴν κεφαλὴ σου, ξεθηκαρώνω ἀπὸ τὸ σῶμα σου, ξεθηκαρώνω ἀπὸ τὴ γῆς,

δὲ χωρῶ σὲ μυαλά, σὲ ὀνόματα, σὲ πράξεις!»

Μέσα ἀπὸ τὴν πιὸ αὐστηρὴ ἀρετὴ μας, ἓνας ἀνεσηκώνεται ἀπελπισμένος καὶ φωνάζει: «Στενὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ, δὲ μπορῶ ν' ἀναπνέσω! Μικρὸς, στενὸς εἶναι ὁ Παράδεισος, δὲ μὲ χωραεῖ!

Σὰν ἀνθρώπος μοῦ φαίνεται ὁ Θεὸς σας, δὲν τόνε θέλω!»

Γρικῶ τὴ φοβερὴ Κραυγὴ κι ἀνατινάζομαι. Μέσα μου μιὰ ἀγωνία, ποὺ ἀνηφορίζει, συντάζεται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἀκέραιη ἀνθρώπινη φωνή, στρέφεται κατὰ πρόσωπο καὶ μὲ φωνάζει.

Καθαρά, μὲ τ' ὄνομα μου, μὲ τ' ὄνομα τοῦ κυροῦ μου καὶ τῆς ράτσας μου, μὲ φωνάζει!

Εἶναι ἡ μεγάλη κρίσιμη στιγμή. Εἶναι τὸ σύνθημα τῆς Πορείας. "Ἄν δὲν ἀκούσης τὴν Κραυγὴ τούτη νὰ σκίξῃ τὰ σωθικά σου μὴν ξεκινήσης!

Ξακλούθα μὲ ὑπομονή, μὲ ὑποταγὴ τὴν ἱερὴ θητεία σου στὸν πρῶτο, στὸ δεῦτερο, στὸν τρίτο βαθμὸ τῆς προετοιμασίας.

Κι ἀφουκράζου: Στὸν ὕπνο, στὸν ἔρωτα, στὴ δημιουργία, σὲ μιὰ ἡρωϊκὴ στιγμή σου ἢ μέσα σὲ βαθιὰ ἀπελπισμένη σιωπὴ, ξάφνου μπορεῖ ν' ἀκούσης τὴν Κραυγὴ καὶ νὰ κινήσης.

"Ὡς τώρα ἔρρεε ἡ καρδιά μου, ἀνέβαινε, κατέβαινε μὲ τὸ Σύμπαντο. Μὰ ὡς ἄκουσα τὴν Κραυγὴ, τὸ σπλάχνο μου καὶ τὸ Σύμπαντο χωριστήκανε σὲ δύο στρατόπεδα.

Κάποιος μέσα μου κιντυνεύει, στράφηκε καὶ μοῦ φωνάζει: Σῶσε με! Κάποιος μέσα μου ἀνεβαίνει καὶ φωνάζει: Βοήθεια!

Ποιὰ στρατά ἀπὸ τίς δυὸ αἰώνιες νὰ διαλέξω; Ξαφνικὰ νογῶ, ἀπὸ τὴν ἀπόφραση μου τούτη κρέμεται ὅλη ἡ ζωὴ μου. Κρέμεται ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ Σύμπαντου.

"Ἀπὸ τίς δυὸ στρατὲς διαλέγω τὸν ἀνήφορο. Γιατί: Χωρὶς νοητὰ ἐπιχειρήματα, χωρὶς καμιὰ βεβαιότητα. Κατέχω πόσο ἀνήμερος στὴν κρίσιμη τούτη στιγμή εἶναι ὁ νοῦς κι ὅλες οἱ μικρὲς βεβαιότητες τοῦ ἀνθρώπου.

Διαλέγω τὸν ἀνήφορο, γιατί κατακεῖ μὲ σπρώχνει ἡ καρδιά μου. "Ἀπάνου! "Ἀπάνου! φωνάζει ἡ καρδιά μου καὶ τὴν ἀκλουθῶ τρέμοντας.

Νιώθω, αὐτὸ ζητᾶ ἀπὸ μένα ἡ τρομερὴ, ἀρχέγονη Κραυγὴ. Πηδῶ στὸ πλευρὸ τῆς! Ταυτίζω τὴ μοῖρα μου μαζί της!

Κάποιος μέσα μου ἀγωνίζεται ν' ἀνεσηκώσῃ ἓνα βάρος, ν' ἀναμερίσῃ τὴ σάρκα καὶ τὸ νοῦ, νικώντας τὴ συνήθεια, τὴ φαντασία καὶ τὴν ἀνάγκη.

Δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ ποῦ πάει. Μέσα στὸ ἐφήμερο στήθος μου ἀδράχων τὴν πορεία του, γρικῶ τὸ ἀγκομαχητό του, φρίσσω ἀγγίζοντας τον!

Ποῖος εἶναι; Στήνω τὸ ἀφτί, θέτω σημάδια, ὀσμίζομαι τὸν ἀέρα. "Ἀνηφορίζω ἀγκομαχώντας.

"Ἀρχίζει ἡ φοβερὴ, ἡ μυστικὴ Πορεία!

* *

I 'Εγώ

"Ἀφουκράζομαι μέσα μου. "Ἐρό, αἱματερό, χωρισμένο σὲ δυὸ, ξεσκεπάζεται τὸ "Όραμα στὰ σωθικά μου.

Μέσα μου καθαρά ξεχωρίζω τὸ Σύμπαντο, ποὺ κατηφορεῖ καὶ θέλει νὰ πεθάνῃ καὶ τὸ Σύμπαντο, ποὺ ἀνηφορεῖ καὶ φωνάζει Βοήθεια!

Δὲν εἶμαι καλός, δὲν εἶμαι ἄγνός, δὲν εἶμαι ἡσυχός!

"Ἀβάσταχτη εἶναι ἡ εὐτυχία κι ἡ δυστυχία μου, εἶμαι γιομάτος σκοτάδι, κυλιόμαι μέσα στὴ μικρὴ τούτη φάτνη τῆς σάρκας μου.

Φοβοῦμαι νὰ μιλήσω, στολίζομαι μὲ ψεύτικα φτερά, φωνάζω, τραγουδῶ, κλαίω, γιὰ νὰ συμπίγω τὴν ἀνήλεη κραυγὴ τῆς καρδιάς μου.

Δὲν εἶμαι τὸ φῶς· εἶμαι ἡ νύχτα, μὰ μιὰ φλόγα λοχίζει ἀνάμεσα στὰ σωθικά μου καὶ μὲ τρώει.

Μὲ κίντυνο, βαρυγκοῖώντας, συντριβώντας τὰ νεφρά μου, πασίζω νὰ τιναχτῶ ἀπὸ τὸν ὕπνο, νὰ μιλήσω, νὰ κοιτάξω, νὰ σταθῶ λίγη ὥρα, ὅση μπορῶ, ὄρθιος.

Μιὰ μικρὴ ἀνένδοτη πνοὴ μάχεται ἀπελπισμένα μέσα μου νὰ νικήσῃ τὴ συνήθεια, τὴν κούραση καὶ τὸ θάνατο.

Γυμνάζω σὰν ἄλογο πολεμικὸ τὸ σῶμα μου· τὸ συντηρῶ λιτό, γερό, πρόθυμο. Τὸ σκληραγωγῶ καὶ τὸ σπλαχνίζομαι. "Ἄλλο ἄλογο δὲν ἔχω.

Συντηρῶ τὸ μυαλό μου ἀκοίμητο, λαγαρό, ἀνήλεο. Τὸ ἀμολῶ νὰ παλαίβῃ ἀκατάλυτα καὶ νὰ κατατρώῃ σὰ φῶς, τὸ σκοτάδι τῆς σάρκας, τὸ σκοτάδι τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ. Τὸ καλλιερῶ καὶ τὸ σέβομαι. "Ἄλλο ἀργαστήρι νὰ κάνω τὸ σκοτάδι φῶς δὲν ἔχω.

Συντηρῶ τὴν καρδιά μου θερμὴ, γενναία, ἀνήσυχη. Νιώθω μέσα στὴν καρδιά μου ὅλες τίς ταραχές καὶ τίς ἀντινομίες, τίς χαρὲς καὶ τίς πίκρες τῆς ζωῆς τούτης. Μὰ ἀγωνίζομαι νὰ τίς ὑποτάξω σ' ἓνα ρυθμὸ ἀνώτερο, σκληρότερο. Στὸ ρυθμὸ τοῦ Σύμπαντου, ποὺ ἀνηφορίζει.

"Ἡ Κραυγὴ κηρύχνει μέσα μου ἐπιστρατεύση· φωνάζει:

"Ἐγώ, ἡ Κραυγὴ εἶμαι ὁ Κύριος ὁ Θεός σου! Δὲν εἶμαι καταφύγι. Δὲν εἶμαι σπίτι κι ἐλπίδα. Δὲ γιαιτρεύω, δὲ σπλαχνίζομαι. Δὲν εἶμαι Πατέρας, δὲν εἶμαι Γιός, δὲν εἶμαι Πνέμα. Εἶμαι ὁ Στρατηγός σου!

Δὲν εἶσαι δούλος μου, μήτε παιχνίδι στὶς ἀπαλάμες μου. Δὲν εἶσαι φίλος μου, δὲν εἶσαι παιδί μου. Εἶσαι ὁ σύντροφός μου στὴ μάχη.

Κράτα γενναία τὰ στενά, ποὺ σοῦ μπιστέφτηκα· μὴν τὰ προδώσης! Χρέος ἔχεις καὶ μπορεῖς στὸ χαράκωμα τὸ δικό σου νὰ γίνῃς ἥρωας.

"Ἀγάπα τὸν κίντυνο· νᾶσαι στὰ πρῶτα φυλάκια τῆς μάχης μου. Τὶ εἶναι τὸ πῶ δύσκολο; Αὐτὸ θέλω! Ποῖο δρόμο νὰ πάρῃς; Διάλεξε: ὁ ἀνήφορος ὁ πῶ τραχὺς εἶναι πάντα ὁ δρόμος μου. "Ἀκλούθα μου!

Νὰ μάθῃς νὰ ὑπακούς. Μονάχα ὅποιος ὑπακούει σὲ ἀνώτερο του ρυθμὸ εἶναι λεύτερος.

Νὰ μάθῃς νὰ προστάξῃς. Μονάχα ὅποιος κατέχει νὰ προστάξῃ εἶναι ἀντιπρόσωπος μου στὴ γῆς ἐτούτη.

Ν' ἀγαπᾶς τὴν Εὐτύχη. Νὰ λές: "Ἐγώ, μοναχός μου, ἔχω χρέος νὰ σώσω τὴ Γῆς.

Ν' ἀγαπᾶς τὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὴ συνεισφορά του στὸν ἀγῶνα. Μὴ ζητᾶς φίλους. Νὰ ζητᾶς συντρόφους!

Νᾶσαι ἀνήσυχος, ἀπροσάρμοστος πάντα. "Όταν μιὰ συνήθεια καταντήσῃ βολικὴ, νὰ τὴ συντριβῇς. "Ἡ μεγαλύτερη ἁμαρτία εἶναι ἡ εὐχαρίστηση.

Ποῦ πᾶμε; θὰ νικήσομε ποτέ; Πρὸς τὴ ὅλη ἐτούτη ἡ μάχη; Μὴ ρωτᾶς! Πολέμα!

Σκύβω κι ἀφουκράζομαι τὴν πολεμικὴ τούτη Κραυγὴ στὰ σωθικά μου. "Ἀρχίζω καὶ μαντεύω τὸ πρόσωπο τοῦ "Ἀρχηγοῦ, ξεκαθαρίζω τὴ φωνή του, δέχομαι μὲ τρόμο τίς σκληρὲς ἐντολές του.

Ναί, ναί, δὲν εἶμαι τίποτα. "Ἐνας φωσφορισμὸς ἀχνὸς ἀπάνου στὴν ὄρη!

παιδιάδα, ένα άθλιο πράμα, που γελάει κι αγαπάει, φωνάζει και ρωτάει, μιιά ώρα δυό ώρες, κι ύστερα τὸ στόμα του φράζει με χώματα.

Ἄλλη ἀπόκριση οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις δὲ δίνουν.

Μὰ μέσ' μου μιιά Κραυγὴ ἀνώτερη μου, ἀπέθαντη, φωνάζει!

Ἴ, θέλοντας καὶ μὴ, εἶμαι κι ἐγώ, σίγουρα, ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ὄρατο κι ἀόρατο Σύμπαντο. Εἴμαστε ἓνα. Οἱ δυνάμεις, πὸ δουλεύουνε μέσα μου, οἱ δυνάμεις, πὸ με σπρώχνουν καὶ ζῶ, οἱ δυνάμεις, πὸ με σπρώχνουν καὶ πεθαίνω, εἶναι καὶ δικές του δυνάμεις.

Δὲν εἶμαι ἓνα μετέωρο ἀρίζωτο στὸν κόσμο. Εἶμαι σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα του καὶ πνοὴ ἀπὸ τὴν πνοὴ του.

Δὲ φοβοῦμαι μοναχός, δὲν ἐλπίζω μοναχός, δὲ φωνάζω μοναχός μου. Μιιά σειρὰ μεγάλη, μιιά κατεύθυνση στὸ Σύμπαντο, φοβᾶται, ἐλπίζει, φωνάζει μαζί μου.

Εἶμαι ἓνα πρόχειρο γιοφύρι καὶ Κάποιος ἀπὸ πάνου μου περνάει καὶ γκρεμίζομαι ξοπίσου του.

Ἡ Κραυγὴ, πὸ φώναξε, δὲν ἦτανε δική μου. Μέσα μου ἓνας ἄγνωστος, σκοτεινὸς Ἀγωνιστὴς με διαπερνάει, τρώει τὴ σάρκα μου καὶ τὸ μυαλό μου, ν' ἀνοίξη δρόμο, νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ μένα.

Ἄχι, ἐγώ, Αὐτὸς φωνάζει!

* *

II Πρόγονος

Ἡ Κραυγὴ, πὸ γροικᾶς, δὲν εἶναι δική σου. Δὲ μιλάς ἐσύ. Μιλοῦν ἀρίφνητοι πρόγονοι με τὸ στόμα σου. Δὲν πεθυμᾶς ἐσύ. Πεθυμοῦν ἀρίφνητες γενιὲς ἀπόγονοι με τὴν καρδιά σου.

Οἱ νεκροὶ σου δὲν κοιτουνται στὸ χῶμα. Γενήκαν πουλιά, δέντρα, ἀέρας. Κάθεσαι στὸν ἥσκιο τους, θρέφεις με τὴ σάρκα τους, ἀναπνὲς τὸ χνῶτο τους. Γενήκαν ἰδέες καὶ πάθη καὶ ὀρίζουν τὴ βουλή σου καὶ τὴν πράξη.

Οἱ μελλοῦμενες γενιὲς δὲ σαλέβουνε μέσα στὸν ἀβέβαιο καιρὸ, ἀλάργα ἀπὸ σένα. Ζοῦν, ἐνεργοῦν καὶ θέλουνε μέσα στὰ νεφρὰ καὶ στὴν καρδιά σου.

Τὸ πρῶτο σου χρέος πλαταίνοντας τὸ ἐγώ σου εἶναι στὴν ἐφήμερη τούτη στιγμή, πὸ περπατᾶς στὴ γῆς, νὰ μπορέσῃ νὰ ζήσῃς τὴν ἀπέραντη πορεία, τὴν ὄρατὴ καὶ τὴν ἀόρατὴ, τοῦ ἑαυτοῦ σου.

Δὲν εἶσαι ἓνας· εἶσαι ἓνα σῶμα στρατοῦ. Μιιά στιγμή, κάτου ἀπὸ τὸν ἥλιο, φωτίζεται ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα σου. Κι εὐτὺς σβύνει κι ἀνάβει ἄλλο, νεώτερο σου, ξοπίσου σου.

Ἡ ράτσα σου εἶναι τὸ μεγάλο σῶμα, τὸ περασμένο, τὸ τωρινὸ καὶ τὸ μελλούμενο. Ἐσὺ εἶσαι μιιά λιγόστιγμη ἐκφραση, αὐτὴ εἶναι τὸ πρόσωπο. Ἐσὺ εἶσαι ἥσκιος αὐτῆ, τὸ κρέας.

Δὲν εἶσαι λεύτερος. Ἀόρατα, μυριάδες χέρια κρατοῦν τὰ χέρια σου, καὶ τὰ σαλέβουν. Ὄταν θυμῶνης, ἓνας πρόπαπος ἀφρίζει στὸ στόμα σου, ὅταν ἀγαπᾶς, ἓνας πρόγονος σπηλιώτης μουγκαλιέται, ὅταν κοιμάσαι, ἀνοίγουν οἱ τάφοι μέσα στὴ μνήμη καὶ γιομίζει φαντάσματα ἢ κεφαλή σου!

Σὰν ἓνας λάκκος αἶμα εἶναι ἢ κεφαλή σου καὶ μαζώνουνται κοπαδιαστὰ οἱ σκιὲς τῶν πεθαμένων καὶ σὲ πίνουν καὶ ζωντανέβουν.

«Μὴν πεθάνῃς, γιὰ νὰ μὴν πεθάνομε! φωνάζουν μέσα σου οἱ νεκροί. Δὲν προφτάσαμε νὰ χαροῦμε τὶς γυναῖκες, πὸ πεθυμήσαμε. Ἀγάπησε τὶς ἐσύ, κοιμήσου μαζί τους. Δὲν προφτάσαμε νὰ κάμομε ἔργα τὶς ἰδέες μας. Κάμε τὶς ἔργα ἐσύ. Δὲν προφτάσαμε νὰ συλλάβομε καὶ νὰ στερεώσομε τὸ πρόσωπο τῆς ἐλπίδας μας. Στερέωσε τὸ ἐσύ!

Τέλεψε τὸ ἔργο μας! Τέλεψε τὸ ἔργο μας! Μέρα νύχτα μπεινοβγαίνομε στὸ κορμί σου καὶ φωνάζομε. Ἄχι, δὲ φύγαμε, δὲν ξεκορμίσαμε ἀπὸ σένα, δὲν κατεβήκαμε στὴ γῆς. Μέσα ἀπὸ τὰ σωθικά σου πιαστήκαμε καὶ ξακολουθοῦμε τὸν ἀγῶνα. Λύτρωσε μας!»

Δὲ φτάνει νὰ γροικᾶς μέσα σου τὴ βουὴ τῶν προγόνων. Δὲ φτάνει νὰ τοὺς νιώθῃς νὰ παλέβουν καὶ νὰ σκοτώνονται μπροστὰ στὸ κατώφλι τοῦ νοῦ σου.

Ἄλοι χύνονται νὰ πιαστοῦν ἀπὸ τὸ ζεστὸ μυαλό σου, ν' ἀνεβοῦν πάλι στὸ φῶς τῆς μέρας.

Μὰ ἐσὺ νὰ ξεδιαλέγῃς. Ποιὸς πρόγονος νὰ γκρεμιστῇ στὰ τάρταρα τοῦ αἵματός σου καὶ ποιὸς ν' ἀνεβῇ πάλι στὸ χῶμα.

Μὴν τοὺς λυπᾶσαι! Κάθου ἄγρυπνος στὴν καταβόθρα τῆς καρδιάς σου καὶ διάλεγε. Τοῦτος ὁ ἥσκιος, νὰ λές, εἶναι μικρὸς περίφοβος, σὰ ζῶο. Νὰ φύγῃ! Τοῦτος εἶναι σιωπηλὸς κι ἀνένδοτος, τρικυμίζει τὴν καρδιά μου. Χυμάει πὸ ζωντανὸς ἀπὸ μένα, σὰν ἓνας θεὸς σκοτεινός, καὶ θέλει νὰ τελέψῃ τὸ ἔργο του. Νὰ πιῇ τὸ αἶμα μου ὄλο!

Φώτισε τὸ λασπερὸ αἶμα τῶν προγόνων, σύνταξε τὶς κραυγὲς τους σὲ λόγο, καθάρισε τὴ βούληση τους, πλάτυνε τὸ στενὸ τους ἀδυσώπητο κρανίο.

Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερο σου χρέος.

Γιατὶ δὲν εἶσαι μονάχα σκλαίβος. Εὐτὺς ὡς γεννήθηκες μιιά νέα πιθανότητα γεννιέται μαζί σου, ἓνας λεύτερος σκιρτημὸς τρικυμάει τὴν τεράστια, ζοφερὴ καρδιά τῆς ράτσας.

Φέρνεις, θεὸς δὲ θεὸς, ἓνα νέο ρυθμό. Πρόστεσε τον. Μιιά νέα ἐπιθυμία, μιιά νέα ἰδέα, μιιά θλίψη καινούργια.

Κατὰ ποῦ θὰ κινήσῃς; Πῶς θ' ἀντικρίσῃς τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὸ φόβο; Ἄχι ἢ ράτσα καταφεύγει στὸ στήθος σου καὶ ρωτάει καὶ προσμένει με ἀγωνία.

Ἐχεις εὐθύνη. Δὲν κυβερνᾶς πιά μονάχα τὴ μικρὴ, ἀσήμαντη ὑπαρξὴ σου. Εἶσαι μιιά ζαριά, ὅπου γιὰ μιιά στιγμὴ παίζεται ἢ μοῖρα τοῦ σογιοῦ σου.

Κάθε σου πράξη ἀντιχτυπάει σὲ ἀρίφνητες μοῖρες. Ὡς περπατᾶς, ἀνοίγεις, δημιουργᾶς τὴν κοίτη, ὅπου θὰ μπῇ καὶ θὰ ὀδέψῃ ὁ ποταμὸς τῆς ράτσας.

Ὄταν φοβᾶσαι, ὁ φόβος διακλαδώνεται σὲ χιλιάδες γενιὲς κι ἐξευτελίζει ἀναρίθμητες ψυχὲς μπροστὰ καὶ πίσω σου.

Ὄταν ὑψώνεσαι σὲ μιιά γενναία πράξη, ὅλη ἢ ράτσα σου ἀντριεῦει κι ἀναπνέει.

«Δὲν εἶμαι ἓνας! Δὲν εἶμαι ἓνας!» Τὸ ὄραμα τοῦτο κάθε στιγμή νὰ σὲ καίη.

Δὲν εἶσαι ἓνα ἄθλιο στιγμιαῖο κορμί· πίσω ἀπὸ τὴν πῆλινη ρεοῦμενη μάσκα σου ἓνα πρόσωπο χιλιάδων χρόνων ἐνεδρεῦει. Τὰ πάθη σου κι οἱ ἰδέες σου εἶναι πὸ παλιὰ ἀπὸ τὴν καρδιά κι ἀπὸ τὸ μυαλό σου.

Τὸ σῶμα σου τὸ ἀόρατο εἶναι οἱ πεθαμένοι πρόγονοι κι οἱ ἀπόγονοι οἱ ἀγέννητοι. Τὸ σῶμα σου τὸ ὄρατο εἶναι οἱ ἄντρες, οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ποὺ ζοῦν, τῆς δικῆς σου ράτσας.

Μονάχα ἐκεῖνος λυτρώθηκε ἀπὸ τὴν κόλαση τοῦ ἐγώ του, ποὺ νιώθει νὰ πεινᾷ, ὅταν ἓνα παιδί τῆς ράτσας του δὲν ἔχη νὰ φάῃ καὶ νὰ σκιρτάῃ πασίχαρος, ὅταν ἓνας ἄντρας καὶ μιὰ γυναῖκα τοῦ σογιοῦ του φιλιοῦνται.

Ὅλα τοῦτα εἶναι μέλη τοῦ μεγάλου ὄρατοῦ κορμοῦ σου. Πονᾷς καὶ χαίρεσαι, σκορπισμένοι ὡς τὰ πέρατα τῆς γῆς, μέσα σὲ χιλιάδες ὁμοαίματα κορμιά.

Ὅπως μάχεσαι γιὰ τὸ μικρὸ σου σῶμα, πολέμα καὶ γιὰ τὸ μεγάλο. Πολέμα ἅλα τοῦτα τὰ κορμιά σου νὰ γίνουνε γερά, λιτὰ, πρόθυμα. Ὁ νοῦς τους νὰ φωτιστῇ, ἡ καρδιά τους νὰ χτυπᾷ θερμῆ, γενναία, ἀνήσυχη.

Πῶς μπορεῖς νᾶσαι γερός, φωτεινός, γενναῖος ἂν οἱ ἀρετὲς ἐτοῦτες δὲν τρικυμοῦν ὀλάκαιρο σου τὸ μέγα σῶμα; Πῶς μπορεῖς νὰ σωθῆς, ἂν δὲ σωθῇ ὀλάκειρο σου τὸ αἷμα; ἓνας νὰ χαθῇ, σὲ σέρνει στὸ χαμό σου. Ἐνα μέλος τοῦ κορμοῦ καὶ τοῦ νοῦ σου χάνεται.

Νὰ ζῆς βαθιά, ὄχι σὰν ἰδέα, μὰ σὰ σῶμα, τὴν ταυτότητα τούτη.

Εἶσαι ἓνα φύλλο στὸ μέγα δέντρο τῆς ράτσας. Νὰ νιώθης τὸ χῶμα ν' ἀνεβαῖν ἀπὸ τίς σκοτεινὲς ρίζες καὶ ν' ἀπλοκαμῆται στὰ κλαδιὰ καὶ στὰ φύλλα.

Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός σου; Νὰ μάχεσαι, νὰ πιαστῆς στέρεα ἀπὸ τὸ κλαδί κι εἶτε σὰ φύλλο, εἶτε σὰν ἄνθος, εἶτε σὰν καρπός, νὰ σαλέβῃ μέσα σου, ν' ἀνανεώνεται καὶ ν' ἀναπνέῃ ὅλο τὸ δέντρο.

* *

Τὸ πρῶτο σου χρέος, ἐχτελώνοντας τὴ θητεία σου στὴ ράτσα, εἶναι νὰ νιώσης μέσα σου ὅλους τοὺς προγόνους. Τὸ δεύτερο, νὰ φωτίσης τὴν ὁρμή τους καὶ νὰ συνεχίσῃς τὸ ἔργο τους.

Τὸ τρίτο σου χρέος, νὰ παραδώσης στὸ γιὸ τὴ μεγάλη ἐντολὴ νὰ σὲ περάσῃ.

Ἄγωνιά μέσα σου. Κάποιος παλαίβει νὰ φύγῃ, νὰ ξεσκιιστῇ ἀπὸ τὴ σάρκα σου, νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ σένα. Ἐνας σπόρος στὰ νεφρά σου, ἓνας σπόρος στὸ μυαλό σου, δὲ θέλει πιά νᾶναι μαζί σου, δὲ χωράει πιά στὸ σπλάχνου σου, μάχεται γιὰ λευτεριά.

«Πατέρα, δὲ χωρῶ σὴν καρδιά σου, θέλω νὰ τὴ συντριψῶ, νὰ περάσω! Πατέρα, μισῶ τὸ σῶμα σου, ντρέπομαι, ποὺ εἶμαι κολλημένος μαζί σου, θὰ φύγω.

Κατάντησες ἄλογο ὄκνο, δὲ δύνονται πιά τὰ ζάλα σου ν' ἀκλουθοῦν τὸ ρυθμὸ τῆς καρδιάς μου. Βιάζομαι! Θὰ πεζέψω, θὰ καβαλλήσω ἄλλο κορμὶ καὶ θὰ σ' ἀφήσω στὸ δρόμο.

Καὶ σὺ, ὁ πατέρας, χαίρεσαι γροικώντας τὴν καταφρονετικὴ φωνὴ τοῦ παιδιοῦ σου.

«Ὅλα, ὅλα γιὰ τὸ γιὸ! φωνάζει. Ἐγὼ δὲν εἶμαι τίποτα. Ἐγὼ εἶμαι ὁ πύθηκος, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος. Ἐγὼ εἶμαι ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς ὁ γιὸς τοῦ ἀνθρώπου!»

Μιὰ δύναμη μέσα σου, ἀνώτερη σου, διαπερνᾷ συντριβώντας τὸ κορμὶ καὶ τὸ νοῦ σου καὶ φωνάζει: «Παῖξε τὸ τωρινό, τὸ σίγουρο, μὴν τὸ λυπᾷσαι, παῖξε το γιὰ χάρη τοῦ ἀβέβαιου καὶ μεγαλύτερου σου.

Μὴν κρατᾷς τίποτα γιὰ ὑστερνῆ. Μοῦ ἀρέσει ὁ κίντυνος. Μπορεῖ νὰ χαθοῦμε,

μπορεῖ νὰ σωθοῦμε. Μὴ ρωτᾷς! Ἀπίθωνε κάθε στιγμὴ στὰ χέρια τοῦ κιντύνου τὸν κόσμο ὅλο!

Ἐγὼ, ὁ σπόρος τοῦ ἀγέννητου, τρώγω τὰ σωθικά τῆς ράτσας σου καὶ φωνάζω!

* *

III. Ἡ ἀνθρωπότητα.

Δὲ μιλᾷς ἐσὺ. Δὲν εἶναι ἡ ράτσα, ποὺ σὲ ὀρίζει. Πίσω [σου οἱ ἀρίφνητες γενιὲς τῶν ἀνθρώπων ἄσπροι, κίτρινοι, μαῦροι—χυμοῦν καὶ φωνάζουν.

Λευτερώσου ἀπὸ τὴ ράτσα, πολέμα νὰ ζήσης ὅλο τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου. Κοίταζε μὲ δέος, πῶς ξεκορμίζει ἀπὸ τὰ ζῶα, πῶς μάχεται νὰ σταθῇ ὄρθιος, νὰ ρυθμίση τίς ἀναρθρες κραυγές, νὰ συντηρήσῃ τὴ φλόγα ἀνάμεσα σὲς πυροσιές, νὰ συντηρήσῃ τὸ νοῦ ἀνάμεσα στὰ κόκαλα τῆς κεφαλῆς του!

Ἐλεος νὰ σὲ κυριέψῃ γιὰ τὸ πλάσμα τοῦτο, ποὺ ξεπόρισε ἓνα πρῶτὸ ἀπὸ τοὺς πιθήκους, γυμνὸ, ἀνυπεράσπιστο, χωρὶς κέρατα καὶ δόντια, μονάχα μὲ μιὰ σπίθα μυστικὴ στὸ μαλακὸ του κρανίον.

Δὲν ξέρει ἀπὸ ποῦ ἔρχεται, ποῦ πάει. Μὰ θέλει πολεμώντας ἀγαπώντας, σκοτώνοντας νὰ κυριέψῃ τὴ γῆς.

Κοίταζε τοὺς ἀνθρώπους, λυπήσου τους! Κοίταζε τὸν ἑαυτὸ σου ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, λυπήσου τον! Μέσα στὸ θαμπὸ σούρουπο τῆς ζωῆς ἀγγίζομε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ρωτοῦμε, ἀφουκραζόμαστε, φωνάζομε βοήθεια!

Τρέχομε. Ξέρομε, πῶς τρέχομε νὰ πεθάνομε, μὰ δὲ μπορούμε νὰ σταματήσομε. Ποῦ πᾶμε;

Μιὰ λαμπάδα κρατοῦμε καὶ τρέχομε. Τὸ πρόσωπο μας, μιὰ στιγμὴ, φέγγει· μὰ βιαστικὰ παραδίνομε τὴ λαμπάδα στὸ γιὸ μας, κι εὐτὺς σβύνομε, κατεβαίνομε στὸν Ἄδη.

Ἡ μάνα κοιτάζει μπροστά, πρὸς τὴν κόρη· ἡ κόρη κοιτάζει μπροστὰ πίσω ἀπὸ τὸ κορμὶ τοῦ ἀντρός τῆς, τὸ γιὸ—νά, πῶς πορεύεται στὴ γῆς ὁ Ἄόρατος.

Ὅλοι, χωρὶς ἔλεος, κοιτάζομε πρὸς τὰ ἔμπρός, σπρωχόμενοι ἀπὸ τεράστιες πίσω μας σκοτεινὲς δυνάμεις.

Σηκόσου ἀπάνου ἀπὸ τὸ ἐφήμερο μετερίζι τοῦ κορμοῦ σου, κοίταξε πίσω τοὺς αἰῶνες. Τί βλέπεις; Ζῶα, γιομάτα τρίχες κι αἷματα, ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὴ λίμνη ἀνταρεμένα.

Σμίγουνε μουγγρίζοντας οἱ δυὸ στρατοί, σὰν ἄντρας μὲ γυναῖκα, καὶ γίνονται ἓνας σβῶλος αἷμα, μυαλὸ καὶ λάσπη.

Κοίταξε: οἱ λαοὶ ἀνεβαίνουνε σὰ χλόη ἀπὸ τὰ χῶματα καὶ πέφτουν πάλι στὰ χῶματα, λίπασμα γονερὸ γιὰ τίς μελλούμενες σπορές. Κι ἡ γῆ παχαίνει ἀπὸ τὴ στάχτη, ἀπὸ τὰ αἷματα κι ἀπὸ τὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων.

Ἀρίφνητοι χάνονται μεσοστρατίς, γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουνε στεῖροι. Γέενες ξαφνικὰ ἀνοίγουνται μέσα στὸ σκοτάδι, γκρεμίζονται λαοί, προστάγματα δίχως συνοχὴ γροικιοῦνται μέσα σὴν ἀκατάστατη βουή καὶ τὸ ἀνθρώπινον κοπάδι ταράζεται.

Ξαφνικὰ μαντεύομε κάτουθε καὶ γύρω μας καὶ μέσα στὰ ἔγκατα τῆς καρδιάς μας τίς τυφλές, ἀχόρταγες, χωρὶς καρδιά, χωρὶς μυαλὸ δυνάμεις.

Σ' ἓνα πέλαο τρικυμισμένο ἀρμενίζομε, τὸ νιώθομε σὲ μιὰ βίαιη ἀστραπή, σ'

ένα τσόφλι εύκολοσύμφωτο μπιστεφτήκαμε τὰ πλούτη μας, τὰ παιδιά καὶ τοὺς θεοὺς μας.

Κύματα σκοτεινά, πηχτά, ὄλο αἵματα, οἱ αἰῶνες ἀνεβοκατεβαίνουν. Ἡ κάθε στιγμή εἶναι καὶ μιὰ ἄβυσσο, πὺν ἀνοίγει.

Ἄγνάντευε τὸ σκοτεινὸ πέλαο, χωρὶς νὰ τρικλίζης. Κοίταζε κατάματα τὴν ἄβυσσο, κάθε στιγμή, χωρὶς φαντασία, ἀναίδεια καὶ φόβο.

*
* *

Δὲ φτάνει τοῦτο· πολέμησε νὰ δώσης νόημα στὸ χάος.

Γύμναζε τὴν καρδιά σου νὰ δοῖς ὅσο μπορεῖ πὺν ἀπλόχωρη παλαιστρα.

Ἄνακύκλωνε σ' ἕνα αἰῶνα, ὕστερα σὲ δυὸ αἰῶνες, ὕστερα σὲ τρεῖς, σὲ δέκα, σὲ ὅσους αἰῶνες ἀντέχεις, τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου.

Γύμναζε τὸ μάτι σου νὰ θεᾶται νὰ κινουῦνται λαοὶ σὲ μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Βυθίζου στὸ ὄραμα τοῦτο μὲ ὑπομονή, μὲ ἔρωτα, ὡσότου ἀγάλια μέσα σου ὁ κόσμος ν' ἀνασάνη, νὰ φωτιστοῦν οἱ ἀγωνιζόμενοι, νὰ σμίξουνε στὴν καρδιά σου καὶ ν' ἀναγνωριστοῦν ἀδερφοί.

Ἡ καρδιά σμίγει ὅ,τι ὁ νοῦς χωρίζει, ξεπερνάει τὴν παλαιστρα τῆς ἀνάγκης καὶ μετουσιώνει τὸ πάλημα σὲ ἀγάπη.

Ἀκροπόδιζε στὴν ἄκρη τοῦ ἀχόρταγου γκρεμοῦ καὶ πολέμα νὰ συντάξης τὸ ὄραμα. Ἀνεσήκωσε τὴν πολύχρωμη καταπαχτὴ τοῦ μυστηρίου—τ' ἄστρα, τὶς θάλασσες, τοὺς ἀνθρώπους, τὶς ἰδέες.

Δῶσε μορφή καὶ νόημα στὴν ἄμορφη, βουβὴ ἀπεραντοσύνη.

Μάζωξε στὴν καρδιά σου ὅλες τὶς τρομάρες, ἀνασύνθεσε ὅλες τὶς λεπτομέρειες. Σωφίλιασε στὸ σπλάχνο σου καὶ πολέμησε νὰ καταρτίσης τὴ λύτρωση.

Τὶ θὰ πῆ εὐτυχία; Νὰ ζῆς ὅλες τὶς δυστυχίες. Νὰ θεωρῆς μὲ καθαρὸ, ἀτρόμητο μάτι τὸ Σύνολο.

Εἶμαστε ἕνα γράμμα ταπεινὸ, μιὰ συλλαβὴ, μιὰ λέξη ἀπὸ τὴ γιγάντια Ὀδύσεια. Εἶμαστε βυθισμένοι σ' ἕνα μεγάλο τραγούδι καὶ λάμπομε, ὅπως λάμπουν τὰ ταπεινὰ χοχλάδια, ὅσο εἶναι βυθισμένα στὴ θάλασσα.

Ποιὸ εἶναι τὸ χρέος μας; Ν' ἀνεσηκώσομε τὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ κείμενο, μιὰ στιγμή, ὅσο ἀντέχουν τὰ σπλάχνα μας καὶ νὰ ἀναπνέσομε τὸ ὑπερπόντιο τραγούδι.

Νὰ σμίξομε τὶς περιπέτειες, νὰ δώσομε νόημα στὸ ταξίδι, νὰ παλαίβομε ἀνένδοτοι μὲ τοὺς ἀνθρώπους, μὲ τοὺς θεοὺς καὶ μὲ τὰ ζῶα.

Κι ἀργά, ὑπομονετικά, νὰ μολώνομε μέσα στὰ φρένα μας τὴν Ἰθάκη.

Σὰν ἕνα νησὶ μικρὸ, ἀργά, μὲ φοβερὸ ἀγῶνα, ὑψώνεται μέσα ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ τοῦ ἀνύπαρχτου τὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου.

Μέσα στὸ μερόνυχτα στερεοῦμενο τοῦτο ἄλῶνι οἱ γενεές δουλεύουν, ἀγαποῦν, ἐλπίζουν, πεθαίνουνε. Νέες γενεές πατοῦνε τὰ κουφάρια τῶν πατέρων καὶ συνεχίζουν τὸ ἔργο ἀπάνου στὴν ἄβυσσο καὶ μύχονται νὰ μερώσουν τὸ φοβερὸ μυστήριον, καλλιεργώντας ἕνα χωράφι, φιλώντας μιὰ γυναίκα, μελετώντας μιὰ πέτρα, ἕνα ζῶο, μίαν ἰδέα.

Ἐρχονται σεισμοί, τὸ νησὶ σαλέβει, μιὰ γωνία γκρεμίζεται, μιὰ ἄλλη ἀνεβαίνει μέσα ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ κύματα.

Ἐνας ἀργάτης πελαγίσιος εἶναι ὁ νοῦς καὶ εἶναι ἡ δουλειά του νὰ μολώνη τὸ χάος.

Ἄπ' ὅλες τούτες τὶς γενεές, ἀπ' ὅλες τὶς δυστυχίες καὶ τὶς χαρές, ἀπὸ τοὺς ἔρωτες, ἀπὸ τοὺς πολέμους, ἀπὸ τὶς ἰδέες ἀναδίνεται μιὰ φωνὴ καθαρὴ καὶ γαλήνια-καθαρὴ καὶ γαλήνια, γιατί περιέχει ὅλες τὶς ἁμαρτίες καὶ τὶς ἀνησυχίες τοῦ ἐφήμερου ἀνθρώπου καὶ τὶς ξεπερνάει καὶ ἀνεβαίνει!

Μέσα ἀπ' ὄλο τοῦτο τὸ ἀνθρώπινο ὕλικὸ ἕνας ἀνηφορίζει μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ πόδια, πνιμένος στὰ δάκρυα καὶ στὰ αἵματα καὶ ἀγωνίζεται νὰ σταθῆ.

Νὰ σωθῆ ἀπὸ ποιόν; Ἄπὸ τὸ κορμί, πὺν τὸν περικλείνει, ἀπὸ τὸ λαὸ πὺν τὸν ἀνεβαστᾷ, ἀπὸ τὴ σάρκα, ἀπὸ τὴν καρδιά καὶ ἀπὸ τὰ φρένα τοῦ ἀνθρώπου.

—Κύριε, ποιὸς εἶσαι; Σὰν Κένταυρος μοῦ ἀποκαλύφτεσαι μὲ ἀψηλὰ τὰ χέρια, μὲ τὰ πόδια βαθιὰ καρφωμένα στὴ λάσπη.

—Εἶμαι Ἐκεῖνος, πὺν αἰῶνια ἀνεβαίνει!

—Γιατὶ ἀνεβαίνεις; Τανίζονται μὲ βία τὰ λαγόνια σου, ἀγωνιάς, μάχεσαι νὰ ξεκορμίσης ἀπὸ τὸ ζῶο.

—Μάχομαι, ἀνεβαίνω γιὰ νὰ μὴν πνιγῶ. Ἀπλώνω τὰ χέρια μου, πιάνομαι ἀπ' ὄλα τὰ ζεστὰ κορμιά, σηκώνω ἐπάνου ἀπὸ τὸ πνεῦμα τὴν κεφαλὴ μου, γιὰ ν' ἀναπνέσω ὄλοῦθε πνίγομαι, πουθενὰ δὲ χωρῶ!

—Γιατὶ τρέμεις;

—Φοβοῦμαι! ὁ σκοτεινὸς ἀνήφορος δὲν ἔχει τελειωμό. Σὰ μιὰ φλόγα εἶναι ἡ κεφαλὴ μου καὶ αἰῶνια ξεκορμίζει. Μὰ τὸ πνεῦμα τῆς νύχτας φυσάει γιὰ νὰ μὲ σβύση.

Ἄγῶνας μου ὄλος πᾶσα στιγμή κιντυνεύει. Ὁ ἀγῶνας μου ὄλος σὲ κάθε κορμὶ κιντυνεύει. Πατῶ, παραπατῶ, μέσα σὶς σάρκες, σὰν ἕνας νυχτωμένος στρατολάτης καὶ φωνάζω: Βοήθεια!

*
* *

IV Ἡ Γῆς.

Δὲ φωνάζεις ἐσύ. Δὲ φωνάζει ἡ ράτσα σου μέσα στὸ ἐφήμερο στήθος σου. Δὲ φωνάζουν οἱ γενεές τῶν ἀνθρώπων στὴν καρδιά σου!

Ἡ Γῆς ἀλάκρη, μὲ τὰ νερὰ καὶ τὰ δέντρα της, μὲ τὰ ζῶα, μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς θεοὺς της μέσα στὸ στήθος σου φωνάζει.

Ἀνεσηκώνεται ἡ Γῆς μέσα στὰ φρένα σου καὶ θεωρεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀλάκρη τὸ σῶμα της.

Ἀνατριχιάζει. Εἶναι ἕνα ζῶο πὺν τρώει, γεννάει, σαλέβει, θυμάται. Πεινάει, τρώει τὰ παιδιά της, —φυτὰ, ζῶα, ἀνθρώπους, ἰδέες—τ' ἀλέθει στὰ σκοτεινὰ σαγόνια της, τὰ ξαναπερνᾷ ἀπὸ τὸ κορμὶ της καὶ τὰ ξαναχύνει στὸ χῶμα.

Θυμάται, ἀναμαβλάει τὰ πάθη της. Μέσα στὴν καρδιά μου τὸ μνημονικὸ της ἀνοίγει, ἀπλώνεται, κυριεύει τὸ χρόνο.

Δὲν εἶναι τούτη ἡ καρδιά μου, πὺν πηδάει μέσα στὸ αἷμα. Εἶναι ἡ Γῆς ἀλάκρη. Στρέφεται πίσω της καὶ ξαναζῆ τὴ φοβερὴ πορεία. Μὲ ἀγῶνα ξανανεβαίνει τὴν πορφύρην γραμμὴ, πὺν σημαδεύει τὸ ἀνηφόρισμα της στὸ χάος.

Θυμοῦμαι μιὰ ἀτέλειωτη ἐρημιὰ ἀπὸ ἀναρχὴ φλεγόμενη ἕλη. Καίγομαι!

Περνώ τὸν ἄμετρο, ἀνοργάνωτο καιρό, ὀλομόναχος, ἀπελπισμένος, κραυγάζοντας στὴν ἐρημία.

Κι ἄρα ἡ φλόγα καταλαγιάζει, ἡ μήτρα τῆς ἕλης δροσερεύει, ζωντανεύει ἡ πέτρα, θρίβεται κι ἀνεβαίνει τρέμοντας στὸν ἀέρα ἓνα μικρό, πράσινο φύλλο.

Πιάνεται ἀπὸ τὸ χῶμα στερεώνεται, ἀσκώνεται, ἀρπάζει τὸν ἀέρα, τὸ νερό, τὸ φῶς, ἀρμέγει ὅλο τὸ Σύμπαντο.

Ἀρμέγει ὅλο τὸ Σύμπαντο καὶ θέλει νὰ τὸ περάσῃ ἀπὸ τὸ λιγνὸ σὰν τὴν κλωστή κορμὶ του καὶ νὰ τὸ κάμῃ ἀνθό, καρπὸ καὶ σπόρο.

Φρίσσει ἡ θάλασσα, σκίζεται σὲ δυό, κι ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ λασπερὸ βυθὸ τῆς ἓνα λιμασμένο, ἀνήσυχο, ἀόμιματο σκουλάκι.

Νικῆθηκε τὸ βῆρος, ἀνεσηκώθηκε ἡ πλάκα τοῦ θανάτου, προβαίνουνε γιομάτα ἔρωτα καὶ πείνα τὰ δέντρα καὶ τὰ ζῶα.

Θωρῶ τὴ Γῆς, μὲ τὸ λασπωμένο μυαλό, κι ἀνατριχιάζω ξαναζώντας τὸν κίνυνο: Μποροῦσα νὰ ὑπνώσω, νὰ χαθῶ μέσα στὶς ρίζες τούτες, πού πίνουνε μ' εὐδαιμονία τὴ λάσπη.

Γιὰ νὰ πνιγῶ κρημιμένος μέσα στὸ χοντρὸ τούτο τὸ πολυζάρωτο τομάρι.

Γιὰ νὰ σπαράζω αἰώνια μέσα στὸ αἱματωμένο, σκοτεινὸ κρανίον τοῦ παμπάλαιου προγόνου.

Μὰ γλῦτσα. Πέρασα τὰ παχιόφλοδα φυτὰ, πέρασα τὰ ψάρια, τὰ πουλιά, τὰ θεριά, τοὺς πιθήκους.

* *

«Δὲ χωρῶ! Δὲ χωρῶ! Θέλω νὰ ξεφύγω! Ἡ Κραυγὴ τούτη αἰώνια ρήμαζε τὰ σωθικά τοῦ κόσμου!

Πηδοῦσε ἀπὸ σῶμα σὲ σῶμα, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἀπὸ εἶδος σὲ εἶδος, ὀλοένα πιὸ δυνατὴ. Ὅλοι οἱ πατέρες φωνάζουνε: Θέλω νὰ γεννήσω γιὸ ἀνώτερο μου.

Δὲ μὲ φτάνει νὰ ζήσω, δὲ μὲ φτάνει νὰ κυριέψω τὸν κόσμο ὅλο! Θέλω νὰ γεννήσω γιὸ ἀνώτερο μου!

Στὶς φοβερὲς στιγμὲς, πού ἡ κραυγὴ περνᾷ ἀπὸ τὸ σῶμα μας, νιώθουμε σὲ μιὰν ἀστραπή, μέσα μας, ἀποπάνω μας, ὀλοῦθε, μιὰ προανθρώπινη δύναμη νὰ μᾶς σπρώχνῃ.

Ἐνα χείμαρρο βουερό, λασπερό, ἀποπίσω μας, γιομάτο αἷμα, δάκρυα, ἰδρώτα ἀλαλαγμούς χαράς, ἡδονῆς καὶ θανάτου.

Ἐνας ἀνεμος ἐρωτικὸς φυσάει πάνου στὴ Γῆς, ἴλιγγος κυριεύει ὅλα τὰ ζωντανὰ καὶ σμίγουνε στὴ θάλασσα, στὰ σπῆλια, στὸν ἀέρα, κάτω ἀπὸ τὸ χῶμα, μεταγγίζοντας ἀπὸ κορμὶ σὲ κορμὶ μιὰ μεγάλη, ἀκατανόητη ἀγγελία.

Καὶ τώρα μονάχα ἔμεῖς, νογώντας πίσω μας τὴν ἔφοδο, θαμπὰ ἀρχινοῦμε καὶ μαντεύουμε, γιατί παλαίβανε, γεννοῦσαν καὶ πεθαίναν τὰ ζᾶ καὶ πίσω τους τὰ φυτὰ καὶ πίσω ὅλη ἡ ἀνοργάνωτη ἔφεδρία.

Ἐλεος, εὐγνωμοσύνη καὶ δέος μᾶς κυριεύει γιὰ τοὺς παλιούς μας συντρόφους στὴ μάχη. Δουλεύαν, ἀγαποῦσαν καὶ πεθαίναν, γιὰ ν' ἀνοίξουν τὸ δρόμο νάρθοῦμε.

Ὅμοια κι ἔμεῖς μέσα στὴν ἴδια ἡδονή, παραφορὰ καὶ θλίψη δουλεύουμε γιὰ κάποιον ἄλλον, πού ἔρχεται ὀλοένα.

Ὅλος μας ὁ ἀγώνας θᾶχῃ πάλι ἓνα σκοπὸ ἀνώτερο μας, ὅπου θὰ χρησιμέψουν καὶ θ' ἀγαστοῦν οἱ μόχθοι μας, οἱ ἀθλιότητες καὶ τὰ ἐγκλήματα.

Μιὰ ἔφοδο εἶναι τούτη! Μιὰ πνοὴ χυμάει, τρικυμίζει, καρπίζει τὴν ἕλη, περνάει τὰ φυτὰ, περνάει τὰ ζῶα, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπο, πιάνεται ἀποπάνου του σὰν ἓνα πουλι ἀρπαχτικὸ καὶ στρινιάζει.

Εἶναι ἡ σειρὰ μας! Μᾶς δουλεύει, κατεργάζεται μέσα μας τὴν ἕλη καὶ τὴν κάνει πνέμα, πατάει τὸ μυαλό μας, πηδάει πάνου στὸ σπέρμα καὶ ζητάει τιναζόμενῃ ἀπὸ τὸ κορμὶ μας, νὰ ξεφύγῃ.

Σὰ νᾶναι ὅλη ἡ ζωὴ ἐτούτη τὸ ὄρατό, αἰώνιο κυνήγι ἑνὸς ἀόρατου Γαμποῦ, πού κυνηγᾷ ἀπὸ κορμὶ σὲ κορμὶ, στὴν αἰωνιότητα, τὴν ἀδάμαστη νύφη.

Κι ἔμεῖς, ὅλο τὸ ψῆκι τῆς γαμήλιας πομπῆς, φυτὰ, ζῶα, ἀνθρώποι, χυμοῦμε τρέμοντας πρὸς τὴ μυστικὴ παστάδα. Καὶ καθέννας κρατάει μὲ δέος τὰ ἱερὰ σύμβολα τοῦ γάμου ἄλλος τὸ φαλλό, ἄλλος τὴ μήτρα.

* *

ΤΟ ΟΡΑΜΑ

Ἄκουσες τὴν Κραυγὴ καὶ κίνησες. Πέρασες ἀπὸ ἀγώνα σὲ ἀγώνα ὅλες τίς πολεμικὲς θητείες τοῦ στρατευόμενου ἀνθρώπου.

Πολέμησες μέσα στὸ μικρὸ τσαντήρι τοῦ κορμιοῦ σου, μὰ νὰ, πνιχτικὴ σοῦ φάνταξε ἡ παλαιότερα καὶ χύμησες νὰ ξεφύγῃς.

Στρατοπέδεψες στὴ ράτσα σου, γιόμισες χέρια καὶ καρδιές, ἀνάσθησες μὲ τὸ αἷμα σου τοὺς φοβεροὺς προγόνους καὶ κίνησες μαζί μὲ τοὺς νεκροὺς, τοὺς ζωντανούς καὶ τοὺς ἀγέννητους νὰ πολεμήσῃς.

Καὶ μονομιᾶς ὅλες οἱ ράτσες κινήσανε μαζί σου, τὸ ἱερὸ στράτευμα τοῦ ἀνθρώπου ἀναταράχτηκε ἔξοπισω σου, ὅλη ἡ γῆς βούισε σὰ στρατόπεδο.

Ἀνέβηκες κι ἀπὸ ἀψηλὴ κορφή ὅλο τὸ σχέδιο τῆς μάχης διακλαδώθηκε μέσα στοὺς γύρους τοῦ μυαλοῦ σου κι ὅλες οἱ ἀντίθετες ἐκστρατείες σμίξανε στὸ μυστικὸ κέντρο τῆς καρδιάς σου.

Καὶ πίσω συνταχτήκαν τὰ ζᾶ καὶ τὰ φυτὰ, σὰ μεταγωγικά, στὰ μαχόμενα μπροστά στρατεύματα τοῦ ἀνθρώπου.

Τώρα ἡ Γῆς ἀλάκερη πιάστηκε ἀπάνου σου, γέννηκε κορμὶ σου, φωνάζει μέσα στὸ χάος.

* *

Πῶς νὰ πολιορκήσω μὲ λόγια τὸ φοβερὸ τούτο ὄραμα: Εἶναι σὰν ἓνας, πού ἀγωνίζεται ν' ἀνεσηκωθῇ, γιατί τὸν κατασκεπάζει ἡ ἄρκλα τῆς ἕλης κι ἡ ἄρκλα τῆς ψυχῆς.

Ὅρμαίει, ζητάει νὰ ξεφύγῃ. Μὰ βρίσκει ἐμπόδιο μιὰ ὀρμὴ ἀντίθετη τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του κουρασμένο, φοβισμένο, δοῦλο. Ἡ πνοὴ του, μέσα στὸ

ρέμα τὸ πηχτὸ, ποὺ κατεβαίνει, μελίζεται, στροβιλίζεται, καὶ μιὰ στιγμή—ὅσο βαστάει κάθε ζωὴ—σοζυγιάζονται οἱ δυὸ του ἐπιθυμίες.

Νὰ πῶς γεννιοῦνται τὰ κορμιά, νὰ πῶς γεννιέται ὁ κόσμος κι ἰσορροποῦνε μέσα στὰ ζωντανὰ οἱ δυὸ ἀντίμαχες δυνάμεις.

Μιὰ στιγμή τὸν περιτυλίγει ἓνα σῶμα καὶ τότε σγαματάει. Μὰ γλήγορα, μὲ τὸν ἔρωτα, μὲ τὸ θάνατο, τοῦ ξεφεύγει.

Πατάει τὸ ἄψυχο, πλάθει τὸ φυτὸ καὶ τὸ γιομίζει. Στρατοπεδεύει ὅλος στὰ φυτὰ. Ὅλος θὰ πῆ: μαζί μὲ τὴ λαχτάρα καὶ τὴ δύναμη νὰ ξεφύγη.

Ἄνεσηκῶνεται λίγο, ἀναπνέει μὲ κόπο, πνίγεται. Παρατάει στὰ φυτὰ ὅσο βάρος, ὅση ἀκίνησια καὶ νόρκη μπορεῖ καὶ πηδᾷ ὅλος πάλι πρὸς πέρα κι ἀπάνου δημιουργώντας τὰ ζῶα, καὶ στρατοπεδεύει ὅλος στὰ νεφρὰ τους.

Ὅλα τὰ σῶματα ἀναπνένε, θρέφονται, ταμιεύουνε δυνάμεις καὶ σὲ μιὰ στιγμή ἐρωτική συντρίβονται γιὰ ν' ἀφήσουνε στὸ γιὸ τὴν ψυχὴ τους.

Ποιὰ ψυχὴ; Τὴν ὁρμὴ πρὸς τ' ἀπάνου!

Λαμπιέρονται ἀργὰ, μὲ ἀγῶνα, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ κορμιά τους, παρατάει πάνου τους ὅσα πάθη, ὅση σκλαβιὰ, ἀνημποριά καὶ σκοτάδι μπορεῖ.

Κι ἀνεσηκῶνεται πάλι, χυμᾶει νὰ ξεφύγη κι ἡ ὁρμὴ ἐτούτη του γιὰ τὴν ἐλευτερία, παλαίβοντας μὲ τὴν ὕλη, ἀργὰ δημιουργαίει τὴν κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου!

Καὶ τώρα τὸ νιώθουμε μὲ τρόμο, μάχεται πάλι νὰ ξεφύγη ἀποπάνου μας, πηδώντας.

Ἄνατινάζομαι. Ξάφνου νογῶ τὸν Ἄόρατο, ποὺ δρασκελαίει τὰ κορμιά καὶ πάει!

Πίσω ἀπὸ τὴ ροὴ τοῦ κορμιοῦ καὶ τοῦ μυαλοῦ μου, πίσω ἀπὸ τὴ ροὴ τῆς ράτσας μου καὶ τῶν ἀνθρώπων, πίσω ἀπὸ τὴ ροὴ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, νογῶ τρέμοντας τὸν Ἄόρατο, ποὺ πατᾷ ὅλα τὰ ὄρατὰ κι ἀνεβαίνει.

Καὶ κάτου ἀπὸ τὴ βαριὰ αἱματομένη του πατούσα γροικῶ ὅλα τὰ ζωντανὰ νὰ συντρίβονται.

Ἀγέλαστο εἶναι τὸ πρόσωπο του, βουβὸ, σκοτεινὸ, πέρα ἀπὸ τὴ χαρὰ κι ἀπὸ τὴ θλίψη, πέρα ἀπὸ τὴν ἐλπίδα.

Τρέμω! Εἶσαι σὺ ὁ Θεὸς μου;

Τὸ σῶμα σου εἶναι γιομάτο μνήμη. Σὰν ἓνας χρόνια φυλακισμένος, ξόμπλιασες μὲ ἀλλόκοτα δέντρα καὶ στοιχεῖα, μὲ σκοτεινὲς περιπέτειες, μὲ κραυγὲς καὶ μὲ χρονολογίες, τὰ μπράτσα σου καὶ τὸ στήθος.

Κύριε! Κύριε! Μουγκαλιέσαι σὰ ζῶο. Τὰ πόδια σου εἶναι γιομάτα αἶμα καὶ λάσπη, τὰ χέρια σου εἶναι γιομάτα αἶμα καὶ λάσπη. Βαριὰ σὰ μυλόπετρες εἶναι τὰ σαγόνια σου κι ἀλέθουν.

Πιάνεσαι ἀπὸ τὰ δέντρα, ἀπὸ τὰ ζῶα, πατᾷς τὸν ἀνθρώπο, φωνάζεις. Ἄνηφορίζεις τὸν ἀτέλλιωτο μαῦρο γκρεμὸ τοῦ θανάτου καὶ τρέμεις.

Ποῦ πᾶς; Πληθαίνει ὁ πόνος, πληθαίνει τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι. Κλαῖς, πιάνεσαι ἀπάνου μου, θρέφεις μὲ τὸ αἶμα μου, ἀντρεφύεις καὶ λαχτίζεις τὴν καρδιά μου. Σὲ κρατῶ στὸ στήθος μου, σὲ φοβοῦμαι καὶ σὲ σπλαχνίζομαι.

Σὰ νὰ θάψαμε ἓνα, ποὺ τότε θαρρούσαμε νεκρὸ καὶ τώρα τότε γροικοῦμε μέσα στὴ νύχτα νὰ φωνάξῃ: Βοήθεια!

Καὶ ν' ἀνεσηκῶνῃ μὲ ἀγῶνα τὴν πλάκα τοῦ τάφου, ὅλο πρὸς ἀψηλά, ὅλο πρὸς λεύτερα ἀναπνέοντας.

Κάθε λόγος, κάθε πράξη, κάθε ἰδέα, εἶναι ἡ βαρειά του ταφόπετρα καὶ τὴν

ἀνεσηκῶνει. Καὶ τὸ κορμί μου, κι ὅλος ὁ κόσμος, ποὺ θωροῦμε, οὐρανὸς καὶ γῆς εἶναι ἡ ταφόπετρα κι ὁ Θεὸς ἀγωνίζεται νὰ τὴν ἀνεσηκῶσῃ.

Τὰ δέντρα φωνάζουν, τὰ ζῶα, τ' ἄστρα: Χανόμαστε! Δυὸ χέρια μεγάλα, ὡς τὸν οὐρανὸ, σηκώνονται ἀπὸ κάθε ζωντανὸ καὶ ζητοῦνε βοήθεια.

Μὲ τὰ γόνατα κλειδωμένα στὸ πηγοῦνι, μὲ τὰ χέρια ἀπλωμένα κατὰ τὸ φῶς, μὲ τὶς πατούσες τῶν ποδιῶν στὴ ράχη, ἓνα κουβάρι, στροιμώχεται ὁ Θεὸς στὸ κάθε μῦο σάρκας.

Ὅταν ἀνοίγω ἓνα καρπὸ, τέτιος μοῦ ἀποκαλύφεται μέσα του ὁ σπóρος. Ὅταν μιλῶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, αὐτὸ ξεκρίνω μέσα στὸ ταπεινὸ, χοντρὸ μυαλό τους.

Ὁ Θεὸς μάχεται μέσα στὸ κάθε πρᾶμα, μὲ τὰ χέρια τανισμένα πρὸς τὸ φῶς. Ποιὸ φῶς; Ὁξω ἀπὸ τὸ κάθε πρᾶμα!

*
* *

Δὲν εἶναι μονάχα ὁ πόνος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μου, μήτε ἡ ἐλπίδα στὴ μελλούμενη ζωὴ καὶ στὴν ἐπίγεια τούτη· μήτε ἡ χαρὰ κι ἡ νίκη. Κάθε θρησκεία ὑψώνοντας σὲ λατρεία μιὰ ἀπὸ τὶς ὕψες τοῦτες τοῦ Θεοῦ, στενεύει τὴν καρδιά καὶ τὸ νοῦ μας.

Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μου εἶναι ὁ ἀγῶνας.

Μέσα στὸν ἀγῶνα τοῦτον ξετυλίγονται καὶ δουλεύουν ὁ πόνος, ἡ χαρὰ κι ἡ ἐλπίδα.

Τὸ ἀνηφόρισμα, ὁ πόλεμος μὲ τὸ ἀντίδρομο ρέμα, γεννάει τὸν πόνο.

Μὰ ὁ πόνος δὲν εἶναι ὁ ἀπόλυτος μονόρχης. Ἡ κάθε νίκη, ἡ κάθε προσωρινὴ ἰσορροπία στὸ ἀνηφόρισμα, γιομίζει χαρὰ τὸ κάθε ζωντανὸ, ποὺ ἀναπνέει, θρέφεται, ἐρωτεύεται καὶ γεννάει.

Μὰ μέσα ἀπὸ τὴ χαρὰ κι ἀπὸ τὸν πόνο ἀναπηδᾷ αἰώνια ἡ ἐλπίδα νὰ ξεφύγομε ἀπὸ τὸν πόνο, νὰ πλατύνομε τὴ χαρὰ.

Κι ἀρχίζει πάλι τὸ ἀνηφόρισμα—ὁ πόνος—καὶ ξαναγεννιέται ἡ χαρὰ καὶ ξαναπηδᾷ ἡ νέα ἐλπίδα. Ποτὲ δὲν κλείνει ὁ κύκλος. Δὲν εἶναι κύκλος, εἶναι ἓνας στροβίλος, ποὺ αἰώνια ἀνεβαίνει πλαταίνοντας, ξετυλίγοντας τὸν τρισυπόστατον ἀγῶνα.

*
* *

Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀγῶνα τούτου; Ἔτσι ρωτᾷ ὁ ἀνθρώπος ξεχνώντας, πῶς ἡ Μεγάλῃ Πνοῇ δὲ δουλεύει μέσα σὲ ἀνθρώπινο χρόνο, τόπο κι αἰτιότητα.

Ἡ μεγάλη πνοὴ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα τούτα ρωτήματα. Ἐχει ἀρίφνητες ὁρμές, ποὺ γιὰ τὸ λιγόντιστο νοῦ μας φαντάζουν ἀντίφασες· μὰ μέσα στὴν οὐσία τῆς θεότητας ἀδερφώνονται καὶ πολεμοῦν ὅλες μαζί, παραστάτισσες.

Ἡ ἀρχέγονη Πνοὴ διακλαδίζεται, ξεχύνεται, μάχεται, ἀποτυχαίνει, πετυχαίνει, ἀσχεῖται. Ἐμεῖς ἀπ' ὅλους τούτους τοὺς ἀπλοκάμους, ἓνα μονάχα μποροῦμε νὰ συλλάβομε. Αὐτόνε νὰ φωτίσομε, νὰ ἐντείνσομε, νὰ μαντέψσομε τὴ μέθοδο ποὺ δουλεύει.

Ν' ἀρμονιστοῦμε καὶ νὰ δουλέψσομε μαζί του.

Ζούμε κι εμείς και μαχόμαστε, θέλοντας και μη, ξέροντας το κι ασύνειδα, μέσα στις θεϊκές απόπειρες. Έχει λοιπόν κι εμάς η όρμη μας στοιχειά αιώνια, χωρίς αρχή και τέλος, βοηθάει το Θεό, κινυνεύει και νικάει μαζί του.

Ποιά είναι η όρμη, απ' όλες τις όρμες του Θεού, που ο άνθρωπος μπορεί να συλλάβη;

Έτούτη μονάχα: Μια κόκκινη γραμμή απάνου στη γης ξεκρίνομε, μια κόκκινη γραμμή, που με αγώνα ανηφορίζει από την ύλη στα φυτά, από τα φυτά στα ζώα, από τα ζώα στον άνθρωπο.

Ο ακατάλυτος, προανθρώπινος έτούτος ρυθμός είναι απάνου στη γης έτούτη η μόνη δρατή όδοιπορία του Άόρατου.

Φυτά, ζα, άνθρωποι, είναι τα σκαλοπάτια, που δημιουργά ο Θεός, για να πατήση και ν' ανεβή.

Δύσκολος, φοβερός, ατέλειωτος ανήφορος. Στην έφοδο τούτη ο Θεός θα νικήση, θα νικηθῆ; Υπάρχει νίκη; Υπάρχει νικημός; Το σώμα μας θα σαπίση, θα ξαναγυρίση στο χώμα, μα Έκείνος, που μια στιγμή το διαπέρασε, τί θα γίνη;

Μα όλες τούτες οι έγνοιες είναι κατώτερες κι όλες οι έλπίδες κι οι απελπισίες, εξαφανίζονται μέσα στο λιμασμένο χωνωτό στρόβιλο του Θεού.

Ο Θεός γελάει, θρηνεῖ, σκοτώνει, μās πυροπολεῖ και μās αφήνει καταμεσίς στο δρόμο, αποκαΐδια!

Από που έρχόμαστε; Που πηγαίνομε; Τί νόημα έχει η ζωή μας έτούτη; φωνάζει η καρδιά χτυπώντας το χάος.

Και μια φωτιά μέσα μου έκίνησε για ν' απαντήση. Θάρθῆ μια μέρα, σίγουρα, η φωτιά να καθαρίση τη γης. Θάρθῆ μια μέρα, σίγουρα, η φωτιά να εξαφανίση τη γης.

Αυτή είναι η Δευτέρα Παρουσία!

Μια γλώσσα πύρινη είναι η ψυχή κι αγλείφει μια στιγμή και μάχεται να πυροπολήση το σκοτεινό όγκο του κόσμου. Μια μέρα όλο το Σύμπαντο θα γίνη πυροκαγιά.

Η φωτιά είναι η πρώτη κι η στερνῆ προσωπίδα του Θεού. Ανάμεσα σε δυο μεγάλες πυρές χορεύομε και κλαίμε!

Λαμποκοπούν, αντηλαρίζουν τα φρένα μας και τα κορμιά μας. Γαλήνιος στέκομαι ανάμεσα στις δυο πυρές κι είναι τα φρένα μου ακίνητα μέσα στον ίλιγγο και λέω:

Πολύ μικρός είναι ο καιρός, πολύ μικρός είναι ο τόπος ανάμεσα στις δυο πυρές, πολύ όκνος είναι ο ρυθμός έτούτος της ζωής.

Δεν έχω καιρό, δεν έχω τόπο να χορέψω!

Κι όλομειάς ο ρυθμός της γης γίνεται ίλιγγος, ο χρόνος εξαφανίζεται, η στιγμή στροβιλίζεται, γίνεται αιωνιότητα, το κάθε σημείο—είτε ένα έντομο είναι τούτο, είτε ένα άστρο—γίνεται χορός, ήτανε φυλακή τεράστιων δυνάμεων.

Κι η φυλακή ανοίγει κι οι δυνάμεις λεφτερώνονται και το σημείο δεν υπάρχει πιά!

Συμπυκνώνω σε μια άστραπόχρονη στιγμή τη σπορά, το φυτόμα, το άνθισμα, το κάρπισμα και την εξαφάνιση του κάθε δέντρου, ζώου, ανθρώπου, άστρου και Θεού.

Όλη η Γης, ένας σπόρος φυτεμένος μέσα στους γύρους του μυαλού μου.

Ό,τι άρίφνητα χρόνια μάχεται μέσα στη σκοτεινή μήτρα της ύλης να ξετυλιχῆ και να καρπίση, μέσα στο κρανίο μου ξεσπάει σε μια μικρή, βουβή άστραπή. Άχ! την άστραπή τούτη της καρδιάς ν' ατενίσομε, να τη κρατήσομε μια στιγμή, να την οργανώσομε σε ανθρώπινο λόγο!

Τη στιγμιαία τούτη αιωνιότητα, που τα κλείνει όλα, περασμένα και μελλόμενα, να τη στερεώσομε, μα δίχως να χαθῆ όλο το γιγάντιο έρωτικό στροβίλισμα σε λεχτικὴν ακινησία!

Σα μια κιβωτό η κάθε λέξη και χορεύομε γύρω της, με δέος νογώντας το Θεό σα φοβερό της περιεχόμενο!

Ό,τι νιώθεις στην έκσταση, ποτέ δε θα μπορέσης να το πῆς. Όμως μάχου ακατάπαντα να το πῆς. Πολέμα με μύθους, με παρομοιώσεις, με αλληγορίες, με κοινές και σπάνιες λέξεις, με κραυγές, με γέλια, με κλάματα να το πῆς.

Όμοια κάνει κι ο Θεός, ο μέγας Έκστατικός. Μιλάει, μάχεται να μιλήση με παρομοιώσεις, με φυτά, με ζα και με ανθρώπους, με ιδέες και με σώματα, με φτερά, με χρώματα, με κέρατα, με νύχια, με φύλλα, με καρπούς, όπως μπορεί για να στερεώση την έκσταση του.

Είμαι κι εγώ, σαν κάθε πράμα, που ζῆ, στο κέντρο της παγκόσμιας ροῆς. Είμαι το μάτι των τεράστιων ποταμών κι όλα γύρω μου χορεύουν κι ο κύκλος στενεύει όλοένα όρημητικότερος και χύνονται ο ούρανός κι η γης στη μαύρη καταβόθρα του νοῦ μου.

Κι ο Θεός μου με αντικρίζει με δέος και λέει: Τούτος ο Έκστατικός, που όλα τα γεννάει, τα χαίρεται και τα εξαφανίζει, τούτος ο Έκστατικός είναι ο Γιος μου!

**

Η ΠΡΑΞΗ

I. Σχέση Θεού κι ανθρώπου.

Η στερνῆ, η πιό ίερη μορφή της θεωρίας είναι η πράξη.

Όχι να βλέπης, πώς πηδά η σπίδα από τη μια γενιά στην άλλη, μα να πηδάς, να καίγεται μαζί της.

Η πράξη είναι η μόνη θύρα έξόδου. Αυτή μονάχα μπορεί ν' αποκριθῆ στα ρωτήματα της καρδιάς. Μέσα στις άρίφνητες περιπλοκές του νοῦ, αυτή βρίσκει το συντομότερο δρόμο. Όχι βρίσκει δημιουργάει δρόμο, κόβοντας δεξιά, ζερβά, την αντίσταση της λογικής και της ύλης.

Γιατί αγωνίστηκες πίσω από τα φαινόμενα κυνηγώντας τον Άόρατο; Γιατί όλη έτούτη η πολεμική, έρωτική πορεία, ανάμεσα από τη σάρκα σου, από τη ράτσα, από τον άνθρωπο, από τα φυτά κι από τα ζώα;

Γιατί, πέρα από τους άθλους τούτους, ο γάμος ο μυστικός, η τέλεια έπαφή, η βαχχική μαινόμενη σιγή μέσα στην πυρά και στο φῶς;

Για να φτιάσης απ' όπου κίνησες—στο έφήμερο, παλλόμενο, μυστηριώδικο

σημείο της ύπαρξης σου—με νέα μάτια, με νέα αυτιά, με νέα γέψη, ὄσφρηση κι ἀφή, με φρένα καινούργια.

Τὸ βαθὺ ἀνθρώπινο χρέος μας εἶναι ὄχι νὰ μαντέψουμε τὸ ρυθμὸ τῆς πορείας τοῦ Θεοῦ, μὰ νὰ προσαρμόσουμε, ὅσο μπορούμε, μαζί του τὸ ρυθμὸ τῆς μικρῆς ἐφήμερης ζωῆς μας.

Ἔτσι μονάχα κατορθώνουμε νὰ ἐχτελοῦμε κάτι αἰώνιο ἐμεῖς οἱ θνητοὶ, γιατί συνεργαζόμαστε με κάποιον Ἀθάνατο.

Ἔτσι μονάχα νικοῦμε τὴ λεπτομέρεια, τὴ θανάσιμη ἁμαρτία, νικοῦμε τὴ στενότητα τοῦ μυαλοῦ μας, μετουσιώνουμε τὴ σκλαβιά τοῦ χωματένιου ὑλικοῦ, πὸν μᾶς δόθηκε νὰ δουλέψουμε, σὲ λευτερία.

Μέσα ἀπ' ὅλα τοῦτα, πέρα ἀπ' ὅλα τοῦτα, ὅλοι οἱ ἀνθρώποι κι οἱ λαοὶ, ὅλα τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ὅλοι οἱ θεοὶ κι οἱ δαιμόνοι σὰν ἕνας στρατὸς ὁμοῦν πρὸς τ' ἀπάνου, συνεπαρμένοι ἀπὸ μιὰ ἀκατανόητη, ἀόρατη Πνοή.

Τὴν Πνοὴ τούτη μαχόμαστε, ὅσο μπορούμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ νὰ νιώσουμε, νὰ τῆς δώσουμε ἕνα πρόσωπο, γιὰ νὰ μπορέσουνε νὰ τῆνε δοῦν καὶ ν' ἁρμονιστοῦνε μαζί της, οἱ ἀνθρώπινες αἰσθησες, νὰ τῆνε δέσουμε μέσα σὲ λέξεις, σὲ ἀλληγορίες, σὲ στοχασμοὺς, σὰ μέσα σὲ ἔξορκι, γιὰ νὰ μᾶς φύγη.

Ξέρομε, ὅλες τούτες οἱ λέξεις, οἱ ἀλληγορίες, οἱ στοχασμοὶ εἶναι πάλι μιὰ μάσκα καινούργια, πὸν κρύβει τὴν Ἄβυσσο.

Μὰ ἔτσι μονάχα, περιορίζοντας τὴν ἀπεραντοσύνη, μπορούμε, μέσα στὰ σύνορα τοῦ νεοχαραγμένου ἀνθρώπινου κύκλου, νὰ δουλέψουμε.

Τὶ θὰ πῆ νὰ δουλέψουμε; Νὰ γιομίσουμε τὸν κύκλον τούτον με πεθυμίες, με ἀνησυχίες, με ἔργα, νὰ φτάσουμε πάλι τὰ σύνορα του, νὰ μὴ χωροῦμε πιά καὶ νὰ τὰ γκρεμίζουμε.

Ἔτσι δουλεύοντας τὰ φαινόμενα, πληθαίνομε, πλαταίνομε τὴν οὐσία.

Γι' αὐτό, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπαφή μας με τὴν οὐσία, ὁ γυρισμός μας στὰ φαινόμενα ἔχει ἀνυπολόγιστη ἀξία.

Εἶδαμε τὸν ἀνώτατο πύρινο κύκλον τῶν στροβιλιζόμενων δυνάμεων. Τὸν κύκλον αὐτὸν ὀνομάσαμε Θεό. Μπορούσαμε νὰ τοῦ δώσουμε ὅ,τι ἄλλο ὄνομα θέλαμε Ἄβυσσο, Μυστήριον, Δύναμη, ἀπόλυτο Σκοτάδι, ἀπόλυτο Φῶς, Ὑψη, Πνέμα, Σιωπή.

Μὰ τὸν ὀνοματίσαμε Θεό, γιατί τὸ ὄνομα τοῦτο μονάχα ταραίζει βαθιὰ μέσα στὸ αἷμα μας ἀπὸ προαιώνιες ἀφορμές τὰ ἔγκατα μας. Κι ἡ ταραχὴ τούτη εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ ν' ἀγγίξουμε, σῶμα με σῶμα πέρα ἀπὸ τὴ λογικὴ τὴ φοβερὴ οὐσία.

Μέσα στὸν πύρινο τοῦτο κύκλον τῆς θεότητας χρέος ἔχομε νὰ ξεχωρίσουμε καὶ νὰ συλλάβουμε καθαρὰ τὸ μικρὸ πύρινο τόξο τῆς ἐποχῆς μας.

Ἀπάνου στὴν ἀδιόρατη τούτη φλόγινη καμπύλη, βαθιὰ, μυστικὰ νογών-τας τὴν ὁρμὴ ἀλάκερου τοῦ κύκλου, ζευόμαστε καὶ μοχτοῦμε.

Ἔτσι ἡ ἐφήμερη πράξη μας συνειδητὰ ἀκλουθώντας καὶ σπρώχνοντας τὸν παγκόσμιον ρυθμὸ, δὲν πεθαίνει μαζί μας.

Δὲ χάνεται σὲ μυστικὴ ἔκσταση ἀλάκερου τοῦ κύκλου, δὲν καταφρονάει τὴν ἄγνια, ταπεινὴ, καθημερινὴ ἀνάγκη.

Μέσα στὸ στενὸ, αἱματωμένο αὐλάκι τῆς σκυφτῆ δουλεύει στέρεα, ἄνετα νικώντας μέσα σ' ἕνα μικρὸ σημεῖο καιροῦ καὶ τόπου, τὸν καιρὸ καὶ τὸν τόπο.

Γιατὶ τὸ σημεῖο τοῦτο ἀκλουθαί τὴ θεϊκὴ ὁρμὴ ἀλάκερου τοῦ κύκλου.

Δὲ νοιάζομαι ἄλλες ἐποχές κι ἄλλοι λαοὶ, τί πρόσωπο δώκανε στὴν τεράστια, ἀπρόσωπη οὐσία.

Τῆνε γιομίσανε με ἀνθρώπινες ἀρετές, με ἀμοιβές καὶ τιμωρίες, με βεβαιότητες. Δώκανε στὶς ἐλπίδες καὶ στοὺς φόβους τοὺς ἕνα πρόσωπο, ὑποτάξανε σ' ἕνα ρυθμὸ τὴν ἀναρχία τους, βρήκανε μιὰ ἀνώτερη δικαιολογία νὰ ζήσουν καὶ νὰ δουλέψουν.

Ἔκαμαν τὸ χρέος τους.

Μὰ ἐμεῖς ξεπεράσαμε σήμερα τὶς ἀνάγκες τούτες, συντρίψαμε τὴ μάσκα τούτη τῆς Ἄβυσσος, δὲ χωράει πιά κάτου ἀπὸ τὸ παλιὸ προσωπεῖο ὁ Θεὸς μας.

Γιόμισε ἡ καρδιά μας ἀπὸ νέες ἀγωνίες, ἀπὸ λάμψη καὶ σιωπὴ καινούργια. Τὸ μυστήριον ἀγρίεψε, πλήθυνε ὁ Θεός. Οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις ἀνεβαίνουν, πληθαίνουν κι αὐτές, ὅλο τὸ ἀνθρώπινο νησὶ σαλέβει.

Ἄς σχύνομε στὴν καρδιά μας κι ἄς ἀντικρίσουμε με γενναιότητα τὴν Ἄβυσσο. Ἄς πολεμήσουμε νὰ πλάσουμε πάλι τὸ νέο, σύγχρονο πρόσωπο τοῦ Θεοῦ μας με τὴ σάρκα καὶ με τὸ αἷμα μας.

Γιατὶ ὁ Θεὸς μας δὲν εἶναι ἕνας ἀφηρημένος στοχασμός, μιὰ λογικὴ ἀνάγκη ἕνα ἁρμονικὸ, ὑψηλὸ οἰκοδόμημα ἀπὸ συλλογισμοὺς καὶ φαντασίες.

Δὲν εἶναι ἕνα ἀμόλεφτο, οὐδέτερο, μήτε ἀρσενικὸ, μήτε θηλυκὸ, ἄοσμο, ἀποσταγμένο κατασκευάσμα τῆς κεφαλῆς μας.

Εἶναι ἄντρας καὶ γυναίκα, θνητὸς κι ἀθάνατος, κορμιὰ καὶ πνέμα. Γεννάει, γονιμοποιεῖ καὶ σκοτώνει, ἔρωτας μαζί καὶ θάνατος, καὶ πάλι ξαναγεννάει καὶ σκοτώνει.

Ἄνετα χορεύοντας πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς λογικῆς, πὸν δὲ μπορεῖ νὰ χωρέση ἀντινομίες.

Ὁ Θεὸς μου δὲν εἶναι παντοδύναμος. Ἀγωνίζεται, κιντνεύει κάθε στιγμή, τρέμει, παραπατάει σὲ κάθε ζωντανό, φωνάζει. Ἀκατάπαντα νικιέται καὶ πάλι ἀνεσηκώνεται, γιομάτος αἷμα καὶ χρώματα καὶ ξαναρχίζει.

Εἶναι ὄλος πληγές, τὰ μάτια του εἶναι γιομάτα φόβο καὶ πείσμα, τὰ σαγόνια του καὶ τὰ μηλίγγια του εἶναι συντριμένα. Μὲ τὰ πόδια, με τὰ χέρια δαγκά-νοντας τὰ χεῖλια, ἀνεβαίνει ἀγκομαχώντας.

Ὁ Θεὸς μας δὲν εἶναι πανάγαθος. Εἶναι γιομάτος σκληρότητα, ἀδικία καὶ μῖσος. Δὲ σπλαχνίζεται, δὲ νοιάζεται γιὰ ζῶα κι ἀνθρώπους, μήτε γιὰ ἀρετὲς κι ἰδέες.

Εἶναι μιὰ δύναμη, πὸν τὰ περιέχει ὅλα τοῦτα καὶ τ' ἀντίθετα τους. Κι ἂν ποῦμε: ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας ἄνεμος ἔρωτικὸς, πὸν συντρίβει τὰ κορμιὰ γιὰ νὰ περάση καὶ σκεφτοῦμε, πὸς πάντα μέσα στὸ αἷμα καὶ στὰ δάκρυα, ἀνήλεα ἔξαφανίζοντας τὰ άτομα, δουλεύει ὁ ἔρωτας—τότε λίγο πιότερο προσεγγίζομε τὸ φοβερὸ του πρόσωπο.

Ὁ Θεὸς μου δὲν εἶναι πάνσοφος. Τὸ μυαλό του εἶναι ἕνα κουβάρι σκοτεινὸ καὶ πολεμάει νὰ τὸ ξετυλίξη μέσα στὸ λαβύρινθο τῆς σάρκας.

Ἀγωνίζεται, ψαχουλέβει. Ἀγγίζει δεξιά, γυρίζει πίσου, στρέφεται ζερβά, ὁμι-ζεται. Ἀγωνιᾷ ἀπάνου στὸ χάος. Ἀργά, με πόλεμο ἀρίφνητων αἰώνων, φωτίζονται οἱ λασπεροὶ γύροι τοῦ μυαλοῦ του.

Μπροστά στο βαρύ, κατασκότεινο κεφάλι του, με άνειπωτο αγώνα, αρχίζει και δημιουργάει μάτια για να δῆ, αυτιά για ν' ακούση.

Ὁ Θεός μου μάχεται χωρίς καμιά βεβαιότητα. Θὰ νικήση; Θὰ νικηθῆ; Τίποτα δὲν εἶναι βέβαιο στὸ Σύμπαντο, ρίχνεται στὸ ἀβέβαιο, παίζει κάθε στιγμή, τὴ μοῖρα του ὅλη.

Πιάνεται ἀπὸ τὰ ζεστά κορμιά, ἄλλο μετερίζι δὲν ἔχει. Φωνάζει βοήθεια· κηρύχει σὲ ὅλο τὸ Σύμπαντο ἐπιστράτευση.

Χρέος μας, γροικώντας τὴν Κραυγὴ, νὰ τρέξουμε κάτου ἀπὸ τὶς σημαίες του, νὰ πολεμήσουμε μαζί του. Γιὰ νὰ σωθοῦμε, γιὰ νὰ χαθοῦμε μαζί του.

Ὁ Θεὸς κιντυνεύει. Δὲν εἶναι παντοδύναμος νὰ σταυρώνουμε τὰ χέρια, προσδοκώντας τὴ σίγουρη νίκη του.

Δὲν εἶναι πανάγαθος νὰ προσδοκοῦμε μ' ἐμπιστοσύνη, πὼς θὰ μᾶς λυπηθῆ καὶ θὰ μᾶς σώση.

Ὁ Θεός, μέσα στὴν περιοχή τῆς ἐφήμερης σάρκας μας, κιντυνεύει ὅλος. Δὲν μπορεῖ νὰ σωθῆ, ἂν ἐμεῖς μὲ τὸν αγώνα μας, δὲν τότε σώσουμε. Δὲν μπορούμε νὰ σωθοῦμε, ἂν αὐτὸς δὲ σωθῆ.

Εἴμαστε ἕνας. Ἀπὸ τὸ τυφλὸ σκουλήκι στὸ βυθὸ τοῦ ὠκεανοῦ ὡς τὴν ἀπεραντὴ παλαιστρα τοῦ Γαλαξία, ἕνας μονάχα ἀγωνίζεται καὶ κιντυνεύει, ὁ ἑαυτὸς μας. Καὶ στὸ μικρὸ, τὸ χωματένιο στῆθος μας, ἕνας ἀγωνίζεται καὶ κιντυνεύει — τὸ Σύμπαντο.

*
**

Καλὰ πρέπει νὰ νιώσουμε, πὼς δὲ βαίνομε ἀπὸ ἐνότητα Θεοῦ στὴν ἴδια πάλι ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Δὲ βαίνομε ἀπὸ ἕνα χάος σὲ ἄλλο χάος. Οὔτε ἀπὸ ἕνα φῶς σὲ ἄλλο φῶς.

Τί ἀξία θά'χε τότε ἡ ζωὴ μας ἐτούτη; Τί ἀξία θά'χε ὀλάκερη ἡ ζωὴ;

Μὰ κινήσαμε ἀπὸ ἕνα χάος παντοδύναμο, ἀπὸ μιὰ ἀξεδιάλυτη, πηχτὴ, φῶς καὶ σκοτάδι ἄβυσσο. Καὶ μαχόμεστε ὅλοι — φυτὰ, ἀνθρώποι, ιδέες — στὸ λιγόστιγμο τοῦτο πέρασμα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, νὰ ρυθμίσουμε μέσα μας, τὸ Χάος, νὰ καθαρίσουμε τὴν ἄβυσσο, νὰ κατεργαστοῦμε μέσα στὰ κορμιά μας, ὅσο πιότερο σκοτάδι μπορούμε, νὰ τὸ κάμουμε φῶς — δημιουργήθηκε μὲ τὰ φρένα μας καὶ μὲ τὰ ὀνειρατά μας μιὰ νέα ἐνότητα.

Δὲ μαχόμεστε γιὰ τὸ ἐγὼ μας, μήτε γιὰ τὴ ράτσα, μήτε γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Δὲ μαχόμεστε γιὰ τὴ Γῆς, μήτε γιὰ ιδέες. Ὅλα τοῦτα εἶναι πρόσκαιρα καὶ πολύτιμα σκαλοπάτια τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἀνηφορίζει — καὶ γκρεμίζονται ὡς ὁ Θεὸς τὰ πατήση ἀνεβαίνοντας.

Στὴ μικρότατη ἀστραπὴ τῆς ζωῆς μας, νιώθουμε νὰ πατάη πάνου μας ὀλάκερος ὁ Θεὸς καὶ ξαφνικὰ νογοῦμε: Ἄν ἔντονα ὅλοι πεθυμήσουμε, ἂν ὀργανώσουμε ὅλες τὶς ὀρατὲς καὶ ὀόρατες δυνάμεις τῆς γῆς καὶ τὶς ρίξουμε πρὸς τ' ἀπάνου, ἂν πάντα ἄγρυπνοι, ὅλοι μαζί παραστάτες, πολεμοῦμε — τὸ Σύμπαντο μπορεῖ νὰ σωθῆ.

Ὅχι ὁ Θεὸς θὰ μᾶς σώση· ἐμεῖς θὰ σώσουμε τὸ Θεό, πολεμώντας, δημιουργώντας, μετουσιώνοντας τὴν ὕλη σὲ πνέμα.

Μὰ μπορεῖ ὅλος ὁ αγώνας μας νὰ πᾶ χαμένος. Ἄν κουραστοῦμε, ἂν λιγοψυχήσουμε, ἂν μᾶς κυριέψη πανικός, ὅλο τὸ Σύμπαντο κιντυνεύει.

Ἡ ζωὴ εἶναι στρατιωτικὴ θητεία στὰ στρατέματα τοῦ Θεοῦ. Κινήσαμε σταυροφόροι νὰ λευτερώσουμε, θέλοντας καὶ μὴ, ὄχι τὸν ἅγιο Τάφο, μὰ τὸ θαμμένο Θεὸ μέσα στὴν ὕλη καὶ μέσα στὴν ψυχὴ μας.

Κάθε πρᾶμα, κάθε ψυχὴ εἶναι ἅγιος Τάφος. Ἄγιος Τάφος εἶναι ὁ σπόρος τοῦ σταριοῦ ἄς τότε λευτερώσουμε! Ἄγιος τάφος εἶναι τὸ μυαλό, μέσα του κίτται ὁ Θεὸς καὶ παλαίβει μὲ τὸ θάνατο, ἄς τρέξουμε σὲ βοήθεια!

Ὁ Θεὸς δίνει τὸ σύνθημα τῆς μάχης καὶ ἐγὼ ὀρμῶ στὴν ἔφοδο, τρέμοντας.

Εἴτε παραπομείνω λιποτάχτης, εἴτε πολεμήσω γενναῖα, πάντα θὰ πέσω στὴ μάχη. Μὰ τὴ μιὰ φορὰ ὁ θάνατος μου εἶναι στείρος μαζί μὲ τὸ κορμί μου χάνεται, σκορπίζεται στὸν ἄνεμο καὶ ἡ ψυχὴ μου.

Τὴν ἄλλη κατεβαίνω στὴ γῆς, σὰν τὸ καρπὸ, γιομάτος σπόρο. Κι ἡ πνοή μου, παρατώντας τὸ κορμί μου νὰ σαπίζη, ὀργανώνει νέα κορμιά καὶ συνεχίζει τὴ μάχη.

Ἡ προσευκὴ μου δὲν εἶναι παρακάλιο, ζητιανιά, μήτε ἐρωτικὴ ἐξομολόγησι. Ἡ προσευκὴ μου εἶναι ἀναφορὰ στρατιώτη σὲ στρατηγό.

Αὐτὸ ἔκαμα σήμερα, νὰ πὼς πολέμησα νὰ σώσω στὸν ἔδικό μου τομέα τὴ μάχη, αὐτὰ τὰ ἐμπόδια βρῆκα, ἔστι στοχάζομαι αὔριο νὰ πολεμήσω!

Καβαλλάρηδες ὀδεύουμε στὸ λιοπύρι ἢ κάτου ἀπὸ σιγανὴ βροχή — ἐγὼ καὶ ὁ Θεὸς μου — καὶ κουβεντιάζουμε χλωμοί, πεινασμένοι, ἀνένδοτοι.

«Ἀρχηγέ!» Κι ἐκεῖνος στρέφει κατὰ μὲ τὸ πρόσωπο του καὶ φρίσσω ἀντικρίνοντας τὴν ἀγωνία του.

Τραχεὰ εἶναι ἡ ἀγάπη μας, καθόμαστε στὸ ἴδιο τραπέζι, πίνουμε τὸ ἴδιο κρασί στὴ χαμηλὴ τούτη ταβέρνα τῆς γῆς.

Κι ὡς σκουντροῦμε τὰ ποτήρια μας, ἀχοῦνε σπαθιά, μίση, ἔρωτες, μεθοῦμε, ὀράματα σφαγῆς ἀνεβαίνουνε στὰ μάτια μας, πολιτεῖες γκρεμίζονται μέσα στὰ φρένα μας καὶ εἴμαστε καὶ οἱ δυὸ λαβωμένοι καὶ κουρσεύουμε, ξεφωνώντας ἀπὸ τοὺς πόνους, ἕνα μεγάλο παλάτι!

*
**

II Σχέση ἀνθρώπου καὶ ἀνθρώπου.

Ποιὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ μας; Ὁ αγώνας γιὰ τὴν ἐλευτερία. Μέσα στὸ ἀκατάλυτο σκοτάδι μιὰ φλογερὴ γραμμὴ ἀνηφορίζει καὶ σημαδεύει τὴν πορεία τοῦ Ἀόρατου.

Ποιὸ εἶναι τὸ χρέος μας; Ν' ἀνεβαίνουμε τὴν αἵματερὴ τούτη γοιμμὴ μαζί του. Καλὸ εἶναι ὅ,τι ὀρμαεῖ τ' ἀπάνου καὶ τρέχει σὲ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Κακὸ εἶναι ὅ,τι κατηφορίζει καὶ ἀμποδίζει τὸ ἀνέβασμα τοῦ θεοῦ.

Ὅλες οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ κακίες παίρνουνε νέα ἀξία, λευτερώνονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ ἀπὸ τὸν τόπο, ὕπάρχουν ἀπόλυτα μέσα στὸν ἀνθρώπο, πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο, αἰώνιες.

Γιατὶ ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς μας δὲν εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἀλλάζει μέσα στὸν καιρὸ καὶ στὸν τόπο, μὰ ἡ σωτηρία τοῦ Θεοῦ, ποὺ μέσα ἀπὸ ἀρί-

φνητες, ρεούμενες ανθρώπινες μορφές και περιπέτειες, είναι πάντα ο ίδιος, ο ακατάλυτος ρυθμός, που μάχεται για λευτεριά.

"Αθλιοι είμαστε οι άνθρωποι, άκαρδοι, μικροί, τιποτένιοι. Μά μέσα μας μια ουσία ανώτερη μας, μάς σπρώχνει ανήλεα, μάς σκοτώνει, μάς ξεπερνάει και πάει.

Μέσα από την ανθρώπινη τούτη λάσπη θεία τραγούδια ανάβρυσάν, ιδέες, έρωτες σφοδροί, μια έφοδο άκοίμητη, μυστηριώδικη, χωρίς αρχή και τέλος, χωρίς σκοπό πέρα από κάθε σκοπό!

Τέτιος όγκος λάσπη είναι η ανθρωπότητα, τέτιος όγκος λάσπη είναι ο καθένας μας. Ποιό είναι το χρέος μας; Να μαχόμαστε ν' ανθίσση ένα μικρό λουλούδι απάνου στο λίπασμα τούτο της σάρκας και του νόμου μας!

Πολέμα από τα πράματα, πολέμα από τη σάρκα, από την πείνα, από το φόβο, πολέμα από την άρετή κι από την άμαρτία να δημιουργήσης Θεό.

Πώς ξεκινάει το φώς από ένα άστρο και χύνεται μέσα στη μαύρη αιωνιότητα κι όδοιπορεί άθάνατο; Το άστρο πεθαίνει, μά το φώς ποτέ του! Τέτια κι η κραυγή της λευτερίας.

Πολέμα από την πρόσκαιρη συνάντηση των αντίδρομων δυνάμεων, που άποτελεί την ύπαρξη σου, να δημιουργήσης ό,τι άθάνατο μπορεί ο θνητός απάνου στον κόσμο τούτο—μια κραυγή.

Αυτή, παρατώντας στο χώμα το κορμί, που τη γέννησε, όδοιπορεί και δουλεύει αιώνια!

* *

"Ενας Έρωτας σφοδρός διαπερνάει το Σύμπαντο. Είναι σαν τον αϊθέρα: σκληρότερος από το άτσάλι, μαλακότερος από τον άέρα.

Άνοίγει, διαπερνάει τα πάντα, φεύγει, ξεφεύγει. Δεν αναπαύεται στη θερμή λεπτομέρεια, δέ σκλαβώνεται στο αγαπημένο σώμα. Είναι Έρωτας στρατευόμενος. Πίσω από τους ώμους του αγαπημένου θωρεί τους ανθρώπους να σαλέβουν και να βόγγουνε σα κύματα, θωρεί τα ζα και τα φυτά να σμίγουν και να πεθαίνουνε, θωρεί το Θεό κατασκότεινο να φωνάζη.

Ό Έρωτας; Πώς άλλιώς να ονοματίσομε την όρμη, που αντικρίζει την ύλη και γοητεύεται και θέλει να τυπώση απάνου της την όψη του; αντικρίζει το σώμα και θέλει να το περάση, να σμίξη με την άλλη κρυμμένη στο σώμα τούτο έρωτική κραυγή, να γυνούν ένα, να χαθούνε, να γίνουν άθάνατες μέσα στο γιό.

Άντικρίζει την ψυχή και θέλει να σωφιλιάση, να μην υπάρχουν έγω και σύ, τη μάζα, τους ανθρώπους και θέλει, συντριβοντας τις αντίστασες του νοῦ και του κορμιού, να σμίξουν όλες οι πνοές, να γίνουν άνεμος σφοδρός, ν' άνεσηκώσουν τη γής

Στις πιο κρίσιμες στιγμές ο Έρωτας συναρπάζει με βία τους ανθρώπους, όχτρούς και φίλους, καλούς και κακούς, είναι μια πνοή ανώτερη τους, άνεξάρτητη από την επιθυμία κι από τα έργα τους.

Είναι η πνοή του Θεού, η άναπνοή του, απάνου στη Γής!

Κατεβαίνει απάνου στους ανθρώπους, όπως του άρέσει. Σα χορός, σαν έρωτας, σαν πείνα, σα θρησκεία, σα σφαγή. Δέ μάς ρωτάει.

Μέσα στη σκάφη της γής, στις κρίσιμες τούτες ώρες, ο Θεός μοχτεί να ζυμώση

τις σάρκες και τα μυαλά, και να ρίξη μέσα στον ανήλεο στρόβιλο της περιστροφής του όλη τούτη τη ζύμη και να της δώση πρόσωπο—το πρόσωπο του.

Δέν πλαντάζει από άηδία, δέν άπελπίζεται μέσα στα χωματένια, μουντά σωθικά τους. Δουλεύει, προχωράει, κατατρώει τη σάρκα τους, πιάνεται από την κοιλιά, από την καρδιά, από το φαλλό, από το νοῦ του ανθρώπου.

Δέν είναι αγαθός οικογενειάρχης, δέ μοιράζει σε όλα τα παιδιά του ίσα το φωμί και το μυαλό. Η Άδικία, η Σκληρότητα, η Όργη κι η Πείνα είναι οι τέσσερις φοράδες, που όδηγοῦν το άρμα του απάνω στην κακοτράχηλη Γής μας.

Άπό την ευτυχία, από την καλοπέραση κι από τη δόξα, ποτέ δέν πλάθεται ο Θεός, μά από την ντροπή, από την πείνα και τα δάκρυα.

* *

Σε κάθε κρίσιμη έποχή μια παράταξη άνθρωποι πηγαίνανε μπροστά θεοφόροι και πολεμούσανε, άναλαβαίνοντας όλη την ευθύνη της μάχης.

"Άλλοτε οι βασιλιάδες, οι ιερείς, οι άρχόντοι, οι άστοι—και δημιουργούσαν πολιτισμούς, λεφτερώναν τη θεότητα.

Σήμερα ο Θεός είναι άργάτης, άγριεμένος από τον κάματο, από την όργη κι από την πείνα. Μυρίζει καπνό, κρασί κι ιδρώτα. Βλαστημάει, πεινάει, γεννάει παιδιά, δέ μπορεί να κοιμηθῆ, φωνάζει στα άνώγια και στα κατώγια της Γής.

Ό άέρας άλλαξε, άναπνέμε μιαν άνοιξη βαριά, γιομάτη σπόρους. Φωνές σηκώνονται. Ποιός φωνάζει; Έμεις φωνάζομε, οι άνθρωποι—οι ζωντανοί, οι πεθαμένοι κι οι άγέννητοι. Μά κι εϋτὺς μάς πλακώνει ο φόβος.

Ξεγνοῦμε από τεμπελιά, από συνήθεια, από άναντρία. Μά ξάφνου πάλι η κραυγή ξεσκίζει σαν άιτός τα σωθικά μας.

Γιατί δέν είναι άπόξω, δέν έρχεται από άλάργα για να ξεφύγομε. Μέσα στην καρδιά μας κάθεται η κραυγή και φωνάζει.

«Κάψε το σπίτι σου! φωνάζει ο Θεός. Έρχομαι! όποιος έχει σπίτι δέ μπορεί να με δεχτῆ!

Κάψε τις ιδέες σου, σύντριψε του συλλογισμούς σου! Όποιος έχει βρει τη λύση, δέ μπορεί να με βρῆ!

Άγαπῶ τους πεινασμένους τους ανήσυχους, τους άλητες. Αυτοί αιώνια συλλογιούνται την πείνα, την άνταρσία, το δρόμο τον άτέλειωτο—Έμένα!

Έρχομαι! Παράτα τη γυναίκα σου, τα παιδιά σου, τις ιδέες σου κι άκλούθα μου! Είμαι ο Μέγας Άλήτης!

Άκλούθα μου! Περάτα απάνου από τη χαρά κι από τη θλίψη, από την ειρήνη, τη δικαιοσύνη, την άρετή! Έμπρός, σύντριψε τα είδωλα τούτα, σύντριψε τα, δέ χωρῶ! Συντρίψου και σύ για να περάσω!»

Φωτιά! να το μέγα χρέος μας σήμερα, μέσα σε τόσο ενήθικο κι άνέλπιδο χάος.

Πόλεμος εναντίον των άπίστων! Άπιστοι είναι οι ευχαριστημένοι, οι χορτασμένοι, οι στεῖροι!

Το μῖσος μας είναι χωρίς συβιβασμό, γιατί κατέχει, πώς καλύτερα, βαθύτερα από τις ξεπνοες άγάπες δουλεύει τον έρωτα.

Μισοῦμε, δέ βολεβόμαστε, είμαστε άδικοι, σκληροί, γιομάτοι άνησυχία και πίστη, ζητοῦμε το άδύνατο σαν τους έρωτεμένους.

Φωτιά! να καθάριση η γη! Ν' ανοιχτή άβυσσο φοβερότερη άπόμα άνάμεσα καλοῦ και κακοῦ, να πληθύνη η άδικία, να κατέβη η Πείνα και να θερίση τα σωθικά μας, άλλιώς δὲ σωζόμαστε!

Βρισκόμαστε σὲ μιὰ κρίσιμη, βίατη στιγμή, ένας κόσμος γκρεμίζεται, ένας άλλος δὲν έχει ακόμα γεννηθῆ. Η εποχή μας δὲν είναι στιγμή ίσορροπησης, άπόταν η εὐγένεια, ο συβιβασμός, η ειρήνη, η αγάπη θάτανε γόνιμες άρετές.

Ζοῦμε τὴ φοβερὴ έφοδο, δρασκελίζουμε τούς όχτρούς, δρασκελίζουμε τούς φίλους, πού παραπομένουν, κιντυνεύουμε μέσα στο χάος, πνιγόμαστε, δὲ χωροῦμε πιά στις παλιές ιδέες, άρετές και πράξεις!

‘Ο άνεμος τοῦ δλέθρου φυσά! αυτή είναι σήμερα η πνοή τοῦ Θεοῦ μας! άς πᾶμε μαζί του! ο άνεμος τοῦ δλέθρου είναι τὸ πρώτο χορευτικό σύνεπαρμα τῆς δημιουργικῆς περιστροφῆς. Πνέει άπάνου άπό τις κεφαλές και άπό τις πολιτείες, γκρεμίζει τις ιδέες και τὰ σπίτια, φυσάει στις έρημιές, φωνάζει. ‘Ετοιμαστήτε! ‘Ετοιμαστήτε!

Τούτη είναι η εποχή μας, καλή η κακή, ωραία η άσκημη, πλούσια για φτωχή, δὲν τὴ διαλέξαμε. Τούτη είναι η εποχή μας, ο άέρας, πού αναπνέουμε, η λάσπη, πού μᾶς δόθηκε, τὸ ψωμί, η φωτιά, τὸ πνέμα!

‘Ας δεχτοῦμε ηρωικά τὴν άνάγκη. Πολεμικός μᾶς έλαχε ο κληρος, άς ζώσουμε σφιχτά τὴ μέση μας, άς άρματόσουμε τὸ κορμί, τὴν καρδιά και τὸ μυαλό μας! ‘Ας πιάσουμε τὴ θέση μας στὴ μάχη!

‘Ο πόλεμος είναι ο νόμιμος άρχοντας τοῦ καιροῦ τούτου. Σήμερα άρτιος, ενάρετος άνθρωπος είναι μονάχα ο πολεμιστής. Γιατί μονάχα αυτός, πιστός στὴ μεγάλη πνοή τοῦ καιροῦ μας, γκρεμίζοντας, μισώντας, επιθυμώντας, ακολουθάει τὸ σύχρονο πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ μας.

* *

‘Η ταύτιση μας τούτη με τὸ Σύμπαντο γεννάει τις δυὸ ανώτατες άρετές τῆς ηθικῆς μας: τὴν εὐθύνη και τὴ θυσία.

Μέσα μας, μέσα στον άνθρωπο, μέσα στα σκοτεινά πλήθη, χρέος έχουμε να βοηθήσουμε τὸ Θεὸ, πού πλανταίει να λευτερωθῆ.

Κάθε στιγμή πρέπει νᾶμαστε έτοιμοι για χάρη του να δώσουμε τὴ ζωὴ μας. Γιατί η ζωὴ δὲν είναι σκοπός, είναι όργανο και αυτή, όπως ο θάνατος, όπως η άμορφία, η άρετή, η γνώση. ‘Οργανο τίνος; Τοῦ Θεοῦ, πού πολεμάει για λευτεριά.

‘Ολοι εἴμαστε ένα, όλοι εἴμαστε κιντυνεύουσα οὐσία. Μιὰ ψυχὴ στὴν άκρα τοῦ κόσμου, πού ξεπέφτει, σέρνει στον ξεπεσμό και τὴν ψυχὴ μας. ‘Ενα μυαλό στὴν άκρα τοῦ κόσμου, πού βυθίζεται στὴν ηλιθιότητα, γιομίζει τὸ κρανίο μας με σκοτάδι.

Γιατί ένας είναι, πού στα πέρατα τ' οὐρανοῦ και τῆς γῆς αγωνίζεται. Κι αν χαθῆ, εμεῖς έχουμε τὴν εὐθύνη. ‘Αν χαθῆ, εμεῖς χανόμαστε.

Νά, γιατί η σωτηρία τοῦ όλου είναι και δικὴ μας σωτηρία, και η άλληλεγγύη με τούς ανθρώπους δὲν είναι πιά αίσθηματικὴ ιδεολογία, μήτε μυστηριώδικη έντολή—είναι άνάγκη.

‘Ανάγκη, όπως ο ένας στρατό, πού μάχεται, η σωτηρία τοῦ παραστάτη σου.

Μὰ η ηθική μας προχωράει πὸ πέρα άπό τὸ σημεῖο τούτο. ‘Ολοι εἴμαστε ένας στρατός και μαχόμαστε. Μὰ δὲν ξερομε με βεβαιότητα αν θὰ νικήσουμε, δὲν ξερομε με βεβαιότητα αν θὰ νικηθοῦμε.

‘Υπάρχει σωτηρία, υπάρχει ένας σκοπός, πού τον υπηρετοῦμε και υπηρετώντας τον βρισκομε τὴ λύτρωση μας:

‘Η δὲν υπάρχει σωτηρία, δὲν υπάρχει σκοπός, όλα είναι μάταια και η πράξη μας δὲν έχει καμιά αξία: Μήτε τὸ ένα, μήτε τὸ άλλο.

‘Ο Θεός μας δὲν είναι παντοδύναμος, δὲν είναι πανάγαθος, δὲν είναι σίγουρος, πὸς θὰ νικήση, δὲν είναι σίγουρος, πὸς θὰ νικηθῆ.

‘Η οὐσία τοῦ Θεοῦ μας είναι σκοτεινή, ώριμάζει ολοένα, ίσως η νίκη στερεώνεται με κάθε γενναία πράξη—ίσως και όλες τούτες οί αγωνίες για λυτρωμὸ και νίκη είναι κατώτερες άπό τὴ φύση τῆς θεότητας.

‘Ο,τι και αν είναι, εμεῖς πολεμοῦμε χωρίς βεβαιότητα, η πράξη μας έχει δημιουργικὴ αξία.

Και η άρετή μας, μη όντας σίγουρη για τὴν άμοιβή, αποχταίει βαθύτατη εὐγένεια.

‘Ολες οί έντολές μετατοπίζονται. Δὲν αγαποῦμε πιά σαν πρώτα.

‘Ανανεώνεται η παρθενία τῶν πραγμάτων. Καινούργια γέψη παίρνει τὸ ψωμί, τὸ νερό, η γυναίκα.

‘Ολα αποχτοῦν καινούργια αγιότητα—η άμορφία, η γνώση, η άνατροφή, ο οικονομικός άγώνας, οί καθημερινές άσήμαντες έγνοιες. Παντοῦ με δέος νογοῦμε μιὰ πνοὴ σκλαβομένη να μάχεται για λευτεριά.

* *

Καθένας έχει τὸ δρόμο τον έδικό του, πού τότε φέρνει στὴ λύτρωση—ο ένας τὴν άρετή, ο άλλος τὴν κακία.

‘Αν ο δρόμος, πού οδηγάει στὴ λύτρωση σου είναι η άρρώστια, η ψευτιά, η άτιμία, χρέος σου να βυθιστῆς στὴν άρρώστια, στὴν ψευτιά, στὴν άτιμία, για να τις νικήσης. ‘Αλλιώς δὲ σώζεσαι.

‘Αν ο δρόμος πού οδηγάει στὴ λύτρωση σου είναι η άρετή, η χαρά, η αλήθεια, χρέος σου να βυθιστῆς, στὴν άρετή, στὴ χαρά, στὴν αλήθεια, για να τις νικήσης, να τις αφήσης πίσω σου. ‘Αλλιώς δὲ σώζεσαι.

Δὲν πολεμοῦμε τὰ σκοτεινά μας πάθη με νηφάλια, αναιμική, οὐδέτερη, πάνου άπό τὰ πάθη άρετή. Μὰ με άλλα σφοδρότερα πάθη.

‘Αφήνομε τὴ θύρα μας ανοιχτὴ στὴν άμαρτία. Δὲ βουλώνομε τ' άφτιά μας να μὴν άκοῦμε τις Σειρήνες. Δὲ δενομάσμε, άπό τὸ φόβο, στο κατάρτι μᾶς μεγάλης ιδέας, γιατί δὲν έχουμε έμπιστοσύνη στὴν άδέσμευτη δύναμη μας.

Μήτε παρατοῦμε άνεργο τὸ καράβι μας, για να χαθοῦμε γροικώντας, φιλώντας τις Σειρήνες.

Μὰ άρπάζομε και ρίχνομε στο καράβι μας τις Σειρήνες και ταξιδέβομε μαζί τους.

Τούτη είναι, Σύντροφοι, η καινούργια άσκητική μας!

‘Ο Θεός φωνάζει στὴν καρδιά μου: Σῶσε με!

Ὁ Θεὸς φωνάζει σῶσε σιὸς ἀνθρώπους, στὰ ζᾶ, στὰ φυτὰ, στὴν ὕλη·
Σῶσε με!

Ἄκου τὴν καρδιά σου καὶ ἀκλόυθα μου. Σύντριψε τὸ σῶμα σου κι ἀνά-
βλεψε. Ὅλοι εἴμαστε ἓνα!

Ἀγάπα τὸν ἄνθρωπο, γιατί εἶσαι σύ.

Ἀγάπα τὰ ζᾶ καὶ τὰ φυτὰ, γιατί ἦσουν αὐτὰ καὶ τώρα σ' ἀκλουθοῦν πιστοὶ
συνεργάτες καὶ δοῦλοι.

Ἀγάπα τὸ σῶμα σου· μονάχα μ' αὐτὸ στὴ γῆς ἐτούτῃ μπορεῖς νὰ παλαίψης
καὶ νὰ πνευματώσης τὴν ὕλη.

Ἀγάπα τὴν ὕλη. Ἀπάνω τους πιάνομαι καὶ πολεμῶ. Πολέμα μαζί μου!

Νὰ πεθαίνης κάθε μέρα. Νὰ γεννιέσαι κάθε μέρα. Ν' ἀρνιέσαι ὅ,τι ἔχεις
κάθε μέρα! Ἡ ἀνώτατη ἀρετὴ δὲν εἶναι νᾶσαι λεύτερος, μὰ νὰ μάχεσαι γιὰ
λευτεριά.

Ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Σύμπαντος, γιὰ μὰ ἐφήμερη στιγμή, ὅσο ζῆς, νὰ γίνῃ
ἐπιχείρηση δική σου.

Τοῦτος εἶναι, Σύντροφοι, ὁ καινούργιος Δεκάλογος μας!

* *

III—Σχέση ἀνθρώπου καὶ φύσης

Ὁ κόσμος τοῦτος, ὅλη ἡ πλούσια ἀπέραντη σειρά τὰ φαινόμενα, δὲν εἶναι
ἀπάτη, φαντασμαγορία πολύχρωμη τοῦ ὀραματιζόμενου νοῦ μας. Μήτε ἀπόλυτη
πραματικότητα, πὸν ζῆ καὶ μεταλλάσσεται ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ μας,
λευτέρη.

Δὲν εἶναι ἡ λαμπερὴ στολὴ, πὸν ντύνει τὸ μυστικὸ σῶμα τοῦ Θεοῦ. Μήτε τὸ
διάφανο καὶ σκοτεινὸ μεσότοιχο ἀναμεσὸς ἀνθρώπου καὶ μυστηρίου.

Ὅλος ἐτοῦτος ὁ κόσμος πὸν θεωροῦμε, γροικοῦμε κι ἀγγίζομε εἶναι ἡ προσιτὴ
στὶς ἀνθρώπινες αἴσθητες, ὅλο Θεό, συμπύκνωση τῶν δυὸ τεράστιων δυνάμεων
τοῦ Σύμπαντος.

Μιὰ Δύναμη κατηφορίζει καὶ θέλει νὰ σκορπίσῃ, ν' ἀκινήτῃ, νὰ πεθάνῃ.
Μιὰ Δύναμη ἀνηφορίζει καὶ ζητάει λευτεριά κι ἀθανασία.

Αἰῶνια τὰ δυὸ τοῦτα στρατεύματα, τὰ σκοτεινὰ καὶ φωτερὰ, τὰ στρατέματα
τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, συγκρούονται. Τὰ ὀρατὰ γιὰ μᾶς ἔχῃ τῆς σύγκρου-
σης τούτης εἶναι τὰ πράματα, τὰ φυτὰ, τὰ ζᾶ, οἱ ἀνθρώποι.

Αἰῶνια οἱ ἀντίθετες δυνάμεις συγκρούονται, σμίγουν, παλαίβουνε, νικοῦν καὶ
νικιοῦνται, συβιβάζονται καὶ ξαναρχίζουν πάλι νὰ πολεμοῦνε σὲ ὅλο τὸ Σύμπαντο!

Ἀπὸ τὸν ἀόρατο στρόβιλο σὲ μιὰ στάλα νερό, ὡς τὸν ἀπέραντο ἀστροκατακλυσμὸ
τοῦ Γαλαξία.

Στρατόπεδο ἀλύκερου τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ τὸ πιὸ ταπεινὸ ἔντομο κι ἡ πιὸ
μικρὴ ἰδέα. Μέσα τους ὅλος ὁ Θεὸς παρατάσσεται σὲ κρίσιμη μάχη.

Καὶ στὸ πιὸ ἀσήμαντο μόνιο τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ γροικῶ τὸ Θεό μου νὰ
φωνάζῃ: Βοήθεια!

Τὸ κάθε πρᾶμα εἶναι αὐτὸ καὶ μέσα του τὸ σπέρμα τοῦ Θεοῦ ἀνήσυχο, ἀκί-
μητο, δουλεύει.

Ἀρίφνητες δυνάμεις ἀπὸ μέσα κι ἀπόξω του παρατάσσονται καὶ τὸ ὑπερα-
σπίζου.

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ νοῦ μου πολιορκῶ τὴν κάθε φυλακὴ τοῦ Θεοῦ ψάχνοντας,
δοκιμάζοντας, λυπώντας ν' ἀνοίξω, μέσα στὸ φρούριο τῆς ὕλης τὴ θύρα,

νὰ δημιουργήσω μέσα στὸ φρούριο τῆς ὕλης τὴ θύρα τῆς ἡρωϊκῆς ἔξοδος τοῦ
Θεοῦ μου.

* *

Πολέμα ἐνεδρεύοντας μὲ ὑπομονὴ τὰ φαινόμενα νὰ τὰ ὑποτάξῃς σὲ νόμους.
Ἔτσι ἀνοίγεις δρόμους στὸ χάος καὶ βοηθᾷς τὸ πνεῦμα νὰ βαδίσῃ.

Θέσε τάξη, τὴν τάξη τοῦ μυαλοῦ σου, στὴ ρεοῦμενη ἀναρχία τοῦ κόσμου. Κα-
θαρὰ χάραξε ἀπάνου στὴν ἄβυσσο τὸ σχέδιο τῆς μάχης.

Πάλαιψε μὲ τίς φυσικὲς δυνάμεις, βίασε τίς νὰ ζευτοῦνε σὲ σκοπὸ ἀνώτερο τους.
Λευτέρωσε τὸ πνεῦμα, πὸν ἀγωνίζεται μέσα τους καὶ θέλει νὰ σμίξῃ μὲ τὸ πνεῦμα,
πὸν ἀγωνίζεται μέσα σου.

Ὅταν στὸ χάος ὁ ἀνθρώπος παλαίβοντας ὑποτάξῃ μιὰ σειρά φαινόμενα σιὸς
νόμους τοῦ μυαλοῦ του κι αὐστηρὰ τοὺς νόμους τούτους περικλείῃ στὸ λόγο,

ὁ κόσμος ἀνασαίνει, ταχτοποιοῦνται οἱ φωνές, ξεκαθαρίζονται τὰ μελλούμενα
κι ὅλες οἱ σκοτεινὲς ἀτέλειωτες προσότητες τῶν ἀριθμῶν λευτερώονται ὑποταζό-
μενες στὴ μυστικὴ ποιότητα.

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ νοῦ μας βιάζομε τὴν ὕλη ναρθῇ μαζί μας. Ξεστρατιζομε
τίς δυνάμεις, πὸν κληροδοῦν, ἀλλάζομε τὸ ρέμα, μετουσιώνουμε τὴ σκλαβιά σὲ λευ-
τεριά.

Δὲ λευτερώνομε μονάχα Θεὸ παλαίβοντας κι ὑποτάζοντας τὸν ὀρατὸ γύρω μας
κόσμο. Δημιουργοῦμε Θεό.

Ἄνοιξε τὰ μάτια σου, φωνάζει ὁ Θεός. Θέλω νὰ δῶ! Στύλωσε τ' αὐτιά σου
θέλω ν' ἀκούσω! Πήγαινε μπροστά· εἶσαι ἡ κεφαλὴ μου!

Ἡ πέτρα σώζεται, ἂν τὴ σηκώσομε ἀπὸ τὴ λάσπη καὶ τήνε χτίσομε σ' ἓνα
σπίτι ἢ ἀνεσκαλίσομε ἀπάνου τῆς τὸ πνεῦμα.

Ὁ σπόρος σώζεται—τί θὰ πῆ σώζεται; λευτερώνει τὸ μέσα του Θεό, ἀνθί-
ζοντας, καρπίζοντας, ξαναγροίζοντας στὸ χῶμα· ἄς βοηθήσομε τὸ σπόρο νὰ σωθῇ.

Ὁ κάθε ἀνθρώπος ἔχει ἓνα κύκλο δικό του ἀπὸ πράματα, ἀπὸ δέντρα, ζᾶ, ἀν-
θρώπους, ιδέες—καὶ τὸν κύκλο τοῦτο ἔχει χρέος αὐτοῦ νὰ τότε σώσῃ. Κανένας
ἄλλος. Ἄν δὲν τότε σώσῃ, δὲ μπορεῖ νὰ σωθῇ.

Εἶναι οἱ ἄθλοι οἱ δικοὶ του, πὸν ἔχει χρέος νὰ τελέψῃ, πριχοῦ πεθάνῃ. Ἄλλιῶς
δὲ σώζεται. Γιατί ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ του εἶναι σκορπισμένη, σκλαβωμένη στὰ πρᾶ-
ματα τοῦτα γύρω του, στὰ δέντρα, στὰ ζᾶ, σιὸς ἀνθρώπους, σιὸς ιδέες κι αὐτὴ,
τὴν ψυχὴ του, σώζει τελώντας τοὺς ἄθλους.

Ἄν εἶσαι ἀργάτης, δούλευε τὴ γῆς, βοήθα τὴ νὰ καρπίσῃ. Φωνάζουν οἱ σπόροι
μέσα στὰ χῶματα, φωνάζει ὁ Θεός μέσα σιὸς σπόρους. Λευτέρωσε τον! Ἔνα χω-
ράφι προσμένει ἀπὸ σένα τὴ λύτρωση, μιὰ μηχανὴ προσμένει ἀπὸ σένα τὴν ψυχὴ
τῆς. Πιὰ δὲ μπορεῖς νὰ σωθῆς, ἂν δὲν τὰ σώσης.

Ἄν εἶσαι πολεμιστῆς, μὴ λυπᾶσαι, δὲν εἶναι στὴν περιοχὴ τοῦ χρέους σου

ή συμπόνια. Σκότωνε τὸν ὀχτροὸ ἀνήλεα. Μέσα στὸ σῶμα τοῦ ὀχτροῦ, ἄκου τὸ Θεὸ νὰ φωνάζει: Σκότωσε τὸ σῶμα τοῦτο, σκότωσε το νὰ περάσω!

Ἄν εἶσαι σοφός, πολέμα στὸ κρανίον, σκότωνε τὶς ἰδέες, δημιουργα καινούργιες. Ὁ Θεὸς κρύβεται μέσα στὴν κάθε ἰδέα, ὅπως μέσα σὲ σάρκα. Σύντριψε τὴν ἰδέα, λευτέρωσε τον! Δόσε του μιὰ ἄλλη ἰδέα, πὶὸ ἀπλόχωρη, νὰ κατοικήσῃ!

Ἄν εἶσαι γυναῖκα, ἀγάπα! Διαλέξε, ἀνάμεσα ἀπ' ὅλους τοὺς ἄντρες, μὲ σκληρότητα, τὸν πατέρα τῶν παιδιῶν σου. Δὲ διαλέγεις ἐσύ, διαλέγει ὁ ἄναρχος, ἀκατάλυτος, ἀνελεήμονας μέσα σου ἀρσενικὸς Θεός. Τέλεψε ὅλο σου τὸ χρέος, τὸ γιομάτο πίκρα, ἔρωτα κι ἀντρεία. Δῶσε ὅλο σου τὸ κορμὶ, τὸ γιομάτο αἷμα καὶ γάλα.

Νὰ λὲς. Ἐτοῦτος ὅπου κρατῶ στὸ στήθος μου καὶ βυζαίνω, θὰ σώσῃ τὸ Θεό. Ἄς τοῦ δώσω τὸ αἷμα μου ὅλο καὶ τὸ γάλα.

* *

Βαθειά, ἀπροσμέτρητη ἡ ἀξία τοῦ ρεομένου τούτου κόσμου· ἀπὸ αὐτοῦ πιάνεται ὁ Θεὸς κι ἀνεβαίνει. Ἀπὸ αὐτὸν θρέφεται ὁ Θεὸς καὶ πληθαίνει.

Ἀνοίγει ἡ καρδιά μου, φωτίζεται ὁ νοῦς καὶ μονομιᾶς τὸ φοβερὸ τοῦτο στρατόπεδο τοῦ κόσμου μοῦ ἀποκαλύφεται ἐρωτικὴ παλαίστρα.

Δυὸ σφοδροὶ ἀντίθετοι ἀνεμοὶ, ὁ ἓνας ἀρσενικὸς, ὁ ἄλλος θηλυκὸς, συναντηθῆκαν καὶ συγκρούονται σ' ἓνα σταυροδρόμι. Σοῦζυγιαστήκανε μιὰ στιγμή, πυκνώσανε, γενῆκαν ὄρατοί.

Τὸ σταυροδρόμι τοῦτο εἶναι τὸ Σύμπαντο. Τὸ σταυροδρόμι τοῦτο εἶναι ἡ καρδιά μου.

Ἀπὸ τὸ πὶὸ βαρὺ, σκοτεινὸ μῦθος τῆς ὕλης ὡς τὸν πὶὸ μεγάλο στοχασμὸ, μεταδίνεται ὁ χορὸς τῆς γιγάντιας ἐρωτικῆς σύγκρουσης.

Ἡ ὕλη εἶναι ἡ γυναῖκα τοῦ Θεοῦ μου. Οἱ δυὸ μαζί, παλαίβουνε, γελοῦνε καὶ κλαῖνε, φωνάζουν μέσα στὸ θάλαμο τῆς σάρκας.

Γεννοῦνε, μελίζονται. Γιομίζουν οὐρανὸς καὶ γῆς ἀπὸ δέντρα, ζᾶ, ἀνθρώπους καὶ πνέματα, τὸ ἀρχέγονο ζευγάρι μέσα στὸ κάθε ζωντανὸ ἀγκαλιάζεται, μοχτεῖ καὶ παλαίβει.

Ὅλη ἡ ἀγωνία τοῦ Σύμπαντος σημαζωμένη ξεσπάει στὸ κάθε ζωντανὸ κι ὁ Θεὸς μέσα στὴ γλύκα, μέσα στὴν πίκρα τῆς σάρκας κιντυνεύει.

Μὰ τινάζεται, πηδᾶ ἀπὸ τὰ φρένα κι ἀπὸ τὰ λαγόνια, χυμάει μπροστὰ, πιάνεται ἀπὸ καινούργια λαγόνια καὶ φρένα καὶ ξαναρχίζει ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐλευτερία.

Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπάνω στὴ γῆς ἐτοῦτη, μέσα ἀπὸ τὸ νοῦ κι ἀπὸ τὴν καρδιά μας, θωρεῖ ὁ Θεὸς τὸν ἀγῶνα του τοῦτον.

Χαρὰ! Χαρὰ! Δὲν ἤξερα, πὼς ὁ κόσμος τοῦτος ἦταν τόσο ἓνα μαζί μου, πὼς ὅλοι εἴμαστε ἓνας στρατὸς, πὼς οἱ ἀνεμῶνες καὶ τ' ἄστρα μάχονται δεξὰ ζερβά μου καὶ δὲ μὲ γνωρίζουνε, μὰ ἐγὼ στρέφομαι καὶ τοὺς γνέφω!

Ὅλο τὸ Σύμπαντο μοῦ ἀποκαλύφεται γνώριμο, θερμὸ, σάρκα ἀπὸ τὴ σάρκα μου, ἔρωτας μαζί καὶ πόλεμος, σφοδρὴ ἀνησυχία, ἐπιμονὴ κι ἀβεβαιότητα.

Κι ὄντας ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ σωθικά μου τιναχτῆ ἡ Σπίθα, ἓνα δέντρο φωτιά γίνεται τὸ Σύμπαντο. Ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς κι ἀπὸ τὶς φλόγες, στὴν κορφῆ.

τῆς ἀπελπισίας καθοῦμενος, κρατῶ ἀμόλεπτο μέσα στὰ φρένα μου τὸν καρπὸ τῆς φωτιᾶς τὸ φῶς.

Ἐνα πύρινο πουλὶ, τὸ Πνέμα, πηδᾶ ἀπὸ κλαρὶ σὲ κλαρὶ, ἀπὸ κεφάλι σὲ κεφάλι καὶ φωνάζει: Δὲ μπορῶ νὰ πεθάνω, δὲ μπορῶ νὰ σταθῶ, κανένας δὲ μπορεῖ νὰ μ' ἀγγίξῃ!»

Ὁ ἀνότατος τοῦτος βαθμὸς τῆς ἀσκήσης καλεῖται Σιγή.

Ὅχι γιατί τὸ περιεχόμενο εἶναι ἡ ἀκρότατη ἀπελπισία, ἡ ἐκμηδένιση, ἡ ἀγιάτρευτη ἄγνοια. Σιγὴ θὰ πῆ: Καθένας ἀφοῦ τελέψῃ τὴ θητεία του σὲ ὅλους τοὺς ἄθλους, φτάνει πιά στὴν ἀνότατη—κορφῆ, τῆς ἀπροσπάθειας,

πέρα ἀπὸ κάθε ἄθλο, πέρα ἀπὸ κάθε περιεχόμενο, πέρα ἀπὸ σκοπὸ κι ἀπὸ βεβαιότητα.

Δὲ ρωτάει πιά, δὲν ἀγωνίζεται, δὲ χωρίζει—ὠριμάζει ὅλος σιωπηλά, ἀκατάλυτα, αἰῶνια μὲ τὸ Σύμπαντο.

Προσαρμόστηκε πιά, σωφίλισε στὴν Ἄβυσο—ὅπως ὁ σπῆρος τοῦ ἀντρὸς στὸ σπλάχνο τῆς γυναίκας.

Εἶναι πιά ἡ Ἄβυσο ἡ γυναῖκα του καὶ τὴ δουλεύει, δένει, ἀνοίγει, τρώει τὰ σωθικά της, μετουσιώνει τὸ αἷμα της σαλέβει, γελᾷ, κλαῖει, ἀνεβαίνει, κατεβαίνει—μαζί της δὲν τὴν ἀφίνει!

Πὼς μπορεῖς νὰ φτιάσῃς στὸ σπλάχνο τῆς ἄβυσσος καὶ νὰ τὴν καρπίσῃς;

Αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ, δὲ μπορεῖ νὰ μεταδοθῆ σὲ λόγια, καθένας ἔχει καὶ τὴ λύτρωση τὴν ἐδική του, ἀπόλυτα λεύτερος—

διδασκαλία δὲν ὑπάρχει, δὲν ὑπάρχει Λυτρωτῆς, πὸν ν' ἀνοίξῃ δρόμο. Δρόμος δὲν ὑπάρχει!

Καθένας ἀνεβαίνοντας ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἐδική του κεφαλή, ξεφεύγει ἀπὸ τὸ μικρὸ, ὅλο ἀπορίες μυαλό του!

Μέσα στὴ βαθειά Σιγὴ τούτη ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως μονάχα ἄς βυθίξῃ τὸ νοῦ σου στὴν ἔκσταση καὶ τὴ θερμὴ καρδιά σου στὰ ἔργα:

* *

Πιστεύω σ' ἓνα Θεό, Ἀκρίτα Διγενῆ, στρατενόμενο, πάσχοντα, μεγαλοδύναμο, ὄχι παντοδύναμο, πολεμιστὴ στὰ σύνορα, στρατηγὸ, αὐτοκράτορα σὲ ὅλες τὶς φωτεινὲς δυνάμεις, τὶς ὄρατες καὶ τὶς ἀόρατες.

Πιστεύω σ' ἀρίφνητα προσωπεῖα, πὸν πῆρε ὁ Θεὸς στοὺς αἰῶνες κι ἀφουκράζομαι μὲ δέος τὴν ἀκατάλυτη ἐνότητα.

Πιστεύω στὸν ἄγρυπνο ἀγῶνα του, πὸν δαμάζει καὶ καρπίζει τὴν ὕλη— τὴ ζωοδόχο πηγὴ φυτῶν, ζώων κι ἀνθρώπων.

Πιστεύω στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, τὸ χωματένιο ἄλῶνι, ὅπου μέρα καὶ νύχτα παλαίβει ὁ Ἀκρίτας μὲ τὸ θάνατο.

Βοήθεια! κράζει, Κύριε κι ἀκούω.

Μακάριοι, ὅσοι ἀκοῦνε, γιατί αὐτοὶ θὰ σωθοῦν, πολεμώντας.

Μακάριοι, ὅσοι σώζονται, γιατί αὐτοὶ λευτερόνουν τὸ Θεό, δημιουργώντας.

Μακάριοι, ὅσοι βαστοῦν ἀπάνου στοὺς ὤμους τους τὴν Ὑπέριστη Εὐθύνη».

ΑΡΙΣΤ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Καθηγητὴ στὸ Πολυτεχνεῖο

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Εἶδαμε, ὅτι ἡ Μηχανικὴ δὲν ξαίρει παρὰ τὸ σχετικὸ χῶρο· ἐνῶ ὁ χρόνος, ποὺ χρησιμοποιεῖ παντοῦ γιὰ τὴ μελέτη τῶν κινήσεων, ποὺ τὴν ἀπασχολοῦν, εἶναι χρόνος ἀπόλυτος. Ἐάν ἔρθουμε ὁμῶς στὴν Ὀπτικὴ καὶ τὴν Ἠλεκτροδυναμικὴ, μᾶς φαίνεται σὲ μιὰ πρώτη ἄποψη, πὼς ὁ φορέας ὅλων τῶν φαινόμενων, ποὺ παρουσιάζονται στὰ δυὸ αὐτὰ εὐρύτατα πεδία τῆς φυσικῆς, εἶναι ὁ ἀπόλυτος χῶρος.

Πῶς ὁμῶς θεωρήθηκε ἐδῶ ἀναγκαῖα ἡ παραδοχὴ τοῦ ἀπόλυτου χῶρου, ποὺ τὸν εἶχαμε πιά ἐξορίσει ἀπὸ τὴ Μηχανικὴ, καὶ ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἀπόλυτος χῶρος, ποὺ μέσα του γίνονται, ὅπως φαίνεται, τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ καὶ ὀπτικὰ φαινόμενα;

Τὴν ἰδέα τοῦ ἀπόλυτου χῶρου, στερεοῦ δηλαδὴ πλαισίου, ποὺ μέσα σ' αὐτὸ μᾶς παρουσιάζονται τὰ ὀπτικὰ φαινόμενα (σταθεροῦ σώματος, ποὺ φαίνεται ν' ἀναφέρεται ἡ ταχύτητα τοῦ φωτός) μᾶς τὴ δίνει αὐτὸ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau, ποὺ ἔγινε στὸ 1851: τὸ φῶς μεταδίδεται στὸ χῶρο, (στὸ σῶμα ἀναφορᾶς, ὅπου ἀληθεύουν, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, οἱ νόμοι τῆς Μηχανικῆς) μὲ μιὰ ὠρισμένη ταχύτητα, ποὺ εἶχε ὑπολογίσει πολὺ παλαιότερα ὁ Δανὸς ἀστρονόμος Romer καὶ ἄλλοι. Ἐάν τὸ σῶμα, ποὺ ἀναφερόμαστε γιὰ τὴ μελέτη τῆς μετάδοσης τοῦ φωτός, βρισκότανε σὲ κίνηση, τότε τὸ φῶς θὰ συμπαρασερόταν ἀπὸ τὸ κινούμενο αὐτὸ σῶμα (ὅπως ὁ ἐπιβάτης, ποὺ κινεῖται μέσα στὸ τραῖνο σύμφωνα μὲ τὴ διεύθυνση τῆς κίνησης τοῦ τραίνου συμπαρασέρεται ἀπὸ τὸ κινούμενο τραῖνο ἔτσι, ποὺ ἂν T εἶναι ἡ ταχύτητα τοῦ τραίνου καὶ τ τοῦ ἐπιβάτη, τότε ἡ ταχύτητα τοῦ ἐπιβάτη σχετικὰ μὲ τὸ δρόμο θὰ εἶναι $T + \tau$, ἂν ὁ ἐπιβάτης κινεῖται μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση τῆς κίνησης τοῦ τραίνου, ἢ $T - \tau$, ἂν κινεῖται κατὰ τὴν ἀντίθετη) ἢ δὲν θὰ συμπαρασερόταν καθόλου;

Τὸ πείραμα τοῦ Fizeau γίνεται, στέλνοντας δέσμες φωτεινῆς ἀκτίνες, ποὺ βγαίνουν ἀπὸ μιὰ φωτεινὴ πηγὴ, μέσα σὲ δυὸ σωλῆνες, ποὺ μέσα τους τρέχει νερὸ μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα καὶ στοὺς δυὸ σωλῆνες, μὰ σὲ ἀντίθετες κατεύθουσες.

Ἐάν τὸ φῶς ποὺ ἔχει, ἄς ποῦμε, ταχύτητα T στὸ κενό, συμπαρασερόταν ἀπὸ τὸ νερὸ, ποὺ κινεῖται νὰ ποῦμε μὲ ταχύτητα τ , τότε τὸ φῶς θὰ μεταδίδονταν μέσα στὸ νερὸ τῶν δυὸ αὐτῶν σωλῆνων μὲ ταχύτητα $T + \tau$, στὸν ἕνα καὶ $T - \tau$, στὸν ἄλλο. Τὸ πείραμα ἀπόδειξε, πὼς δὲ συμβαίνει τέτιο πράγμα: τὸ φῶς ἔχει πάντα ταχύτητα T (τὸ πείραμα δίνει μιὰ πολὺ μικρὴ διαφορὰ, ποὺ ἐξηγιέται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἠλεκτρονίων τοῦ νεροῦ στὶς φωτεινῆς ἀκτίνες) ἀπὸ τὸ πείραμα λοιπὸν τοῦ Fizeau βγαίνει τὸ συμπέρασμα, ποὺ κυρώνει τὶς ἰδέες, ποὺ ἐξέθεσε ὁ Fresnel ἀπὸ τὸ 1818, πὼς τὸ φῶς μεταδίδεται παντοῦ μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα, ποὺ ἔχει στὸ κενό: κινεῖται δηλαδὴ ὁλότελα ἀνεπηρέαστα ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν σωμάτων, ὅπου διαπερνᾷ τὸ φῶς μεταδίδεται νὰ ποῦμε μέσα στὸν ἀπόλυτο χῶρο. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα μᾶς φέρνει καὶ τὸ ἠλεκτρομαγνητικὸ πείραμα τοῦ Rowland, ποὺ ἔγινε

στὸ ἐργαστήριον τοῦ Helmholtz καὶ ποὺ εἶναι στὸ βάθος ὁλότελα ἀνάλογο μὲ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau. Ἀνάλογα ἠλεκτρικὰ πειράματα ἔγιναν καὶ ἀπὸ τοὺς Eichenwald, Blondlot, Wilson, Röntgen καὶ ἄλλους, ποὺ ὀδηγοῦν ὅλα στὸ ἴδιο συμπέρασμα: Τὸ φῶς μεταδίδεται μέσα σ' ἕνα ἀπόλυτο χῶρο, ὁ ἀπόλυτος αὐτὸς χῶρος, ποὺ τὸν θεωροῦμε, νὰ ποῦμε ἔτσι, μιὰ στερεοποιημένη μορφή, λέγεται **αἰθέρας**.

Ἐτσι ἔφτασαν οἱ φυσικοὶ νὰ παρατηρήσουν, πὼς χωρὶς καμιὰ βλάβη στὰ συμπεράσματα, μποροῦν νὰ δώσουν στὸν ἀπόλυτο χῶρο περιεχόμενο, νὰ θεωρήσουν δηλαδὴ τὸν αἰθέρα σὰ μιὰ ὑπόσταση, ποὺ βρίσκεται παντοῦ, ποὺ ἔχει ὁμῶς ξεχωριστὲς ἀπὸ τὴν ὕλη ιδιότητες.

Ἐτσι μόρφωσαν τὴν ὑπόθεση, πὼς ὁλόκληρος ὁ κόσμος εἶναι γιομάτος ἀπὸ ἕνα ρευστὸ χωρὶς βάρους, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ στερεὴ μορφή (ποὺ δὲ δέχεται πίεση, θλίψη, κλπ.) μέσα ἀπ' αὐτὸ τὸ ρευστὸ μεταδίδεται τὸ φῶς καὶ μεταβιβάζονται ὅλες οἱ ἠλεκτρομαγνητικὲς δράσεις: μέσα σ' αὐτὸ τὸ ρευστὸ κολυμποῦν, νὰ ποῦμε ἔτσι, τὰ σώματα τοῦ ὕλικου κόσμου.¹⁾

Οἱ ιδιότητες τοῦ αἰθέρα δὲν εἶναι παρὰ οἱ νόμοι, ποὺ σύμφωνα μ' αὐτοὺς μεταβιβάζεται τὸ φῶς καὶ οἱ ἠλεκτρομαγνητικὲς δράσεις. Οἱ νόμοι αὐτοὶ, ποὺ μᾶς γνώρισαν οἱ Ampère, Faraday καὶ Maxwell ἐκφράζονται ἀπὸ τὰ δυὸ περίφημα συστήματα ἐξισώσεων τῶν Maxwell-Hertz, ποὺ συνοψίζουν ὅλο τὸν ἠλεκτρομαγνητισμὸ καὶ ὁλόκληρὴ τὴν Ὀπτικὴ. (Τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα συγγενεῦουν στενώτατα μὲ τὰ ὀπτικὰ, ὅπως ἀπόδειξε ὁ Maxwell μὲ τὴν ἠλεκτρομαγνητικὴ θεωρία τοῦ φωτός). Οἱ διαφορὲς αὐτὲς δράσεις μεταβιβάζονται ὄχι ἀπὸ ἀπόσταση, ὅπως π.χ. ἡ ἔλξη ἀνάμεσα στὰ οὐράνια σώματα, ὅπως διατύπωσε ὁ Νεύτωνας τὴ θεωρία τῆς παγκόσμιας ἔλξης, μὰ κοντὰ κοντὰ, δηλαδὴ μ' ἕνα συνεχῆ τρόπο, καὶ μὲ ταχύτητα 300.000 χιλιόμετρα στὸ δευτερόλεπτο, δηλαδὴ μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε παραπάνω, ἕνα χαρακτηριστικὸ τοῦ αἰθέρα (γιατὶ τὸ φῶς, ὅπως ἔδειξε τὸ πείραμα τοῦ Fizeau, μεταδίδεται μέσα ἀπὸ τὸν αἰθέρα χωρὶς νὰ συμπυκνῶνται ἀπὸ τὰ κινούμενα σώματα τοῦ ὕλικου κόσμου ἢ ταχύτητα του εἶναι δηλαδὴ παντοῦ ἡ ἴδια ἢ ταχύτητα, ποὺ ἔχει σχετικὰ μὲ τὸν αἰθέρα).

Ὁ αἰθέρας λοιπὸν φάνηκε στοὺς φυσικοὺς, πὼς θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσει τὴν ἀπεριορίστη στερεὴ μορφή, ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ ν' ἀναφέρουμε τὴν κίνηση τῶν διαφόρων σωμάτων: τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα φάνηκαν δηλαδὴ σὰ

1. Ἐνῶ ὁ αἰθέρας εἶναι κάτι ἀδιάκοπο, ἡ ὕλη σχηματίζεται ἀπὸ μικρότατους κόκκους χωρισμένους μεταξύ τους ἀπὸ πολὺ μεγάλες ἀποστάσεις σχετικὰ μὲ τὶς διαστάσεις τους: οἱ κόκκοι αὐτοὶ, τὰ ἄτομα, εἶναι μικρὰ ἠλιακὰ συστήματα: Κάθε ἄτομο ἀπὸ ἕνα κέντρο (ἥλιο) θετικὰ ἠλεκτρισμένο καὶ ἀπὸ ἠλεκτρόνια (πλανῆτες) ἀρνητικὰ ἠλεκτρισμένα, ποὺ κινεῖνται μὲ μεγάλες ταχύτητες γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο, σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τοῦ Kepler τῆς Οὐράνιας Μηχανικῆς. Ἡ διάμετρο τῶν ἀτόμων, δηλαδὴ ἡ διάμετρο τῶν τροχιῶν τῶν πρὸ μακρῶν ἀπὸ τὸ κέντρο ἠλεκτρονίων τους, δὲν ξεπερνᾷ μερικὰ δεκάκις χιλιοστὰ τοῦ χιλιοστομέτρου: τὰ ἠλεκτρόνια εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες φορές μικρότερα. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ ἄτομα, τὰ ἠλεκτρόνια, τὰ θετικὰ κέντρα, ζυγίστηκαν καὶ μετρήθηκαν. Οἱ ιδιότητες τῆς ὕλης: ἡ ἀδράνεια τῆς, τὸ χρῶμα τῆς, ἡ συνοχή, ἡ ἐλαστικότητά της, οἱ χημικὲς τῆς ιδιότητες, ἐξηγιέται σήμερὰ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἠλεκτρονίων, τὶς ταχύτητες τους καὶ τὸν τρόπο, ποὺ συμπλέκονται γιὰ νὰ σχηματίσουν τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια τῶν διαφόρων σωμάτων τῆς Χημείας. Τὰ διάφορα κενὰ ἀνάμεσα στὰ ἄτομα σ' ἕνα μέρος ὕλης εἶναι γιομάτα ἀπὸ αἰθέρα.

νά μᾶς φανερώσουν τὴν ἀπόλυτη κίνηση τῶν διαφόρων σωμάτων· σὰ νὰ μᾶς ἐπιβάλλουν τὸν ἀπόλυτο χῶρο, ποὺ εἶχε ἀπορρίψει ἡ Μηχανικὴ.

Μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ αἰθέρα μπορούμε νὰ δώσουμε μιὰ διαφοροετικὴ διατύπωση στοῦ συμπέρασμα, ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau: Τὸ φῶς μεταδίνεται στὸν αἰθέρα ἂν ὅμως ὁ αἰθέρας συμπαράσέρνονταν ἀπὸ τὴν κινούμενη ὕλη, τότε ὁ αἰθέρας τῶν μορίων τοῦ νεροῦ θὰ συμπαράσέρνονταν μὲ τὴν κίνηση τῆς ὑδάτινης μάζας καὶ θὰ εἶχαμε λοιπὸν μιὰ συμπαράφορὰ τῶν φωτεινῶν ἀχτίνων· τὸ πείραμα ὅμως τοῦ Fizeau μᾶς δε χνεὶ, πὼς τὸ φῶς δὲν συμπαράσέρνεται ἀπὸ τὸ κινούμενο νερό· βγαίνει λοιπὸν τὸ συμπέρασμα, πὼς ὁ αἰθέρας δὲν συμπαράσέρνεται σύμφωνα μὲ τὴν κίνηση τῶν ὑλικῶν σωμάτων· ὁ αἰθέρας ποὺ βρίσκεται μέσα στὴν ὕλη ἀντικατασταίνεται κάθε φορὰ μὲ τὸν αἰθέρα, ποὺ βρίσκεται στὴ νέα θέση της, ἔτσι ποὺ ὁ ὑλοποιημένος χῶρος, δηλαδὴ ὁ αἰθέρας, νὰ εἶναι συνολικὰ κατὰ συμπαγὲς καὶ ἀκίνητο.

Κατὰ τὴν κίνηση τῆς γῆς ὁ αἰθέρας, ποὺ βρίσκεται σ' ὅλη τὴ γήινη ὕλη, ἀντικατασταίνεται κάθε στιγμή μὲ νέο αἰθέρα, ἔτσι ποὺ νὰ δεχόμαστε ἀδιάκοπα ἕνα ρεῦμα, μπορούμε νὰ ποῦμε, ἀπὸ αἰθέρα.

Αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ σχετικὰ πειράματα, ποὺ ἀναφέραμε ὡς τώρα.

Οἱ φυσικοὶ ὅμως δὲν ἀρκέστηκαν στὰ πειράματα αὐτά. Ζήτησαν τότε ν' ἀποκαλύψουν πειραματικὰ τὴν κίνηση τῆς γῆς σχετικὰ μὲ τὸν αἰθέρα. Καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἀρχίζει μιὰ νέα σειρά ἀπὸ πειράματα, μεγάλης ἀκρίβειας, ποὺ ἐπαναλήφθηκαν πολλές φορὲς, καὶ ποὺ μᾶς φέρνουν σὲ δλότελα ἀντίθετα συμπεράσματα ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου μᾶς ἔδωσε ἡ προηγούμενη σειρά ἀπὸ τὰ πειράματα, ποὺ ἀρχισε μὲ τὸ πείραμα τοῦ Fizeau.

Ὁ Michelson καὶ Morley κατώρθωσαν γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1887 νὰ πραγματοποιήσουν μὲ ἐξαιρετικὴ λεπτότητα ἕνα πείραμα, ποὺ εἶχε φανταστῆ ὁ Maxwell καὶ ποὺ θὰ ἔπρεπε ν' ἀποκαλύψει τὴν κίνηση τῆς γῆς μέσα στὸν αἰθέρα. Ἐὰν ὁ αἰθέρας εἶναι ἀλήθεια ἀκίνητος, τὸ φῶς ποὺ μεταδίνεται μέσα στὸν αἰθέρα χωρὶς αὐτὸς νὰ παράσέρνεται κατὰ τὴν κίνηση τῆς γῆς, πρέπει τότε νὰ ἔχει μικρότερη ταχύτητα, ὅταν οἱ φωτεινὲς ἀχτίνες ἔχουν τὴ κατεύθυνση τῆς κίνησης τῆς γῆς (γιατὶ ἡ γῆ ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτὲς στὴν κίνηση της), μεγαλύτερη ὅμως ταχύτητα, ὅταν ἔχουν τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση.

Τὸ πείραμα τῶν Michelson καὶ Morley, ποὺ ἔγινε μὲ καθαρὰ ὀπτικά μέσα δὲν ἀποκάλυψε καμιὰ διαφορὰ στὴν ταχύτητα, ποὺ ἔχει τὸ φῶς κατὰ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση· ὁ αἰθέρας εἶναι σὰν νὰ συμπαράσέρνονταν ἀπὸ τὴ γῆ κατὰ τὴν κίνηση της.

Οἱ Tronton καὶ Noble στὰ 1903 φαντάστηκαν καὶ πραγματοποιοῦσαν ἕνα πείραμα καθαρὰ ἠλεκτροδυναμικῆς φύσης, ποὺ ἔφερε στοῦ ἴδιο συμπέρασμα μὲ τὸ πείραμα τῶν Michelson καὶ Morley.

Τὰ πειράματα αὐτά, ποὺ ἐπαναλήφθηκαν, ὅπως εἴπαμε, πολλές φορὲς, μᾶς ἐπιβάλλουν λοιπὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ αἰθέρας συμπαράσέρνεται ἀπὸ τὰ ὑλικά σώματα κατὰ τὴν κίνηση τους. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἕνας αἰθέρας ἀκίνητος· δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος χῶρος. Μᾶς φέρνουν δηλαδὴ σὲ συμπέρασμα ἀντίθετο, ὅπως παρατηρήσαμε, ἀπὸ τὸ συμπέρασμα, ὅπου μᾶς ὠδήγησε τὸ πείραμα τοῦ Fizeau καὶ τῶν ἄλλων τῆς προηγούμενης σειράς.

Πὼς θὰ συμβιβαστοῦν τὰ δυὸ αὐτὰ ἀντιφατικὰ συμπεράσματα;

Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος βλέπουμε, πὼς ὁ αἰθέρας εἶναι ἀκίνητος, δὲν παράσέρνεται δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὕλη, ποὺ κινεῖται σχετικὰ μ' αὐτὸν εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα (ὅπως τὸ νερό στοῦ πείραμα τοῦ Fizeau)· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος βλέπουμε (πείραμα τοῦ Michelson), πὼς ὁ αἰθέρας παράσέρνεται ἀπὸ τὰ ὑλικά σώματα, ποὺ κινεῖνται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα (ὅπως ἡ γῆ σ' ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα· ἡ γῆ κινεῖται μὲ ταχύτητα 30 χιλιόμετρα στοῦ δευτερόλεπτο, δηλαδὴ πολὺ μικρὴ σχετικὰ μὲ τὴν ταχύτητα, ποὺ ἔχει τὸ φῶς, καὶ χρειάζεται ἕνα δλόκληρο χρόνο γιὰ νὰ γράψῃ τὴν τροχιά της γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο· σ' ἕνα μικρὸ λοιπὸν χρονικὸ διάστημα κινεῖται μὲ μεγάλη προσέγγιση εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα) σχετικὰ μὲ τὸ χῶρο, νὰ ποῦμε, ὅπου ἀληθεύουν οἱ νόμοι τῆς Μηχανικῆς.

Ἀπὸ ἐδῶ ξεκινᾷ ὁ Einstein ζητώντας νὰ συμβιβασθῇ τὰ ἀντίθετα αὐτὰ συμπεράσματα: Τὸ σῶμα ἀναφοράς, ποὺ ὠνομάσαμε αἰθέρα (ἀπόλυτο χῶρο) δὲν εἶναι παρὰ εἰκασία· τὰ ὀπτικά καὶ ἠλεκτροδυναμικὰ φαινόμενα παρουσιάζονται ἀπένω στὴν κινούμενη γῆ σὰν αὐτὴ νὰ ἦταν ἀκίνητη.

Ἔρχεται λοιπὸν ὁ Einstein νὰ διαμορφώσῃ μιὰ ἀρχή, ποὺ ἀποτελεῖ γενίκευση στὴν ὀπτικὴ καὶ τὴν ἠλεκτροδυναμικὴ τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικότητας τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, ποὺ ἔχουμε ἐκθέσει παραπάνω, καὶ ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ **εἶναι ἀδύνατο μὲ πειράματα ὀπτικά ἢ ἠλεκτροδυναμικά, ποὺ γίνονται στοῦ ἐσωτερικοῦ ἀπὸ ἕνα σύστημα, νὰ διακρίνουμε ἂν τὸ σύστημα αὐτὸ μένη ἀκίνητο σχετικὰ μὲ κάποιο σῶμα ἀναφοράς ἢ ἂν κινεῖται σχετικὰ μ' αὐτὸ μὲ εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη κίνηση** (Ἡ εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη κίνηση σώματος A σχετικὰ μὲ ἄλλο σῶμα B πορεῖ νὰ θεωρηθῇ σὰν εὐθύγραμμη καὶ ὁμοιόμορφη κίνηση τοῦ σώματος B ὡς πρὸς τὸ A, σὰν τὸ A νὰ μένη ἀκίνητο· οἱ δυὸ αὐτὲς ἐκδοχὲς εἶναι δλότελα ἰσοδύναμες γιὰ τὴν περιγραφὴ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν καὶ τῶν ὀπτικῶν φαινομένων).

Αὐτὴ ἡ πρόταση, ποὺ ὁ Einstein διατυπώνει χωρὶς νὰ κἀνῃ καμιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ ὄχι τοῦ αἰθέρα, φέρνει τὸ ὄνομα τῆς **ἀρχῆς τῆς περιορισμένης σχετικότητας** (γιατὶ ἀποβλέπει μονάχα σὲ εὐθύγραμμη ὁμοιόμορφη κίνηση) καὶ συμβιβάζει, ὅπως βλέπουμε, τὰ ἀντιφατικὰ συμπεράσματα, ὅπου μᾶς ἔφεραν τὰ διάφορα πειράματα.

Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ βρεθῇ καὶ ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ σηκωθῇ ἡ ἀντίφραση αὐτὴ (ὅπως π. χ. ἡ ὑπόθεση, ποὺ εἶχε κάμει ὁ Lorentz καὶ ποὺ εἶχε πρωτότερα ἀκόμη φανταστῆ ὁ Fitz—Gerald, καὶ ὅπου σύμφωνα μ' αὐτὴν τὰ διάφορα σώματα συμπιέζονται σύμφωνα μὲ τὴν κατεύθυνση τῆς κίνησης τους, ἐνῶ διαπέλλονται τὰ χρονικὰ διαστήματα) ὁ Einstein ὅμως προτιμᾷ νὰ τὴν ἀρη μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ, ποὺ ἔχει, ὅπως εἴπαμε, τὴ θέση **ἀρχῆς** (ἀξιώματος), βασικῆς ἀρχῆς ὅλης τῆς θεωρίας του. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε, πὼς αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ πιὸ φυσικὸς τρόπος ἀπὸ ὅσους θὰ μπορούσαν νὰ ἐπινοηθοῦν, γιατί ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας ἀποτελεῖ μιὰ ἄμεση γενίκευση τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικότητας τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς, ποὺ ἐπικρατεῖ, ὅπως εἴπαμε, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια στὴν Ἐπιστήμη. Ἐπειτα εἶναι καὶ ὁ σκοπιμώτερος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφάσεων, ἀφοῦ μὲ μιὰ καὶ τὴν ἴδιαν ἀρχὴν θὰ μπορούν νὰ κυβερνοῦνται ὄχι μονάχα τὰ μηχανικὰ, μὰ καὶ τὰ ὀπτικά καὶ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα.

Ἡ γεφύρωση, ποὺ εἶχαμε πῆ παραπάνω, ἀνάμεσα στὰ καθαρὰ μηχανικὰ

φαινόμενα από το ένα μέρος και στα όπτικά και ηλεκτρομαγνητικά από το άλλο, γίνεται λοιπόν μιὰ κι ἀπ' ἀρχῆς: Τῆ γέφυρα αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἡ ἀρχὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας.

Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ διατυπώνει ὁ Einstein ἀκόμα γενικώτερα: **Εἶναι ἀδύνατο μὲ οποιαδήποτε πειράματα, πὸν γίνονται μέσα στὸ ἐσωτερικὸ ἀπὸ ἕνα σῶμα ἀναφορᾶς νὰ διακρίνουμε ἂν τὸ σῶμα αὐτὸ μένη ἀκίνητο ὡς πρὸς ἄλλο ὠρισμένο σῶμα ἀναφορᾶς ἢ ἂν κινιέται σχετικὰ μὲ αὐτὸ εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα.**

Ἡ ἀλλιῶς: **Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι γιὰ δυὸ συστήματα, πὸν τὸ ἕνα κινιέται σχετικὰ μὲ τὸ ἄλλο εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα.**

Ὅταν λέμε, ὅτι ἕνα σύστημα Α κινιέται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα σχετικὰ μὲ ἄλλο σῶμα Β, πὸν τὸ θεωροῦμε σὲ ἠρεμία, μποροῦμε ἀκόμα νὰ ποῦμε, πὸς τὸ σύστημα Β κινιέται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα σχετικὰ μὲ τὸ Α, πὸν ἠρεμεῖ. Ἡ ἀρχὴ σχετικότητας τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς μᾶς ἔλεγε, πὸς μὲ κανένα καθαρὰ μηχανικὸ πείραμα (δηλαδή μὲ καμιὰ κίνηση, πὸν θὰ μπορούσαμε νὰ σπουδάσουμε παρακολουθώντας τὴν ἀπὸ τὸ ἕνα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο σύστημα) δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε ποιοὶ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ συστήματα εἶναι ἐκεῖνο, πὸν κινιέται πραγματικὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἄλλο καὶ ποιοὶ, εἶναι ἐκεῖνο πὸν ἠρεμεῖ (1)

Ἡ ἀρχὴ τῆς περιορισμένης σχετικότητας, ἡ θεμελιώδεια, ὅπως εἶπαμε, Ἀρχὴ τῆς θεωρίας τοῦ Einstein, λέει πὸς **μὲ κανένα πείραμα τῆς Φυσικῆς γενικὰ** (ὀπτικό, ηλεκτρικό κ.λ.π.) δὲ μποροῦμε νὰ κάμουμε τὴ διάκριση αὐτὴ.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, πὸν εἶναι τόσο ἀπλή στη διατύπωση τῆς καὶ πὸν μᾶς φαίνεται τόσο φυσικά, μποροῦμε νὰ ποῦμε, βαλμένη, θὰ δοῦμε ἀμέσως σὲ πόσο ἀντίθετα μὲ τὶς συνήθειες μᾶς συμπεράσματα μᾶς φέρνει.

Ὅμως ἂς ἀναφέρουμε πρῶτα ἐδῶ ἕνα συμπέρασμα, πὸν βγαίνει ἀμεσα ἀπὸ τὸ πείραμα τοῦ Michelson καὶ πὸν ἀποτελεῖ κι αὐτὸ ἕνα θεμέλιο τῆς θεωρίας. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι τὸ ἀκόλουθο:

Τὸ φῶς μεταδίνεται σὲ κάθε κατεύθυνση μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα.

Βασικὴ ἀκόμα πρόταση γιὰ τὴ θεωρία, πειραματικὰ θεμελιωμένη ἀπὸ ὅλα τὰ πειράματα καὶ σὶς δυὸ κατηγορίες, εἶναι ἡ ἀκόλουθη: **Τὸ φῶς μεταδίνεται σ' ἕνα σύστημα Α μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα, ὅπου ἔχει καὶ σὲ κάθε ἄλλο σύστημα Β καὶ αὐτὸ συμβαίνει ὄχι μονάχα, ὅταν τὸ Α ἠρεμῆ σχετικὰ μὲ τὸ Β, μὰ καὶ ὅταν τὸ σύστημα Α κινιέται σχετικὰ μὲ τὸ Β εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα.**

Ἀπὸ τὶς προτάσεις αὐτὲς βγαίνει γιὰ ἄμεσα μαθηματικὴ συνέπεια (ἀπὸ μαθηματικὸς τύπος, δηλ. σχέσεις, πὸν συνδέουν τὴ θέση, πὸν ἔχει ἕνα κινητὸ στὸ

1) Π. χ. Ὅταν, ὅπως, εἶχουμε πῆ, ἀφήσουμε μιὰ πέτρα ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ τραίνου (σύστημα Α πὸν κινιέται εὐθύγραμμα καὶ ὁμοιόμορφα σχετικὰ μὲ τὸ Β, δηλαδή τὴ γῆ), ἡ πέτρα αὐτὴ θὰ κινήθῃ γιὰ τὸν ἐπιβάτη τοῦ τραίνου ἀκολουθώντας μιὰ εὐθεῖα (τὴν κατακόρυφο) θὰ γράψῃ ὁμως μιὰ παραβολὴ γιὰ τὸν παρατηρητὴ, πὸν παρακολουθεῖ ἀπὸ τὸ τραῖνο (στὸ σύστημα Β) τὴν κίνηση τῆς πέτρας· ἂν ὁμως ὁ δεύτερος αὐτὸς παρατηρητὴς (στὸ σύστημα Β) ἀφήσῃ μιὰ πέτρα, ἡ πέτρα αὐτὴ θὰ κινήθῃ πάλι γι' αὐτὸν ἀκολουθώντας μιὰ εὐθεῖα θὰ γράψῃ ὁμως παραβολὴ γιὰ τὸν παρατηρητὴ πὸν παρακολουθεῖ ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ τραίνου (στὸ σύστημα Α) τὴν κίνηση αὐτὴ. Καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς παραβολὲς εἶναι ἴσες· δηλαδή ἂν τὶς σχεδιάζαμε ἀπάνω σὲ χαρτί, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς φέρουμε σὲ ταύτιση.

ἕνα σύστημα καὶ τὴ χρονικὴ στιγμή, πὸν βρίσκεται αὐτὴ τὴ θέση, μὲ τὴν ἀντίστοιχη θέση καὶ χρονικὴ στιγμή, πὸν ἔχει αὐτὸ τὸ κινητὸ στὸ ἄλλο σύστημα) ἢ ἀκόλουθη πρόταση.

Δὲν ὑπάρχει σὶθ φύση τίποτα, πὸν νάχη ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ ταχύτητα, πὸν ἔχει τὸ φῶς.

Οἱ νόμοι τῆς ηλεκτροδυναμικῆς ἐπιβεβαιώνουν τὴν πρόταση αὐτὴ, γιὰ δείχνουν, πὸς ἂν μετάδινε κανένας σὲ σῶμα, ὅσο μικρὸ κι ἂν εἶναι, ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ φῶς θὰ ἔπρεπε νὰ διαθέσῃ ἄπειρη ἐνέργεια.

Ἄν μιὰ μέρα βρεθῆ παράγοντας ταχύτερος ἀπὸ τὸ φῶς (πὸν θάπεφτε ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας) θὰ ἀνατρέπονταν βέβαια ὁλόκληρη ἡ Φυσικὴ ἢ πιθανότητα ὁμως γιὰ τέτιο πρῶμα φαίνεται πολὺ μικρὴ.

Ἄξιζει νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς, πὸς ἡ ἀνακάλυψη παράγοντα ταχύτερου ἀπὸ τὸ φῶς θὰ εἶχε σοβαρώτατο ἀντίκτυπο σὲ ὅλη τὴ θεωρία τῆς γνώσης. Θὰ μπορούσε νὰ βρίσκεται π. χ. κανεὶς συχνότατα σὲ μιὰ ἀντιμετάθεση τῆς χρονικῆς τάξης τοῦ «αἰτίου» καὶ τοῦ «αἰτιατοῦ». Γιὰ νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτὸ, ἂς πᾶμε σὲ μιὰ καθαρὰ ὑποθετικὴ περίπτωση· ἂς πάρουμε τὴν περίφημη ὑπόθεση τοῦ Flammarion μὲ τὸν παρατηρητὴ, πὸν φεύγει ἀπὸ τὴ γῆ μὲ ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ φῶς. Κάθε «γεγονός» ἔχει μποροῦμε νὰ ποῦμε, φωτοτυπηθῆ στὸ χῶρο (τὴ στιγμή, πὸν γίνεται ξεφεύγουν φωτεινὰ κύματα σὲ ὅλες τὶς διευθύνσεις, πὸν μεταδίνονται πέρα πέρα σὲ ὁμόκεντρες σφαιρὲς τὴν ὀπτικὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ «γεγονότος») ἔτσι πὸν ὁ ὑποθετικὸς αὐτὸς παρατηρητὴς, ἀφοῦ τρέχει μὲ ταχύτητα μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ φῶς, θὰ φτάσῃ τὶς ὀπτικὲς εἰκόνας τῶν διαφόρων συμβάντων· θὰ δῆ ὁμως πρῶτα τὰ προσφατώτερα συμβάντα (πὸν εἶναι πλησιέστερες οἱ ὀπτικὲς τους εἰκόνας) καὶ ὕστερα τὰ παλιότερα. Θὰ ἔβλεπε ἀνάποδα ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἱστορία θὰ τοῦ ἦταν ἀκατανόητη. Θὰ ἔβλεπε τὰ αἴτια γιὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ ἀποτελέσματα γιὰ αἴτια, ὅλα τὰ «ἡγούμενα» τῶν συλλογισμῶν θὰ τὰ ἔβλεπε γιὰ ἐπόμενα καὶ ἀντίστροφα θὰ ἔβλεπε ἕνα σῶμα, πὸν ἔχει πέσει ν' ἀνυψώνεται μονάχο του. Θὰ ἔβλεπε τὸν κόσμο νὰ πηγαινῆ ἀπὸ τὴ πιὸ «εὐσταθῆ» ὁλοένα σὶθ «ἀσταθέστερη» ἰσορροπία.

Λοιπὸν τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, πὸς τίποτα δὲν ὑπάρχει ταχύτερο ἀπὸ τὸ φῶς, ἀποκλείνει, μποροῦμε νὰ ποῦμε, μιὰ τέτια ὑπόθεση. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἐπιτρέπει σὲ κάθε σκεπτόμενο «ὄν», οποιαδήποτε θέση ἢ κίνηση, ἂν ἔχη μέσα στὸν κόσμο, νὰ διαμορφώσῃ μιὰ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.
(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

II

Στην πρώτη μου όμιλία έρευνώντας ποιά κοσμοθεωρία και ποιά βιοθεωρία μπόρεσε να διαμορφώσει ο λαός μας μόνος, εγκαταλειμένος για αιώνες από κάθε πνευματικό άρχηγό και καταδικασμένος έτσι να μη μπορέσει να ξεπεράσει τον έαυτό του, ανάλυσα το περιεχόμενο των Παραλογών, των Τραγουδιών του Άκριτικοῦ κύκλου και των Ιστορικών Τραγουδιών. Τόνισα τελειώνοντας πόσο λίγο ζωτική θεωρώ τη μοιρολατρική τάση και την έλλειψη κάθε δραστηκότητας, πού τόσο φανερά διακρίνεται σ' όλα τα ιστορικά μας τραγούδια.

Είναι αδύνατο να θεωρήσουμε, πώς η κλέφτικη ζωή και η *Κλέφτικη Ποίηση* αναβλίσανε από τους θρήνους κι από τη νοσταλγία για την Πόλη. Συνεχίζουν πολύ περισσότερο την άκριτική ζωή και την άκριτική ποίηση και μπορούμε μάλιστα να ισχυριστούμε, πώς η άκριτική ποίηση μαζί με τη μεταγενέστερη κλέφτικη αποτελούν ένα κύκλο τραγουδιών όλοτελα ξεχωριστό κι άσχετο από τον κύκλο των τραγουδιών, πού κλαίν την Άλωση της Πόλης. Ούτε οι θρήνοι είχαν τη δύναμη, όπως το εξέγησα την περασμένη φορά, να εμπνεύσουν ενεργητικότητα κι ενεργητικότητα υπάρχει μέσα στην κλέφτικη ζωή, μα ούτε η κλέφτικη ποίηση φανερώνει ποιθενά, πώς υπήρχε μέσα στους κλέφτες η συνείδηση μιās πλατύτερης, υπερατομικής, εθνικής ή κι ανθρωπιστικής αποστολής. "Ας μην αυτογελοιάμαστε" την κλεφτουριά τη δημιούργησαν συνθήκες ζωής, πολύ θετικές κι όχι ρεύματα ιδεαλιστικά ή και ιδεολογικά. Μερικά άτομα, πάρα πολύ λίγα απέναντι στον όλο πληθυσμό, πού έμενε ξένος σ' αυτή την κίνηση περιμένοντας την απολύτρωση μόνο από τη Μοίρα, μερικά άτομα με μιā ιδιοσυγκρασία πιό ανεξάρτητη και πιό ανυπότακτη δεν ανέχονταν να ζουν κάτω από ζυγό και έφευγαν στα βουνά, όπου όργάνωναν ένα δικό τους στρατόπεδο, ένα είδος δικής τους κυριαρχίας. Ζούσαν καίοντας κάποτε και τα γύρω χωριά και λεηλατώντας τους πληθυσμούς και τους τούρκους μα και τους έλληνικούς, πού βασανίζονταν έτσι από μιā αδιάκοπη άγωνία. Γιατί αν υποστήριζαν τους κλέφτες, είχαν να υποστούν ύστερα, όταν οι κλέφτες θα ξανάφευγαν στα βουνά, τα αντίποινα των τούρκων, κι αν άρνοιούνταν τη συντρομή τους στους κλέφτες, θα τους εκδικιούνταν εκείνοι άμέσως. Στα κλέφτικα στρατόπεδα ήταν πάντα κι οι τραγουδιστές, πού τραγουδοῦσαν τις καθημερινές περιπέτειες των κλεφτών και ύμνουσαν τα κατορθώματα των άρχηγών. Τα τραγούδια αυτά δεν είναι από τα καλύτερα της δημοτικής μας ποίησης· όσα δεν επαναλαμβάνουν απλά και μόνο άκριτικά μοτίβα, είναι από τα πιό καινούργια της δημοτικής παραγωγής. Έτσι δεν πρόφτασε να τα τελειοποιήσει ο χρόνος, ούτε η χρήση, γιατί τραγουδήθηκαν πάντα σ' έναν κύκλο σχετικά περιορισμένο, μόνο από τους κλέφτες, και πολλά δεν απλώθηκαν καν πέρα από ένα μόνο στρατόπεδο. Άρτιότερα παρουσιάζονται φυσικά εκείνα, πού τα πήρε το ένα στρατόπεδο από το άλλο, όσα γενικεύτηκαν κι έχασαν στις περιόδους αυτές κάθε χαρακτηρισμό πολύ τοπικό, όσα έπαψαν ν' αναφέρουν το όνομα ενός όρισμένου άρχηγού, όσα δεν

πλέκονται γύρω από ένα όρισμένο περιστατικό, μα κι αυτά δεν έπεξεργάστηκαν άρκετά από το χρόνο και έχουν μιā αισθητική άξια πολύ σχετική ενδιαφέρουν όμως όλα γιατί δίνουν στον άντικειμενικό μελετητή της ιστορίας μας πολύτιμες θετικές πληροφορίες για τους άγώνες των κλεφτών και για την όλη ψυχούσνθεση τους. Ο άπροκατάληπτος ιστορικός θα παρατηρήσει, πώς τα τραγούδια αυτά περιγράφουν την καθημερινή ζωή των κλεφτών με τις σκληρές της πάντοτε και όχι ακίνδυνες άψιμαχίες, τη ζωή μέσα στη Φύση, πού έπηρεάζονταν τόσο άμεσα από τις μεταβολές του καιρού, γιατί το κρύο έδιωχνε τους κλέφτες από τις κορφές και τους ανάγκαζε τον χειμώνα να έρχονται σε συνεννόηση με τους κατοίκους των χωριών, και να παραχειμάζουν εκεί για να ξαναρχίσουν άμα θα ξαναρχότανε το νοσταλγημένο καλοκαίρι την πλάνα κι ανεξάρτητη ζωή τους απάνω στα βουνά. Ο άπροκατάληπτος ιστορικός θα παρατηρήσει, πόσο άπασχολούσε τους κλέφτες ανάμεσα στους άγώνες για την ύπαρξη τους και η άπόλαψη μιās έξαιρετικής καλοπέραςης, μιās έξαιρετικής κολοφαγίας, ύστερα από μιā έπιδρομή· πολλά τραγούδια περιγράφουν τέτια γλέντια γύρω από ένα φαγοπότι. Ο άπροκατάληπτος ιστορικός θα παρατηρήσει ακόμα, πώς σε κανένα κλέφτικο τραγούδι δε συναντούμε τη λέξη, μα ούτε και την έννοια της Έλλάδας, της πατρίδας, του συνόλου, τίποτε πού να φανερώνη μιā έξαρση, ένα λυρικό ένθουσιασμό, μιā αυτοθυσία των κλεφτών για κάτι καθολικότερο. Βέβαια μέσα στο στρατόπεδο τους οι κλέφτες ύποτάζονταν πολύ περισσότερο από τους άκρίτες σε κάποια έθιμα, σε κάποιους κανόνες, υπακούανε στον Άρχηγό, τοι ήταν πιστά άφοσιωμένοι και στις έπιδρομές τους άποφύγανε όσο ήταν δυνατό να πειράξουν τις γυναίκες και τα παιδιά. Ο σεβασμός μάλιστα για τις γυναίκες ήταν μέσα τους άρκετά αναπτυγμένος κι ανακατεμένος σύχρονα μ' ένα φόβο μήπως τους ξεπλανέψη καμιā γυναίκα, μήπως τους συγκρατήσει στην πεδιάδα, και τους έμποδίσει να συνεχίσουν τη δική τους άδέσμευτη ζωή. Οι ήθικες όμως αυτές άξίες, δημιουργήματα των κοινωνικών συνθηκών της ομάδας, πού μέσα σ' αυτήν ζούσαν, και πού έχοντας να παλαίψη άγώνες πολύ πιό σκληρούς κι επικίντυνους από τους άκριτικούς είταν φυσικό να ζητήση να προστατευτή και να συσφιχτή με κανόνες πολύ πιό άυστηρούς, οι ήθικες όμως αυτές άξίες επιβάλλονταν στους κλέφτες πολύ περισσότερο σαν άρχές παραδεγμένες πιά και άσυζήτητες, σα νόμοι του έπαγγέλματος. Δεν έκαναν καμιā προσπάθεια να τις συνειδητοποιήσουν και να τις κάνουν πραγματικά χτήμα τους και να τις έξυψώσουν έμμένοντας σ' αυτές μ' έπίγνωση, ή ξεπερνώντας τις. "Όμως μ' όλα αυτά όσο κι αν δεν βρίσκω στη ζωή των κλεφτών κανένα μεταφυσικό ή ύπερφυσικό μεγαλείο, όπως θέλησαν άρκετά με υπερέξαλλους ένθουσιασμούς να το ύποστηρίξουν, δε μου είναι δυνατό και να συμφωνήσω με όσους έπιμένουν πώς μόνο συμφέρο και τίποτα άλλο έσπρωχνε όρισμένους ανθρώπους να διαλέξουν το κλέφτικο έπάγγελμα. Δεν άρνιέμαι πώς η κλεφτουριά με τις έπιδρομές της έξασφάλιζε τους κλέφτες μιā ζωή ύλικά άνετη, συχνά και πλούσια, μα πιστεύω πώς αυτό το έλατήριο είναι αδύνατο να είταν άρκετό μόνο του να σπρώξει σε μιā ζωή, πού όσο κι αν ύπόσχονταν οικονομικές άμοιβές επέβαλλε οι άμοιβές αυτές να κατακτηθούν με περιπέτειες συχνά βαρύτατες και βασανιστικές, και με την υπερνίκηση κιντώνων όχι εύκαταφρόνητων. Η κλεφτουριά και οι ύποσχέσεις της γοήτεψαν μόνο χαρακτηριστες δυνατούς, ανεξάρτητους, πού δεν ανέχονταν την πίεση, πού αίστάνονταν μέσα τους την ανάγκη της έλευτερίας. Την ανάγκη αυτή την αίστάνονταν

περιορισμένα, προσωπικά, μόνο για το άτομο στους δέν την άπλωναν πιά πέρα, και ίσως να μη τους είτανε απόλυτα συνειδητή· ούτε και η λέξη έλευτερία αναφέρεται ποτέ στη δημοτική ποίηση που άγνοεί τις άφηρημένες έννοιες, μα πάντα ό πόθος, ό έστω και ύποτυπόδικος, της άπολύτρωσης από τις άλυσίδες ύπολαβάνει μέσα στην κλέφτικη ποίηση. "Η πλατύτερη λέξη έλευτερία δέν άπαντιέται, ένώ αντίθετα συχνά η πολυ πιά χεροπιαστή λέξη σκλαβιά, τό μίσος για τη σκλαβιά, η αντίδραση ένάντια στη σκλαβιά. "Ετσι όταν μέσα στους φωτισμένους από τις ιδέες της Γαλλικής Έπανάστασης, όταν μέσα στους πνευματικούς "Αρχηγούς, άρχισε να όριμάζει τό σχέδιο μιās δλοκληρωτικής άποτίναξης του ζυγοϋ, οί "Αρχηγοί δέ βρήκαν τό έδαφος δλότελα άκαλλιέργητο, βρήκαν μιιά βάση που άπάνω της να στηριχτούν. Είναι παρατηρημένο πώς την έλευτερία δέν την επιθυμούν οί πιά δουλοί, μα πώς όσο έλευτερόνεται κανένας τόσο ζητάει περισσότερη ανεξαρτησία. Οί κλέφτες έχοντας άποχήσει μιιά σχετική οικονομική και ηθική ανεξαρτησία είταν έτοιμοι να δεχτούν πρόθυμα τό κήρυγμα της Έπανάστασης κι όργανωμένοι μπόρεσαν να της προσφέρουν σημαντικώτατες δυνάμεις. Πιστεύω δηλαδή πώς η λαϊκή ψυχή βασανισμένη από την πίεση της σκλαβιάς διαμόρφωσε την έικανότητα να δεχτή τό έθνικό ιδανικό· δέ διαμόρφωσε, όπως θα δοϋμε, την έικανότητα να δεχτή σχεδόν κανένα άλλο ιδανικό, και γι' αυτό τόσο δύσκολα άφομοιώνει τά πιά έσωτερικά ιδανικά, που άργότερα άρχισαν να της προσφέρονται. "Επειδή όμως η έικανότητα αυτή άναπτύχτηκε μόνο από αντίδραση κι όχι με έξελικτική άυτοκαλλιέργεια, επειδή έφτασε, όπως φαντάζομαι όπως άρκετά καθαρά φαίνεται από την άνάλυση των δημοτικών τραγουδιών, σπασμοδικά, με άποτομη έπέμβαση των "Αρχηγών της Έπανάστασης, κι όχι από έσώψυχη άνάγκη στο δλοκλήρωμα της, τό πατριωτικό ιδανικό δέν είχε μέσα στην ψυχή του λαοϋ άρκετά βαθιές και συνειδητές ρίζες για να προστατεύεται από κάθε έχμετάλλεψη του, για να έχτιμέται, μ' έπίγνωση, μέσα στα όρια του. "Ορθά καθοδηγημένο μπόρεσε να μεγαλοουργήσει σ' έποχές πολεμικές, στην Έπανάσταση, και στους πολέμους του 1912 και ύστερα, όπότε δόθηκαν φτερά και στην ναρκωμένη, όπως τό έξήγησα, νοσταλγία της Πόλης, όμως σε άλλες στιγμές λαοπλάνοι μπόρεσαν να τό μεταχειριστούν για να καθοδηγήσουν τό λαό σ' όλες τις παραπλανήσεις. Λαοπλάνοι έχμεταλλευτές όρθωσαν και όρθώνουν άκόμη σήμερα τό δηθεν πατριωτικό ιδανικό άντιμέτωπο σ' όλες τις προοδευτικές κινήσεις, σ' όλες τις κινήσεις που άποβλέπουν στην οϋσιαστική προαγωγή και στο οϋσιαστικό συμφέρο του λαοϋ, κι ό λαός τους πιστεύει. Πόσες φορές δέ συνάντησε αντίπαλο του ό δημοτικιστικός άγώνας τό δηθεν πατριωτικό ιδανικό. "Επικρατεί η σύχιση και τό χάος:

Στην έχμετάλλεψη και στην παραπλάνηση του άκαθόριστου μέσα στην ψυχή του λαοϋ πατριωτικού ιδανικού στηρίχτηκε και η τόσο δλέθρια θεωρία του περιούσιου λαοϋ, και η όμοια δλέθρια θεωρία της έπιστροφής στους "Αρχαίους.

Οί Βυζαντινοί κι όλας λόγιοι άπόροφημένοι από την οϋτοπιστική και στεϊρα τους προσπάθεια, συλλαβαίνοντας τη μορφή, που φυσικά πάντα τους ξεφευγε, να άναστήσουν τό "Αρχαίο Πνεϋμα, δέν είχαν ποτέ φανερώσει στο λαό, άφοϋ τ' άγνοούσαν οί ίδιοι, ποιά είταν τά ζωντανά στοιχεία του "Αρχαίου Πολιτισμοϋ, δέν είχαν ποτέ ξαναζωντανέψει τους "Αρχαίους για τό λαό. Μπορούμε να ποϋμε πώς για τό λαό η άρχαία πραγματικότητα είχε δλότελα έχμηδενιστεί· ό λαός δέν ήξερε τίποτα για τους "Αρχαίους, τίποτα για την ύπαρξη τους, για την ιστορία

τους, για τη δημιουργικότητα τους, για την άνθρώπινη τους όντότητα. Γύρω του όμως σε τόσες έπαρχίες της Έλλάδας όρθώνονταν τά μνημεία της άρχαίας "Αρχιτεκτονικής, τά τόσο μεγαλόπρεπα κι επιβλητικά άκόμα και για τό άκαλλιέργητό του Είναι. Αϋθόρμητα έπλασε θρούλους γύρω από τά μνημεία αυτά. "Ακριβώς γιατί η παραπλάνηση εκείνων, που θα έπρεπε να είναι οί πνευματικοί του άρχηγοί είχε άφήσει τους "Αρχαίους να ξεφύγουν δλότελα από τις γνωστικές του έικανότητες και η άνάμνηση τους διατηρούσαν μόνο άκαθόριστη, νεφελωμένη και παραλλαγμένη από την προφορική παρ' όδοση, και όπως τό είπα, από τη θέα των μνημείων; ό λαός εύκολα φαντάστηκε τους "Αρχαίους σαν όντα ύπερφυσικά, δλότελα άλλιώτικα και άνώτερα απ' αϋτόν. Τους τοποθέτησε στη μυθική, τρισευτυχιμένη έποχή, που για τη λαϊκή φαντασία ύπηρεξε πριν από τη σημερινή σκληρότατη ζωή. Στα δημοτικά τραγούδια τά πολυ θετικά περιγραφικά, όπως τό έξήγησα, άπαντούμε σπάνια τους "Αρχαίους. τους μυθικούς πιά "Αρχαίους, μα στις-Παραδόσεις, όταν θέλουν ν' αναφερθούν σε καιρούς πολυ περασμένους και καλύτερους από τους σημερινούς, άκούγεται συχνά η φράση «Στόν καιρό των Έλλήνων». "Ο Μέγας "Αλέξανδρος, που οί μεγάλοι του πόλεμοι τον έκαναν τό περισσότερο γνωστό στο πανελλήνιο απ' όλες τις άρχαίες μορφές, παρουσιάζεται δλότελα σαν ύπεράνθρωπος... Βέβαια σ' όλους αϋτούς τους θρήνους δέ φαίνεται οϋτε άμυδρά η νοσταλγία της έπιστροφής... "Ο λαός λατρεύει κι αϋτό, που λατρεύει όσο κι αν τό θεωρεί ύπέροχο και ποθητό, του φαίνεται πιά τόσο άπόμακρο, τόσο άσύλληπτο, που με σωστή διαίσθηση καρτερικά παραδέχεται τό μάταιο άκόμα και της έλπίδας, πώς θ' άναστηθή ποτέ. "Ομως όταν και πριν από την Έπανάσταση, σ' όλη την τουρκοκρατία, μα ιδιαίτερα ύστερα, εκείνοι που τον είχαν έλευτερώσει και που τους θεωρούσε για "Οδηγητές, του είπαν, πώς άρκοϋσε να ύποβληθή σ' έναν κόπο, που του τον έδειχναν άσήμαντο, πώς άρκοϋσε να μάθη τη γλώσσα των "Αρχαίων για να ξαναγεννηθή αϋτούσιο τό άρχαίο Θαϋμα, τό "Αρχαίο μεγαλειό, η άρχαία Χαρά, για να ξαναγεννηθή αϋτούσια η έποχή που την πίστευε ό λαός μυθική και τρισευτυχιμένη, ήταν φυσικό ό λαός να τους πιστέψη μ' ένθουσιασμό. "Εξακολουθοϋσε ν' άγνοη τά πάντα, τόσο για την άρχαία πραγματικότητα, για την άρχαία Ζωή, όσο και για τους νόμους της εξέλιξης, είχε έχκαταλειφτή μέσα σ' ένα πυκνότατο σκοτάδι, στο σκοτάδι της άγνοιας και της έλλειψης ιδανικών· μέσα σ' αϋτό τό σκοτάδι άκούστηκε για μιās φωτεινή η ύπόσχεση, που κολάκευε και την παθητικότητα, και την αδράνεια, που, όπως σās τό έδειξα, είχε άναπτυχτή μέσα του, η ύπόσχεση, πώς με μιιά δλότελα τυπική γλωσσική προσπάθεια θα γίνονταν άμέσως ό πιά εκλεχτός λαός, ό κυρίαρχος λαός, ό λαός που μπροστά του θα γονάτιζαν μαγεμένοι όλοι οί άλλοι λαοί, ό λαός, που μ' ένα νεϋμα του θα καθοδηγοϋσε όλους τους άλλους λαούς. "Ο λαός μας ήταν φυσικό να προσφερθή άμέσως, πρόθυμα, μ' έξαλλη έικανοποίηση, να θυσιάση τη γλώσσα του, να θυσιάση ό,τι άποτελοϋσε την αδύναμη άκόμα, αλλά μόνη του όντότητα, να θυσιάση όλες τις ζωϊκές μελλοντικές του δυναμικότητες, κι άπλώθηκε πλατιά σ' όλο τό Σχολείο, σ' όλο τό Κράτος, στη διάνοηση και στην ψυχοςύνθεση του λαοϋ η νεκροφόρα πλάνη. Τό χάσμα άντι ν' άρχίση να ίσοπεδώνεται, άνοίχτηκε πιά πελώριο. "Η ώρα της οϋσιαστικής "Αναγέννησης και του οϋσιαστικού συγχρονισμοϋ, που ήταν τόσο βιαστική άνάγκη να σημάνη τουλάχιστον άμέσως ύστερα

ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ἀναβλήθηκε, καὶ μ' ὅλες τὶς ἀπογνωσμένες προσπάθειες ἀρχετῶν φωτισμένων σήμερα, ἀκόμα ἀναβάλλεται.

Ὁ λαὸς ἔζησε αἰῶνες μέσα στὴν ἄγνοια, στερημένος ἀπὸ κατευθύνσεις. Τὸ ἔδαφος εἶναι πρόσφορο γιὰ ὅλες τὶς ἐχμεταλλεύσεις. Ἀκόμα καὶ ἡ θρησκεία ποὺ σὲ μεταβιτικὲς ἐποχές, σ' ἐποχές ποὺ οἱ ἄλλες δημιουργικὲς πηγές τῆς μετουσίωσης στειρεύουν ἔρχεται νὰ δώσῃ μιὰ μεταφυσικὴ τουλάχιστο ἀπολύτρωση, ἀκόμα καὶ ἡ θρησκεία δὲ μίλησε ποτὲ βαθιὰ μέσα στὴν ψυχὴ του. Οἱ πατέρες καὶ οἱ Ἄρχηγοὶ τῆς Ἐκκλησίας συζητοῦσαν σχολαστικὰ γύρω ἀπὸ λεπτομέρειες τοῦ δόγματος, καὶ ἀπευθύνονταν στὸ λαὸ σὲ μιὰ γλώσσα ποὺ ὁ λαὸς δὲν τὴν ἔνιωθε, χωρὶς νὰ ἐπιζητοῦν τουλάχιστο ὁ λαὸς νὰ δεχτῆ τυφλὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς θρησκείας, ὅπως τὸ κατῶρθωσαν οἱ καθολικοὶ ἱερωμένοι. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν αἰστάνθηκε ποτὲ τὰ φτερά τῆς θρησκευτικῆς ἔξαρσης, δὲν καλλιεργήθηκε ποτὲ μέσα του ἡ μυστικοπάθεια. Ἡ μυστικοπάθεια ἀπέναντι τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος εἶναι ἓνα στοιχεῖο πτωδρμικὸ, ἓνα στοιχεῖο ποὺ πρέπει νὰ ὑπερνηκηθῆ, ὅμως καὶ οἱ πῶ ἀπόλυτοι ὀπαδοὶ τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, καὶ ἴσως αὐτοὶ περισσότερο ἀπὸ ὅποιον ἄλλο, παραδέχονται, πῶς ἡ μυστικοπάθεια σὲ καιροῦς, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀναπτυχτῆ ἀκόμα τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, τονώνει τὴ δυναμικότητα. Εἶναι πάντα προτιμότερο νὰ γεμίξῃ τὶς ψυχές ἡ μυστικοπάθεια, παρὰ ν' ἀπλώνεται γύρω τους καὶ μέσα τους τὸ κενό. Ὁ λαὸς μας ποτὲ δὲν πίστεψε σὲ τίποτα πῶ πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, σὲ τίποτα, ποὺ θὰ τὸν εἶχε βοηθήσει νὰ ξεχάσῃ τὶς καθημερινές του ἔγνοιες μεταφέροντας τα σ' ἓνα κόσμο ἄλλο. Αὐτὸ τὸ δείχνουν φανερά ἅπειρα παραδείγματα, τὸ δείχνει μιὰ ἀπλὴ ἐπίσκεψη σὲ μιὰ ὀρθόδοξη καὶ σὲ μιὰ καθολικὴ Ἐκκλησία, γιατί κάνει ἀμέσως ἐντύπωση ἡ διαφορὰ τῆς ἀτμόσφαιρας, τῆς διάθεσης, μέσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς ναοὺς. Μὰ γιὰ νὰ περιοριστῶ στὰ παραδείγματα, ποὺ προσφέρῃ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, θ' ἀρκεστῶ ν' ἀναφέρω τῶρα τὴν ἀπέλλιδη ἀντίληψη τοῦ θανάτου, ποὺ γι' αὐτὴν θὰ μιλήσω ἅμα ἀναλύσω τὰ τραγούδια τοῦ Χάρου, θ' ἀρκεστῶ ν' ἀναφέρω πῶς ἂν κάποτε χαμογελά καὶ εἰρωνεύεται ὁ λαὸς τὸ κάνει σὲ βῆρος τῶν παππάδων καὶ τῶν καλογριῶν. θ' ἀρκεστῶ ν' ἀναφέρω, πῶς δημοτικὸ τραγούδι μὲ πηγαῖο θρησκευτικὸ αἶσθημα δὲν ὑπάρχει κανένα. Βέβαια σὲ ἀρκετὰ τραγούδια ἐμφανίζονται κάποτε οἱ Ἄγιοι, μιλοῦν ὑπερκόσμιες φωνές, ὅμως καὶ ἐκεῖ ἐμφανίζονται οἱ Ἄγιοι μὲ μιὰ μορφὴ ὀλότελα ἀνθρώπινη, οἱ ὑπερκόσμιες φωνές ἀσχολοῦνται πάντα μὲ καθορισμένα περιστατικά. Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔμεινε ξένο στὸ λαὸ, ποὺ ἔμεινε εἰδωλολάτρης, εἰδωλολάτρης μὰ χωρὶς πίστη πῶ στὴν εἰδωλολατρεία. Οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ ἄλλαξαν τὸ ὄνομα τους καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴν ἔχασαν τὸ βαθύτερο συμβολισμό τους, χωρὶς ν' ἀποχτήσουν καινούργιο. Ἡ πίστη γιὰ τὸ νεοέλληνα ὑπηρετεῖ μόνο ὅ,τι μπορεῖ καθημερινὰ ἅμεσα νὰ εὐχηθῆ, δὲν τὸν ἐξυψώνει σὲ μεταφυσικὲς ἐκστάσεις, μὰ οὔτε στὴ λατρεία τῆς γήινης ὄραιοποίησης, στὴ λατρεία τῆς Ὁμορφιάς. Ἡ θρησκεία γιὰ τὸ νεοέλληνα ἔγινε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πίστη σ' ἐξωτερικὲς κινήσεις καὶ σὲ λέξεις, καὶ στερημένη ἔτσι ἀπὸ περιεχόμενο, καὶ ἀπὸ ἐπαφὴ μὲ τὴν ψυχὴ του μπορεῖ εὐκολὰ νὰ ξεφεύγῃ ἀπὸ τὸν περιορισμὸ τῆς, καὶ κρατῶντας ἀκλόνητο τὸ κῆρος τῆς, τὸ ὀλότελα ἐξωτερικὸ, νὰ ἐπεμβαίνει σὲ κοινωνικοὺς καὶ ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες, ποὺ τῆς εἶναι ἄσχετοι καὶ νὰ θολῶνῃ ἀκόμα περισσότερο τὶς ἀφώτιστες διάνοιες.

Μὲ τὰ **Γνωμικὰ** τραγούδια τὰ πολὺ συγγενικὰ μὲ τὶς παροιμίες δὲ θ' ἀσχο-

ληθῶ, γιατί δὲν παρουσιάζουν κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὅσα ἐκφράζουν ἀντιλήψεις γιὰ τὸ θάνατο, καὶ εἶναι αὐτὰ ἡ μεγάλη πλειοψηφία, γιατί ὅπως θὰ τὸ δοῦμε μόνο ὁ θάνατος συγκλόνισε ψυχικὰ τὸ λαὸ, θὰ τὰ ἐξετάσουμε μαζί μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Χάρου· τ' ἄλλα ὅλα πλέκονται γύρω ἀπὸ ἄπλές παρατηρήσεις τῶν πῶ κοινοτύπων περιστατικῶν. Δίνουν χωρὶς σκοπὸ ἄμεσης διδασκαλίας συμβουλές γιὰ τὴ ζωὴ τὴν ὀλότελα καθημερινή, συμβουλές ποὺ εἶναι καρποὶ τῆς πείρας καὶ ὄχι μιᾶς φιλοσοφημένης στοχαστικότητας, καὶ ποὺ τὶς διαπνέει ὅλες ἓνα πνεῦμα πάντα συντηρητικὸ, τὸ φρόνιμο πνεῦμα τῆς ὀμάδας. Καὶ πάλι τὸ ξανατονίζω, τὸ ὅτι ὁ λαὸς μας μόνος του δὲ μπόρεσε νὰ διαμορφώσῃ καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ἐκφράσῃ πλατύτερα, μετουσιωτικὰ αἰσθήματα καὶ σκέψεις, τὸ ὅτι ὁ λαὸς μόνος του δὲ μπόρεσε νὰ ὑπερβῆ τὸν ἑαυτὸ του, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γεννήσῃ μέσα μας καμιά ἀπορία· τὶς κατευθύνσεις δὲν τὶς δίνουν ποτὲ οἱ ὀμάδες μὰ τὰ ἄτομα, τὰ ἄτομα, ποὺ δὲν ἀπομακρύνθηκαν ὑπερβολικὰ ἀπὸ τὴν ὀμάδα, μὰ ποὺ ἀντιπροσωπεύοντας τὴ διακρίνουν καὶ προβάλλουν σὰ σκοπὸ μπροστὰ τῆς, ὅ,τι θετικὸ ὑπάρχει μέσα τῆς ἀσυνειδήτο καὶ ποὺ χωρὶς βοήθεια δὲ θὰ συνειδητοποιηθῆ ποτέ. Τὸ ὅ,τι ὁ λαὸς μας στερήθηκε γιὰ αἰῶνες ἀπ' αὐτὰ τὰ ἄτομα εἶναι κείνο, ποὺ γεννᾷ μέσα μας μιὰ θλίψη ἀπεριόριστη, μάλιστα ἅμα βλέπομε ὀλοφάνερα τὶς βαρύτερες καὶ ἀπειλητικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς στέρησης, τὶς συνέπειες καὶ γιὰ σήμερα καὶ φοβοῦμαι καὶ γιὰ τὸ μέλλον, ἂν δὲν θελήσομε ἀντιμετωπίζοντας κατὰ μῆκος τὸ τεράστιο πρόβλημα ν' ἀναζητήσωμε κάποιες θετικὲς καὶ ὄχι οὐτοπιστικὲς του λύσεις.

Γιὰ αἰῶνες οὔτε τὸ ἰδανικὸ τῆς Πατρίδας, οὔτε τὸ ἰδανικὸ τῆς Θρησκείας, οὔτε τὸ ἰδανικὸ τῆς Τέχνης, γιατί τὸ δημοτικὸ τραγούδι ἦταν γιὰ τὸ λαὸ, ὅπως τὸ ἐξήγησα, πολὺ περισσότερο ἀνθόρμητη ἐκφραση παρὰ Τέχνη, καμιά ἀπὸ τὶς συγκινήσεις ἐκεῖνες, ποὺ πρῶτες ἀπ' ὅλες ἐξυψώνουν τὸν ἄνθρωπο πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ προετοιμάζοντας τὸν νὰ δεχτῆ ἄλλες πλουσιότερες ἐξελίξεις τὸν πλησιάζουν μὲ ἔξαρση πρὸς τὸ Σύνολο, πρὸς τὸ Σύμπαντο, δὲν ἐνθουσίασε τὴν ψυχὴ τοῦ νεοέλληνα. Ὅσο μποροῦσε μόνος του ὁ λαὸς νὰ διαμορφώσῃ τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ τὸ ἔκανε, ὅ,τι μποροῦσε μόνος του τὸ δημιουργήσῃ, μὲ σωστὴ πάντα διαίσθηση τοῦ σωστοῦ του δρόμου, ποτὲ δὲν τοῦ ἔλειψε ἡ δυναμικότητα, μὰ ἡ δυναμικότητα αὐτὴ χωρὶς πνευματικὴ τροφή ἀπ' ἔξω, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπαρκέσῃ. . . . Αἰστάνθηκε τουλάχιστο ὁ λαὸς μέσα στὴν ὀλότελα ἀτομικὴ του πῶ ζωὴ τὶς στιγμὲς ἐκεῖνες τῆς μέθης, τῆς ἀπολύτρωσης, τοῦ ἔντονου παλμοῦ, ποὺ μόνες δίνουν ἓνα φῶς καὶ ἓνα νόημα στὴν τόσο ἄφτερη μονοτονία τῆς κοινοτόπης ὑπαρξης; Θὰ τὸ δοῦμε ἐξετάζοντας πῶς τραγούδησε καὶ κατὰ συνέπεια πῶς αἰστάνθηκε καὶ πῶς ἔζησε τὴ Φύση καὶ τὴν Ἀγάπη, τὶς δυὸ αὐτὲς δυνάμεις, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ τοῦ εἶχαν δώσῃ τὴν ἔξαρση τῆς χαρᾶς ἢ τοῦ πόνου.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶδε τὴ Φύση. Ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρινὴ κίβλας ἐποχὴ μάντεψε ὀρθὰ πόσους πλούσιους θησαυροὺς παραστάσεων καὶ συναισθημάτων μποροῦσε νὰ τοῦ προσφέρῃ ὁ ἀπέραντος ἀπλωμένος γύρω του φυσικὸς κόσμος καὶ στράφηκε σ' αὐτόν. Ἡ Φύση περιβάλλει σχεδὸν ὅλα του τὰ τραγούδια. Ἄλλωστε ὁ λαὸς, ποὺ τραγουδοῦσε, ἦταν ὁ λαὸς ποὺ ζοῦσε στὰ χωριά, ἀπάνω στὰ βουνὰ ἢ κοντὰ στὴ θάλασσα, σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ Φύση. Αὐθόρμητα τὴν παρατήρησε καὶ τὴν περιέγραψε, αὐθόρμητα αἰστάνθηκε τὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ του ὑπαρξη συνυφασμένη μαζί τῆς. Ἡ πιστὴ ἀπεικόνιση τῶν φαινομένων τῆς Φύσης,

των τοπειών της, των καιρικῶν της μεταβολῶν, και των μεταβολῶν των ἐποχῶν χαρακτηρίζει τὴ δημοτικὴ ποίηση ἀντίθετα ἀπὸ τὴ λόγια ποίηση, πού κι ὅταν, σπανιότατα, ἀσχολιέται μὲ τὴ Φύση, τὴ ζωγραφίζει σχεδὸν πάντα μὲ χτυπητὲς ἀνακρίβειες. Εἶναι γνωστὰ τὰ ἀναρίθμητα τέτια λάθη, τὰ τόσο κομικὰ ἂν δὲν ἦταν ἀποκρουστικά, τῶν καθαρευσιάνων ποιητῶν. Οἱ λόγοι κλεισμένοι στὰ γραφεῖα τους δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ Φύση, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ Ζωὴ, τὴ μελετοῦσαν μὲς ἀπὸ τὰ βιβλία, τὴ θεωροῦσαν κι αὐτὴ ἕνα στοιχεῖο ἔμποστεωμένο, ὑποχρεωμένο νὰ ὑποταγῆ στὶς ἀξιώσεις τοῦ στίχου και τῆς φράσης, στὶς ἀξιώσεις τῆς μορφῆς τῶν κατασκευασμάτων τους, πού ἄπνοα δὲν ἦταν οὔτε καν ὀρθολογισμένα. Ἔτσι δὲν ἔδωσαν και πάλι καιμιὰ ὠθηση, καιμιὰ ἀνάπτυξη, στὴν ἀνθόρμητη ζωτικὴ τάση τοῦ λαοῦ, πού ἀναγκαστικά ἔμεινε στάσιμη. Ὁ λαὸς ἔβλεπε σωστὰ, δὲν ἔμαθε ποτέ νὰ βλέπῃ ἔλεπτυσμένα, δὲν ἔμαθε νὰ βλέπῃ τίς λεπτομέρειες, πού μόνες δίνουν σὲ μιὰ εἰκόνα ἕνα ἰδιαίτερο χροῶμα, και μιὰ ἰδιότυπη γραμμὴ, πού μόνες ξεχωρίζουν μιὰ εἰκόνα ἀπὸ ὅλες τὶ ἄλλες παρόμοιες κι ἀνάλογες εἰκόνες, και σύγχρονα τῆς ἐμφυσοῦν ἕνα νόημα, μιὰ ψυχὴ, μιὰ δικὴ τους ζωντάνια. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ἀσύγκριτα ἀληθινότερα, ζωντανότερα και καλλιτεχνικότερα ἀπὸ τὰ λόγια, μὰ κι ἀσύγκριτα φτωχότερα ἀπὸ τὰ τραγούδια μιᾶς ὁποιασδήποτε φυσιολογικὰ ἐξελιγμένης ἔντεχνης Λογοτεχνίας.

Οἱ περιγραφὲς τῆς Φύσης μέσα στὴ δημοτικὴ ποίηση ὅσο κι ἂν εἶναι ἀξιέπαινα εἶναι πάντα και μονότονα σχηματοποιημένες. Ἡ λιτότητα τους εἶναι αἰσθητικὴ, γιατί ἀποφεύγει κάθε φόρτωμα, γιατί ἐκφράζει χωρὶς περιττολογίες και παραγεμίματα παραστατικά ὅλο τὸ περιεχόμενο, μ' ἅμα τὴν κρίνομε προσεχτικότερα θὰ ἀντιληφτοῦμε, πὼς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα συγκέντρωσης και περιεχτικότητας, πὼς ἐκδηλώνει και πολὺ μιὰ ἀνεπάρκεια περιεχόμενου, μιὰ ἀνεπάρκεια φαντασίας και δεχτικῆς εὐαισθησίας. Εἶναι ἀδύνατο ποτέ ἀπὸ ὅποια περιγραφή νὰ ἀναγνωρίσομε ἕνα ὀρισμένο τοπεῖο. Κάποτε ἀναφέρονται μόνο ὀνομαστικά, μερικὰ βουνά, τὰ ψηλότερα βουνά τῆς Ἑλλάδας, μὰ και τότε τὰ ἐπίθετα πού τὰ χαρακτηρίζουν, ἂν και μ' ἀλάνθαστη ἀκρίβεια διαλεγμένα, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ γενικά, κοινὰ και ἀόριστα, χωρὶς αὐτὴ ἢ ἀοριστία νὰ εἶναι ποτέ θεληματικὴ. Οἱ ἀπλοῖκοι δὲ θέλουν τὴν ἀσάφεια, πού εἶναι ὑποβλητικὴ, δὲ θέλουν τὴ μουσικότητα, τραγουδοῦν πλαστικά, μὰ ἀπὸ τὴν πλαστικότητα τους λείπει τὸ σμίλημα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, πὼς σ' αὐτὸ τὸ ἀκαθόριστο συντελεῖ πολὺ και ἡ ἐπεξεργασία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν σὲ διάφορους τόπους ἀπὸ διάφορους τραγουδιστὲς, ἢ ἐπεξεργασία πού σβύνει, ὅπως τὸ ξήγησα τὴν ἄλλη φορά, κάθε στοιχεῖο ξεχωριστὸ, και γι' αὐτὸ βλέπομε νὰ ἀντέχουν μόνο τὰ ὀνόματα τῶν ἐξαιρετικῶν τοποθεσιῶν, ἐκείνων πού εἶναι τὸ περισσότερο πανελλήνια γνωστὲς, μ' αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει, πὼς και στὰ τραγούδια τὰ πιὸ ἀκατατέργαστα, τὰ πιὸ πρωτόπλαστα, διακρίνεται ἡ ἴδια ἢ ἔλλειψη τῆς ὀξείας διορατικότητας. Τίποτα τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἢ τὸ πιὸ ἐσωτερικὸ δὲ μπορεῖ νὰ δῆ μιὰ ὄραση ἀκαλλιέργητη. Τὸ νὰ ξέρῃ κανένας νὰ βλέπῃ και νὰ ἀποδῆν ὕστερα τὴν οὐσία τοῦ τι εἶδε δὲν εἶναι ἔνοστιχο, εἶναι ἐπιχτητο προσὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ αἶσθημα ὄχι τὸ ἀπλὸ, μὰ τὸ αἶσθημα πού χωρὶς νὰ ἔχη χάση τὴν παθητικότητα του κλείνει ὅλο τὸ καταστάλαγμα τῆς διανόησης μπορεῖ μόνο νὰ ἔρθῃ σὲ ἐπαφή μὲ τὰ βαθύτερα μυστικά τῆς Φύσης. Μόνο τὸ διαμορφωμένο αἶσθημα μπορεῖ νὰ νιώσῃ τὸν ἑαυτὸ του πλάσμα τῆς Φύσης, ἕνα μαζί της και νὰ ξεχειλίσῃ διονυσιακὰ και πανθεϊστικά στὸ ἄπειρο, μόνο τὸ ἀναπτυγμένο

αἶσθημα μπορεῖ νὰ νιώσῃ μ' εὐσυνείδητο πόνο τὴ Φύση ἐχθρικὰ ἀδιάφορη και ν' ἀποτραβηχτῆ στὸν ἑαυτὸ του, μὰ ἀφοῦ θεληματικὰ ὑπερνίκησε τὴ γοητεία της. Ὁ ἀπλοῖκος, πού κανένας δὲν τοῦ ἀνοίξε τὰ μάτια και τὴν ψυχὴ του δὲ θὰ καταλάβῃ ποτέ οὔτε τίς θετικὲς οὔτε τίς ἀρνητικὲς αὐτὲς ἐνώσεις ὅσο κι ἂν ζῆ στὴ Φύση, θὰ εἶναι πάντα σὲ κάποια στατικὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτήν. Οὔτε κι αὐτὴ τὴ λάμψη τοῦ ἡλίου μέσα στὸ γαλανὸ οὐρανὸ κατόρθωσε ὁ νεοέλληνας νὰ τὴν αἰστανθῆ χαρούμενη. Ἔτσι μέσα σ' ὅλη τὴ δημοτικὴ ποίηση ἡ Φύση ἂν και δὲ λείπῃ ἀπὸ κανένα σχεδὸν δημοτικὸ τραγούδι, δὲ φανερώναται ποτέ σὰ στοιχεῖο ἀπολυτωτικό. Δὲν εἶναι μάλιστα ὑπερβολικὸ νὰ ποῦμε, πὼς καθαρὰ φυσιολογικὸ τραγούδι, δὲ θ' ἀπαντήσομε κανένα. Κανένα τραγούδι δὲν τραγουδεῖ τὴ Φύση γιὰ τὴ Φύση, κανένα τραγούδι δὲν εἶναι ἀφιερωμένο ἀποκλειστικά στὴ Φύση. Ἡ φύση ἀπλᾶ και μόνο περιβάλλει σὰν πλαίσιο, ἐξωτερικὸ, τὰ περισσότερα τραγούδια, ὅπως περιβάλλει τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ χωρὶς ν' ἀφομοιώνεται βαθύτερα μαζί της, χωρὶς νὰ τῆς προσφέρῃ καιμιὰ ἔκσταση, καιμιὰ μετουσίωση, χωρὶς νὰ τῆς ἐμπνέῃ καν τὴ διάθεση μιᾶς διάχυσης.

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ JEAN MOREAS

II

Τὸ 1878 ξέσπασε στὴν Ἀθήνα ἕνας τρομερὸς φιλολογικὸς καυγᾶς. Ὁ Ροῖδης σὰν κριτὴς κάποιου ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ στὴν ἀρχὴ και ἔπειτα μὲ τὴν περὶ «Συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως» μελέτη του χτύπησε βίαια τοὺς ἔλληνες ποιητὲς, παλαιοὺς και νέους, τοὺς ἀρνητότατε οὔτε λίγο οὔτε πολὺ κάθε δικαίωμα ἕπαρξης και τοὺς ἐσύσταινε ἔμμεσα νὰ πάψουν νὰ γράφουν. Ὁ σαρκαστικὸς ὅπως πάντα, πικρόχολος, και κάπως βίαιος, αὐτὴ τὴ φορά, τόνος τοῦ Ροῖδη, μὲ τίς φανερά ἀδικες και ὑπερβολικά αὐστηρὲς κρίσεις του, ἐξερέθισε τὸν Ἄγγελο Βλάχο, πού τ' ἀπάντησε ἀμέσως μὲ μιὰ μελέτη, «περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς». Ἀνάμεσα στὸν Ροῖδη και στὸν Ἄγγελο Βλάχο ἔπληξε και ἀπὸ πρὶν κάποια ἀντιπάθεια, ἀντιπάθεια, πού τὴ μεγάλωνε ἢ διαφορὰ τῶν γνωμῶν τους και ἔτσι ὁ καυγᾶς πῆγε ἀμέσως μιὰ ἀσυνήθιστη ὀξύτητα. Σύγχρονα ὅμως ἐξ αἰτίας τῆς γενικότητας τοῦ θέματος προκάλεσε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὸ ἐνδιαφερό ὅλον τοῦ λογοτεχνικοῦ κόσμου, και ὅπως συμβαίνει πάντα σχεδὸν σὲ τέτιες περιστάσεις ἀνακατώθηκαν και ἄλλοι στὴ συζήτηση. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν και ὁ Μορεᾶς μαχητικώτερος ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους, ἀφοῦ ἀνακατώθηκε στὸν καυγᾶ μὲ ὀλόκληρη, ἀρχετὰ πλατειὰ μελέτη. Ἡ μελέτη αὐτὴ, πού πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» και τυπώθηκε ἔπειτα σὲ φυλλάδιο, σὰν παράρτημα τῆς ἐφημερίδας, μὲ τὸν τίτλο «Ὀλίγαι σελίδες ἐπ' εὐκαιρία τῆς μεταξὺ τῶν κ. κ. Ἄγγ. Βλάχου και Ἐμμ. Ροῖδη ἀναφεύσεως ἔριδος», ἔχει σημασία ὄχι μόνο γιατί μᾶς δείχνει τὴν αἰσθητικὴ του μόρφωση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης και τίς ἀπόψεις του γιὰ διάφορα λογοτεχνικά ζητήματα, μὰ και γιατί μᾶς φανερώνει ἀπὸ τότε ἀκόμα τὴν κριτικὴ του ἰδιοσυγκρασία, μιὰ ἰδιοσυγκρασία, πού ἔμεινε ὡς τὸ τέλος ἡ ἴδια στὸ βάθος, μαχητικὴ, ἐπιθετικὴ, και πού μὲ τὸ πέρασμα τοῦ

καιροῦ ἔγινε μόνο πιό βίαιη στήν ἐκδήλωση τῆς καί τσεκουράτη καί ἔφτιασε στους περιφήμους του τόσο ἐπιγραμματικούς, μὰ καί τόσο, τὸ συχνότερο, ἄδικους ἀφορισμούς.

Εἶναι γνωστό, τὶ ὑποστήριξε ὁ Ροῖδης στήν περίφημη περί «Συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως» μελέτη του, πὸν τόσο εἶχε ἐξοργίσει ὄχι μόνο τὸν Ἄγγελου Βλάχο μὰ καί ὅλους τοὺς Ἕλληνες ποιητὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πὸν ἄμεσα ἔθιγε. «Εἶναι ἀδύνατον, ἔλεγε ὁ Ροῖδης, νὰ βοηθῆ καὶ νὰ ὑπάρξῃ ποιητὴς ἐκτὸς μιᾶς οἰασθήποτε ποιητικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ τοιαύτην σήμερον δὲν ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ τὰ μὲν πάτρια ἤδη ἀπληροῦνημεν, τοῦ δὲ διανοητικοῦ βίου τῶν ἔθνῶν τῆς Δύσεως δὲν μετέχομεν εἰσέτι, οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσιν τοὺς ἐσπερίους ποιητὰς νόσον τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν». Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ θεωρία του αὐτῆ ὁ Ροῖδης ἀρνιόταν ὅλους σχεδὸν τοὺς νεοἝλληνες ποιητὲς καὶ ἐξαρχήριζε τὰ ἔργα τους «χοιράδας καὶ σημεῖα ἀνιάτου ποιητικῆς ἀναιμίας, ἀπλὴν τυμπανοκρουσίαν καὶ ἀναξίαν λογι- κοῦ ὄντος ἐν ρυθμῷ παράταξιν λέξεων ἀνευ ἐννοίας». Τὴν ἐμφάνιση ποιητῶν στήν Ἑλλάδα τὴ θεωροῦσε πιθανὴ ὅσο καὶ τὴ «βλάστησιν φοινίκων ἐν Σιβηρίᾳ», καὶ σπρώχνοντας ὡς τὴν ἄκρη, μὲ τὸν πιό ἀπόλυτο καὶ δογματικὸ τρόπο (αὐτὸς ὁ τόσο σκεπτικὸς) τὴ θεωρία του, διαλαλοῦσε, πὸς χωρὶς κατάλληλη κοινωνικὴ ἀνά- πτυξη καὶ ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα εἶναι ὀλότελα ἀδύνατον «νὰ εὐδοκιμήσῃ τις ὡς ποιητὴς, ὅσον ἀφειδῶς καὶ ἂν ἔλαβε ἐκ τῆς φύσεως τὸ χάρισμα τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως» καὶ πὸς «οἱ ποιηταὶ δὲν δύνανται νὰ ἐκλέγουν τὸ ἰδανικόν των, ἀλλ' εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ἀντανακλῶσι πιστῶς ὡς κάτοπτρα τὰ αἰσθήματα τῶν συ- χρόνων».

Αὐτὲς ἦταν στὰ οὐσιαστικώτερα τους σημεῖα οἱ «θέσεις» τοῦ Ροῖδου. Ὁ Μορεᾶς τις ἀναφέρει στήν ἀρχὴ τοῦ φυλλαδίου του, λέει ἔπειτα, πὸς ὁ Βλάχος «ἀντε- πεξῆλθε καὶ ἤλεγξε πικρῶς τὴν ἀδικαιολόγητον αὐτὴν προγραφὴν τῆς νεοἑλληνικῆς μουσῆς», μιλεῖ μὲ κάποια εἰρωνία γιὰ τὸν καυγᾶ, πὸν ἀκολούθησε καὶ πὸν τὸν παρομοιάζει μὲ μεσαιωνικὸ κονταρσχητόπημα, πάλι θανάσιμη «ὄντως ἱπποτικὴν», κατηγορεῖ τὸ γεμᾶτο προσωπικῆς ἀντεγκλήσεως καὶ ἄσκοπες παρεκβάσεις τρόπο- τῆς συζήτησης καὶ τῶν δυὸ καὶ ἰδίως τοῦ Ροῖδου, καὶ ὕστερα μπαίνει στὸ κύριο- θέμα του, σὲ ἓνα δριμύτατο κατηγορητήριο καὶ τοῦ Ροῖδου σὰν κριτικοῦ καὶ τῶν θεωριῶν του. Μελετήσαμε, λέει, τὶς θεωρίες τοῦ Ροῖδου καὶ εἶδαμε ὅτι εἶναι «πολλὰ λόγια καὶ πράγματα ὀλίγα». (1) «Θ' ἀποδείξωμεν παντελῆ ἔλλειψιν ἐν ταῖς πραγματείαις τοῦ κ. Ροῖδου ἐδραίων φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καὶ ἐπιστημονικῆς ἀλλη- λουχίας».

«Ὁ κ. Ροῖδης περιλίπτει ἀνὰ πᾶν βῆμα, ἀνὰ πᾶσαν σελίδα εἰς φοβερὰς ἀντι- φάσεις καὶ παλιμβουλίας. Ἐνῶ θεωρεῖ τὴν ἐν Ἑλλάδι γέννησιν ποιητῶν πιθανὴν ὅσον καὶ τὴν βλάστησιν φοινίκων ἐν Σιβηρίᾳ, ἐν τούτοις παλινωδῶν τιμᾶ μετ' ὀλί- γον διὰ τῆς ποιητικῆς κοτίνου πέντε ἢ ἕξι γνησίους Ἕλληνας ποιητὰς. Τοῦτο μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν δυὸ τινά: ἢ ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἑλλάδι ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα ἢ ὅτι τοιαύτη ἀτμοσφαῖρα εἶναι ἥμιστι ἀναγκαῖα εἰς τοὺς λαβόντας ἐκ φύσεως ἀμιγῆ ποιητικὴν ἐμπνευσιν». Πολὺν περισσότερον ὡς τόσο ἀπὸ τὴ θεω- ρητικὴ αὐτὴ συζήτησις κάτι ἄλλο ἐνδιάφερε (lui tenait au coeur, ὅπως λένε οἱ Γά-

λοι) τὸ Μορεᾶς. Ἦθελε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Ροῖδης στὶς συζητήσεις του ἔκανε κάτι πρωτοφανὲς ὡς τότε στήν Ἑλλάδα ὄχι μόνο δηλαδὴ διάστρεφε συχνὰ ὀλό- τελα τὶς γνώμες τῶν συγγραφέων, πὸν ἀνάφερε, τόσο πὸν νὰ καταντοῦν σχεδὸν ἀντίθετες ἀπὸ τὶς πραγματικῆς, μὰ καὶ τοὺς ἀπόδινε γνώμες φανταστικῆς, πὸν δὲν εἶχαν ποτὲ αὐτοὶ ἐκφράσει, συνοδεύοντας τὶς μάλιστα, γιὰ νὰ φαίνεται πιό πει- στικὸς, καὶ μὲ σχετικῆς παραπομπές.

Ἐνα τέτιο «ντεμασκάρισμα» ἦταν κάτι, πὸν ἄξιζε τὸν κόπο νὰ παραμερι- στῆ λίγο τὸ κύριο θέμα τῆς συζήτησης, πρᾶμα, πὸν δὲ δίστασε νὰ κάμῃ ὁ Μορεᾶς.

«Ὁ κ. Βλάχος εἶχε ἐλέγξει εἰς τὸ φυλλαδίον του «Ὁ Νέος Κριτικὸς» τὴν ἀξιοκατάκριτον τάσιν τοῦ κ. Ροῖδου πρὸς διαστρεφὴν χωρίων πασιγνώστων συγ- γραφέων. Ὁ κ. Ροῖδης ἠμύνθη, ἀλλ' ἀδικαιολογήθη μόνον εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀπλῶν». «Ὁ κ. Ροῖδης, ἐξακολουθεῖ ὁ Μορεᾶς, εἰς τὰ πρῶτα βήματα τοῦ σταδίου του, δὲν ἀπῆξιον νὰ οἰκιοποιῆται ἐνίστε φράσεις καὶ ἰδέας διασήμων τιῶν λο- γογράφων καὶ ποιητῶν τῆς Ἑσπερίας. Ἀλλὰ τώρα τοσοῦτον ὑπερέξευλίσει τὸ διανοητικόν του ταμεῖον, ὥστε ὅπως οἱ οἰκονόμοι θεράποντες ἀποκαθίστανται δανεισταὶ τῶν σπατάλων αὐτῶν κυρίων, οὕτω καὶ αὐτὸς σήμερον δανείζει προθύ- μως καὶ ἀτόκως παντοίας ἰδέας καὶ κρίσεις τοῖς παλαιοῖς αὐτοῦ διδασκάλοις. Τῆς γενναιοδωρίας αὐτῆς τοῦ κ. Ροῖδου μετέλαβον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον πάντες μὲν σχεδὸν οἱ ἐν ταῖς πραγματείαις αὐτοῦ χοροστατοῦντες τεχνοκρίται καὶ φιλό- σοφοι, μάλιστα δὲ ὁ Sainte-Beuve, ὁ Γκαῖτε καὶ ὁ I. Π. Ρίχτερ».

Εἶχε ἔρθει λοιπὸν ὁ καιρὸς νὰ δεχτῆ καὶ ὁ Ροῖδης ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ φαρ- μακερὰ βέλη, πὸν μὲ τόση κακία ξαπολοῦσε ὁ ἴδιος. Ἐνας νέος, πὸν τύχαινε καὶ αὐτὸς νὰ ἔχη ξεφυλλίσει μερικὰ βιβλία, ἔβγαζε διάφορα μυστικά του, πὸν σὲ ὁποιοδῆποτε ἄλλο μέρος τῆς γῆς θὰ μίχραιναν σημαντικὰ τὴ φιλολογικὴ του ὑπόληψη, πὸν στήν Ἑλλάδα ὅμως τὸν ἀφήκαν ὀλότελα ἀνέγγιχτο, σὰ νὰ πρό- κειταν γιὰ τὸ πιό ἀσήμαντο ἢ γιὰ τὸ φυσικώτερον πρᾶμα τοῦ κόσμου.

Ἐνα τέτιο κατηγορητήριο ἔπρεπε νὰ στηρίζεται σὲ ἀποδείξεις, καὶ ὁ Μορεᾶς δὲ διστάζει ν' ἀναφέρῃ μερικῆς. Ἀποδείχνει, ὅτι ἦταν ὀλότελα φανταστικὴ κάποια γνώμη τοῦ Sainte-Beuve πὸν τὴν εἶχε ἐπικαλεσθῆ ὁ Ροῖδης καὶ πὸν τὴν εἶχε πάρει τάχα ἀπὸ τὴν «Causerie» τοῦ γάλλου κριτικοῦ, τὴν ἐπιγραφόμενη «Εἰκόνα τῆς γαλλικῆς ποίησης τὸ ἔτος 1854» (1) καὶ ὅτι μερικῆς γνώμης τοῦ Γκαῖτε καὶ τοῦ Ρίχτερ, ὅπως ἀνάφερε ὁ Ροῖδης, ἦταν ἀντίθετες ἀπὸ τὶς πραγ- ματικῆς.

«Δὲν θέλομεν, λέει, νὰ κουράσωμεν τὸν ἀναγνώστην, παραθέτοντες ἐνταῦθα τὰ κείμενα, εἴμεθα ὅμως ἐτοιμοὶ νὰ τὸ πρᾶξωμεν, ἐὰν ὁ κ. Ροῖδης τολμήσῃ νὰ μᾶς διαψεύσῃ». Νὰ τολμοῦσε ν' ἀπαντήσῃ ὁ Ροῖδης: Ποῦ τέτιο πρᾶμα! Ἐσώπασε ὁ παμπόνηρος, ὡς πὸν νὰ περάσῃ ἢ μπόρα.

Εὐτυχῶς γιὰ τὸ Ροῖδου ἔκλεινε ἢ πολὺ δυσάρεστη αὐτὴ παρένθεση καὶ ὁ Μορεᾶς γύριζε στὸ κύριο θέμα τῆς συζήτησης.

Σχετικὰ μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ροῖδου, ὅτι οἱ ποιητὲς δὲν μποροῦν νὰ ἐκλέξουν μόνον τὸ ἰδανικόν τους—γινόταν καὶ τότε κατάχρηση τῆς λέξης αὐτῆς—μὰ εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἀντανακλοῦν πιστὰ, σὰν καθρέφτες, τὰ αἰσθήματα τῶν συ-

(1) Γερμανικὴ παροιμία, γερμανικὰ στὸ κείμενο.

(1) Causeries du Lundi, τόμος 5ος.

χρόνων, ο Μορεάς παρατηρούσε με κάποια έκπληξη. «Δεν εξηγεί όμως ο κ. Ροΐδης τι έννοει λέγων ποιητική ατμόσφαιρα, την όποιαν εύρίσκει εις όλας τας από κτίσεως κόσμου χρονικάς περιόδους πολλάκις εκ διαμέτρου διαφερούσας άλλήλων, μόνη δέ η πτωχή σημερινή Έλλάς κατηγορείται ως στερουμένη αυτής δια τον λόγον, ότι οι κάτοικοι έδω περιπίπτουν εις τόν θανάσιμον άμάρτημα του να μη φορούν πλέον φουστανέλλαν, να έχουν αντί άχυρώνος Πανεπιστήμιον, και να δρέγονται βίον άνετον».

Ήταν φυσικό, λέει ο Μορεάς, να πέση ο Ροΐδης σε τέτιες παραδοξολογίες και αντιφάσεις, άφοϋ η θεωρία, που την τήρησε «ως κρηπίδωμα των σκέψεων του» αποδείχτηκε όλοτελα σαθρή και άφιλοσόφητη. "Ολ' αυτά δείχνουν, προσθέτει, ότι ο Ροΐδης μελέτησε επιπόλαια τις θεωρίες του Ταιν, ¹⁾ θεωρίες σωστές, μάλιστα από τον καιρό, που έπεσαν τα δόγματα των εμφύτων ιδεών του Locke και «η έλευθερία της βουλήσεως έτέθη υπό αυστηράν κηδαιμονίαν». "Οταν όμως τις παρεξηγοϋμε (όπως συνέβη με τον Ροΐδη) ²⁾ μάς κάνουν να πέφτομε σε ύπερβολές και να λέμε, πως ο καλλιτέχνης είναι «άσυνείδητον όργανον συρόμενον όπισθεν του άρματος των έφημέρων κοινωνικών μεταβολών». Το καλλιτεχνικό ένστικτο, την έμφυτη καλλιτεχνική ικανότητα, που κοινά λέγεται έμπνευση, να τι πρέπει, προπαντός να ζητήσωμε, λέει ο Μορεάς, σ' έναν ποιητή. "Ο προικισμένος με ταλέντο από τη φύση ποιητής σίγουρα να γίνη καλός ποιητής σε κάθε καιρό και τόπο «άρκει μόνον να μην έρριφθη υπό της τυφλής τύχης άγριος και έντελώς άπαιδευτος μεταξύ Καννιβάλων η Όττεντότων». "Ο έξωτερικός κόσμος μπορεί ανάλογα με τις περιστάσεις να κάνη ένα ποιητή λίγο μεγαλύτερο η λίγο μικρότερο, εύθυμο η μελαγχολικό, σατυρικό, ποτέ όμως δε μπορεί να οβύση «τον σπινθήρα, άν αυτός ήτο άληθώς καλλιτεχνικός». Και για να υποστηρίξη την γνώμη του αυτή αναφέρει ο Μορεάς τόν Λιττρέ και τόν Χάινε και λέει, ότι θα μπορούσε ν' αναφέρει και πολλές άλλες περικοπές από τα συγράμματα διαφόρων φιλοσόφων και κριτικών, του Έγέλου, του Κάντ, του Sainte-Beuve και του Άδόλφου Πικτέ. Και αναφέρει πραγματικά ένα απόσπασμα της αισθητικής του Έγέλου, όπου ο γερμανός φιλόσοφος παραδέχεται, πως είναι έμφυτη η καλλιτεχνική διάθεση και μεγαλοφυΐα και τη γνώμη του Κάντ, που στον «Άδολο Λυγισμό» υποστηρίζει, πως τόν καλλιτεχνικό τάλαντο είναι άναμφισβήτητα έμφυτο στον καλλιτέχνη.

Η μέθοδο αυτή ως τόσο να γίνονται οι φιλολογικές συζητήσεις με παραπομπές, «à coups de citations», που τόσο συνηθιζότανε τότε, δεν ήταν δυνατό ν' άρέση στο Μορεάς. Του φαινότανε σχολαστική και άγονη, ίσως γιατί θα ένιωθε εκείνο, που τόσο ώραία λέει σ' ένα γράμμα του στον Κλωντέλ ο Ζακ Ριβιέρ: πως διαλεχτικά όλες οι γνώμες μπορούν εξίσου να υποστηριχτούνε.

Αν αναγκάστηκε λοιπόν να καταφύγη ο Μορεάς στη μέθοδο των παραπομπών τόν έκανε μόνο και μόνο για να δείξη στο Ροΐδη, πόσο ο ίσχυρισμός του, πως

1) Περίεργο είναι ότι ο Μορεάς, τον Ταιν, τον ονομάζει, όσες φορές τον αναφέρει, Έρρίκο, ένω όπως είναι γνωστό ο μέγας ιστορικός, είχε τόν ελληνικότατο όνομα Ίππόλυτος.

2) Ός τόσο και ο Μορεάς δε μελέτησε, φαίνεται, προσεχτικά τον Ταιν, γιατί, άν τον μελετούσε, θα βλεπε πως και ο Ταιν είναι άπόλυτος ντετερμινιστής όπως και ο Ροΐδης, και πως δε δίνει πολλή σημασία στην προσωπικότητα, στην έμφυτη καλλιτεχνική ιδιοφυΐα, όπως πιστεύει ο Μορεάς.

όλοι οι δόκιμοι τεχνοκρίτες συμφωνούν μαζί του (με τον Ροΐδη), ήτανε όλοτελα άβάσιμος και άδικαιολόγητος. Μιά όμως, που τόν είχε επιτύχει (η που πίστευε πότερο, πως τόν είχε επιτύχει) του φαινότανε περιττό πια να έξακολουθή να επιμένη στην άσκοπη αυτή επίκληση δογμάτων και θεωριών. Πολύ πειστικότερη θα ήταν η άποδειξη η βγαλμένη από την ιστορία. Ανατρέχει λοιπόν και σ' αυτήν για ν' άντλήση επιχειρήματα. Και πρώτα αναφέρει τον Πόε, ποιητή από τους ιδεαλιστικότερους, που έζησε στον ύλιστικότερο τόπο, τον Chénier έπειτα, που δεν ήταν βέβαια, λέει, καθρέφτης «άντανακλών πιστών τα αισθήματα των συγχρόνων του, του Marat και του Saint-Just», τον Πετρόρχη τέλος, που έζησε σε κοινωνία «γενικώς άπαθή και φροντίζουσαν μάλλον περι πολιτικών ραδιουργιών η περι φιλολογίας και ποιήσεως» και που στη μόνωση του χρωστέι ο κόσμος τις γλυκύτερες μελωδίες.

Αν ο ποιητής δεν πρέπει να είναι ποιητής, όσο δεν εκφράζει τα αισθήματα των πολλών, είναι φυσικό και στους πολλούς τα έργα του να άπευθύνονται. Την ιδέα αυτή του Ροΐδη δεν την παραδέχεται ο Μορεάς. «Τα καλλιτεχνικά έργα, λέει, έξασκοϋν βεβαίως επί παντός άνθρώπου και του πλέον άγραμμάτου έπιροσόντινα, άναμφισβότως εύεργετικήν, άλλ' είναι άνίκανοι την άληθή άξίαν των καλλιτεχνικών έργων έν γενει να εκτιμήσωσι οι πλείστοι των ανθρώπων». Δεν έλεγε ο Γκαίτε στον Έκκερμαν, πως τα έργα του δεν είναι δυνατά να γίνουν δημοφιλή, γνώμη, που δεν θα είχε βέβαια τόση σημασία άν έπρόκειτο για τον Γκαίτε μόνο ποιητή έξαιρετικά διανοητικό και γι' αυτό άπρόσιτο στους πολλούς, που έχει όμως σημασία, γιατί μιλώντας ο Γκαίτε για τον έαυτό του δεν έννοούσε χωρίς άλλο τον έαυτό του μόνο, μα και κάθε ποιητή και καλλιτέχνη άξιο του όνόματος, που ούτε υπήρξε ούτε είναι δυνατό ποτέ—ζτα βρίσκειται σε κάποιο ύψος,—να γίνη δημοφιλής; Για να γευτή κανείς ένα καλλιτέχνημα δε χρειάζεται μόνο μια φυσική προδιάθεση και καλλιέργεια της αισθαντικότητας, μα και άλάκρη καλλιτεχνική άγωγή. Αυτά θα είχε, φαντάζομαι, στο νοϋ του και ο Μορεάς, υποστηρίζοντας, πως ο ποιητής για να είναι ποιητής δεν πρέπει και να άπευθύνεται στους πολλούς άναγκαστικά, ¹⁾ και σ' αυτό είχε άπόλυτα δίκιο. "Οσο για τόν ζήτημα, άν η νέα Έλλάδα έχη την κατάλληλη «ατμόσφαιρα» για να γεννηθούν ποιητές, ο Μορεάς παρατηρεί. «Καθ' ημάς η νέα Έλλάς δεν είναι δια την ποιησιν ούτε η γη της επαγγελίας, άλλ' ούτε η άνήλιος και ριγηλή χώρα, όπου ρέει ο Κωκυτός. Είναι λίαν πρόσφορος ως εκ της τοποθεσίας και του κλίματος εις διανοητικήν παραγωγήν. Έχει η Έλλάς, ίνα γαργαλίξη την έμπνευσιν του ποιητού τας μετώπας του Παρθενώνος, τον άνέφελον αυτής ούρανόν, τον καθαρόν σάφειρον των θαλασσών της, τας εύλυγίστους πεύκας και τας άγερώχους πλατάνους των εύβοϊκών δασών, τας ροδοδάφνας του Εύρώτα και όλας τας βαθυσκύους εκείνας κοιλάδας, ως ο Ρίχτερ ονομάζει «θελκτικά λίκνα των ποιητών». "Ος τόσο η κάπως ρητορική και σαν σχολική αυτή άπαρίθμηση των αισθητικών καλλονών της Έλλάδας, που μπορούν άξιόλογα, σύμφωνα με τη γνώμη του, να κινήσουν και να τροφοδοτήσουν την έμπνευση όποιουδήποτε ποιητή, δε φαίνεται άρκετά πειστική στο Μορεάς και για να κάνη πειστικότερη την επιχειρηματολογία του, καταφεύγει και πάλι στών ξένων συγγραφέων τόν κύρος.

1) Δε μπορεί ν' άπευθύνεται στους πολλούς, νομίζω εγώ

Ἀναφέρει τις κολακευτικὲς γιὰ τοὺς νεοέλληνες γνώμες τοῦ Ἀμποῦ καὶ τοῦ Ἐγέλου, πού στήν «Αἰσθητικὴ» του λέει, πὼς «οἱ νέοι Ἕλληνες εἶναι καὶ σήμερον ἀκόμη λαὸς ποιητικός».

«Ἀλλά, φυσικά, προσθέτει, ἡμεῖς δὲν βλέπομεν παρὰ τὰ ἀναμφισβήτητα μόνον ἔλκη τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀθλιότητα τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν ἐν ὑπαίθρῳ ρητόρων τὴν μωρίαν».

Μποροῦσε λοιπόν, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Μορεάς, μὲ τὸ κλίμα τῆς, μὲ τις φυσικὲς τῆς καλλονὲς καὶ μὲ τ' ἀρχαῖα μνημεῖα τῆς τουλάχιστο νὰ ἐμπνεύσει ποιητὲς ἢ νέα Ἑλλάδα, εἶχε ὅμως καὶ τὴν πνευματικὴ ἐκείνη ἀτμόσφαιρα, τὰ ρεύματα τὰ καλλιτεχνικά καὶ τὴν ἀδιάκοπη κίνηση τῶν ἰδεῶν, πού συνταράζανε τότε τὴν Εὐρώπη καὶ πού τὰ θεωροῦσε ὁ Ροῦδης τὸ κυριώτερο στοιχεῖο τῆς περιφημῆς «περιρροεούσης» ἀτμόσφαιρας του ; «Τοῦ διανοητικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν τῆς Δύσεως δὲν μετέχομεν εἰσέτι, ἔλεγε ὁ Ροῦδης, οὐδὲ τὴν ἐμπνέουσιν τοὺς ἐσπερίους ποιητὰς νόσον τοῦ αἰῶνος νοσοῦμεν». Ἦταν σωστὸ ἢ ὄχι αὐτό ; Νὰ τι ὁ Μορεάς ἀπαντᾷ. Ἀφοῦ ἀναφέρει μερικοὺς στίχους τοῦ Musset (ἀπὸ τὸν «Rolla», ἂν δὲν γελιέμαι) ὅπου ὁ ποιητὴς τῶν «Νυκτῶν» περιγράφει μὲ τὰ σκοτεινότερα χρώματα τὴ σημερινὴ κοινωνία, ὁ Μορεάς λέει : «Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ σημερινὸς Ἕλληνας ποιητὴς εἶναι καὶ εὐρωπαϊὸς καὶ συνεπῶς, ἐὰν ἔτυχε τῆς δεούσης παιδείσεως, θὰ ἐμπνευσθῆ ἀναμφισβήτως ὑπὸ τῶν παραδόξων ἐκείνων φιλοσοφικῶν χιμαιρῶν, αἵτινες ἐνέπνευσαν τὸν Βύρωνα καὶ τὸν Ἄϊνε, τὸν Μυσσὲ καὶ τὸν Λεοπάρδη».

Ἐδῶ τελειώνει τὸ κύριο μέρος τοῦ κριτικοῦ φυλλαδίου τοῦ Μορεάς. Στὸ σύντομο ἐπίλογο, πού ἀκολουθεῖ, ὁ νεαρὸς κριτικὸς λέει.

«Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν :

1ον) Ὅτι ὁ κ. Ροῦδης διαστρέφει ἀνοικείως τὰ χωρία τῶν συγγραφέων, οὓς ἐπικαλεῖται.

2ον) Ὅτι ἡ ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα, ὡς αὐτὸς τὴν ἐννοεῖ, εἶναι οἰκτρὰ παραδοξολογία, ἣν οὐδεὶς ποτε τῶν ἐγκρίτων φιλοσόφων ἐφαντάσθη κἄν νὰ ὑποστηρίξῃ.

Καὶ 3ον) Ὅτι ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλὰς κέκτηται δοκίμους ποιητὰς καὶ ἢ ὑπαρξίς αὐτῶν εἶναι φυσικὴ καὶ λογικὴ συνέπεια.

«Γράφων, λέει στὸ τέλος ὁ Μορεάς, τὴν διατριβὴν ταύτην, οὐδέποτε ἐφαντάσθη νὰ κρίνω ἀξίας οἰασδῆποτε ἐπιστημονικῆς συζητήσεως τὰς πραγματείας ἀνθρώπου λέγοντος ἀπὸ καλύπτως, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος εἶναι στιχοπλόκος, ὁ Βηλαράς, μέγας ποιητὴς¹⁾, ὁ Κυνο Φίσερ, ἄσημος συγγραφεὺς, ὁ Ἐλισεν «summus philosophus». Τὴν δημοσιεύω ἐν τούτοις, διότι παρετήρησα μετὰ λύπης, ὅτι αἱ πεπλανημένοι θεωροῖαι τοῦ κ. Ροῦδου ἔλαμψαν πρὸς στιγμὴν ἐν τῷ σκότει τῆς παχυλῆς ἀμαθείας ἀναγνωστῶν τινων, ὡς αἱ πυγολαμπίδες ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτός. Τὸ ἔργον μας ἦτο ἀπλούστατον. Ἐζητήσαμεν ὀλίγα φώσφορα ἀπὸ τὴν λογοτεχνίαν, τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ ἠνάψαμεν αὐτὰ, ἵνα ἀποδειχθῆ πόσον πράγματι εἶναι ζοφερὰ τὰ δπίσθια τῶν πυγολαμπίδων τοῦ κ. Ροῦδου.

1. Ὁ Μορεάς δὲν ἐχώνευε τὸν Βηλαρά καὶ κατηγοροῦσε τὸ Ροῦδη, πού τὸν ἐχτιμοῦσε. Τὸν ὀνομάζει «ἄξεστο» ἀνατολίτη καὶ τὸν παραβάλλει μὲ τοὺς γάλλους ἐκείνους ἀββάδες τοῦ 18ου αἰῶνα, πού κυλιόντανε στεφανωμένοι μὲ ἀμπελόφυλλα «οἰνοβαρεῖς ὑπὸ τὰς τραπέζας διεφθαρμένων μεγιστάνων»

Καταθέτων τὴν γραφίδα, ἐλπίζω ὅτι ἡ ἡμέρα εἶναι ἐγγύς, καθ' ἣν ἡ χώρα αὐτὴ θ' ἀποκτήσῃ ἀναμφισβήτως καὶ ποιητὰς καλλιτέρους καὶ κριτικούς ὀλιγότερον ἐπιπολαίους».

* *

Ἐρῶ κάπως καὶ σχολαστικὰ ἀνάλυσαι τὴν ἄγνωστη στοὺς πολλοὺς μελέτη τοῦ Μορεάς, πού χρωσιέται στὸν καυγᾶ ἀνάμεσα στὸ Ροῦδη καὶ στὸ Βλάχο, γιὰ τὴν ἠθέλα νὰ δώσω, ὅσο γίνεται ἀντικειμενικώτερη εἰκόνα τῶν νεανικῶν του ἰδεῶν καὶ τῆς κριτικῆς του ἰδιοσυγκρασίας. Οἱ ἰδέες του, σωστὲς τὸ περισσότερο, δείχνουν νέο μὲ ἀρκετὴ λογοτεχνικὴ μόρφωση, καὶ μάλιστα γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ, δὲν ἔχουν ὅμως οὔτε βάθος, οὔτε πρωτοτυπία. Ἡ κριτικὴ του ἰδιοσυγκρασία εἶναι ἐπιθετικὴ, πολεμικὴ. Ὁ νέος Μορεάς τοῦ 1878 ἤξερε νὰ εἰρωνεύεται, μὰ καὶ νὰ δειξῆς γνώσεων ὅψ μαθῶν φανερῶναι ὅλη αὐτὴ ἡ ἄσκοπη καὶ ἀνιαρὴ ἀνάμεσα στὸ Βλάχο καὶ στὸ Ροῦδη συζήτηση, μὲ παραπομπές, μὲ παράθεση «κειμένων» (τὰ κείμενα!) μὲ ἀδιάκοπη ἐπίκληση τῶν γνωμῶν ξένων συγγραφέων, ὅπως καὶ ὅλες ἄλλωστε οἱ τέτιου εἶδους συζητήσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Μὴ ἔχοντας οἱ ἴδιοι καὶ τὴν παραμικρότερη προσωπικὴ ἰδέα, δανείζονταν διαρκῶς τὶς ἰδέες τῶν ἄλλων. Ἦσαν «ἐραριστές». Καθένας εἶχε καὶ τὶς «ἰδέες» του, ἰδέες πού μ' αὐτὲς τόσο ζοῦσαν, ὥστε καταντοῦσαν νὰ τὶς πιστεύουν δικές τους στὸ τέλος, πρᾶμα πού ἐξηγεῖ καὶ τὸ φανατισμὸ, πού τὶς υπεράσπιζαν, καὶ οἱ πιδὸ σκεπτικιστὲς ἀκόμα, ὅπως ὁ Ροῦδης. Δογματικοί, θεωρητικοί, ποτισμένοι ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς θεωρίες τῆς ἐποχῆς τους, εἶχαν ὅλοι στὶς συζητήσεις τους τὴν ἀκαμψία τῶν ἐπιστημῶν. Μοῦ κάνει ὡς τόσο ἐντύπωση, πὼς ὁ Ροῦδης πνεῦμα τόσο λεπτὸ, δέχτηκε μὲ τέτιο ἀπόλυτο τρόπο τὶς θεωρίες τοῦ Ταῖν, θεωρίες σφαλερῆς στήν ἀρχὴ καὶ στὴ βάση τους, ἀφοῦ καὶ ὁ Ταῖν, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι τεχνοκρίτες τῆς ἐποχῆς του, θέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ στὴν ἐξέταση τῶν ἠθικῶν, μιὰ μέθοδο πού ἦταν κατάλληλη μόνο γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Μαθητὴς τοῦ Ταῖν ὁ Ροῦδης, δὲν ἔδωσε ὅπως καὶ ὁ μέγας του δάσκαλος, ἀρκετὴ σημασία, στὴν προσωπικότητα. Ὁ ἀπόλυτος του ντετερμινισμὸς τὸν ἔκαμε νὰ πιστέψῃ, πὼς ἀφοῦ καὶ ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἓνα κοινωνικὸ προϊόν, ὅπως καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλο, καὶ ἀφοῦ, ὅταν ξέρῃ κανεὶς τὶς συνιστώσες, ξέρει καὶ τὴ συνισταμένη τους, μπορεῖ καὶ αὐτὸς μὲ ἀκρίβεια νὰ σταθμιστῆ, ὅταν μὲ τὴν ἴδια ἀκρίβεια σταθμιστοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα, πού τὸν ἀποτελοῦνε. Καὶ γιὰ τὸ ὄχι ; Μήπως ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ «ἀπλουστευτικὴ» σκέψη τοῦ Ταῖν, δὲν τὸν ἔκανε νὰ λήθῃ ὁ «le vice est un produit, comme le vitriol !» Ὅταν καθώριζε κανεὶς τὶς ἐπιρροὲς πάνω σ' ἓνα καλλιτέχνη τῆς ράτσας, τῆς ἐποχῆς, τοῦ περιβάλλοντος, καθώριζε καὶ τὸν καλλιτέχνη. Τὰ δόγματα αὐτὰ κήρυσσε ὁ Ταῖν, πού πιστὴ τους ἀπήχηση ἦταν διάφορες χωρὶς ἐννοια φράσεις, ὡσὰν αὐτὲς : «Ὁ καλλιτέχνης αἰσθάνεται ζωηρότερον τῶν ἄλλων, ὅσα αἰσθάνονται ὅλοι» (Ροῦδης). «Ὁ ποιητὴς προπάντων εἶναι ὁ καθρέπτης τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ, διὰ τὸν ὅποιον γράφει» Ὑπερβολικὲς, ἀλύγιστες, βιαστικὲς θεωρίες ! Ὁ ποιητὴς (ὅπως καὶ κάθε, φυσικά, καλλιτέχνης) εἶναι ἄτομο καμωμένο ἀπὸ χίλια μύρια στοιχεῖα, συνθεμένα μὲ τὸν πιδὸ μυστικὸ καὶ περίπλοκο τρόπο, καὶ φανερῶναι μεγάλη ἀφέλεια νὰ τὸν ἐξομοιῶναι κανεὶς μὲ

χημικό προϊόν, όπου τα συστατικά ανάλογα με την ποσότητα, που διαθέτουν στη σύνθεση, παράγουν πάντα το ίδιο αποτέλεσμα. Η προσωπικότητα του καλλιτέχνη ή βαθεία, ή «μοναδική» όχι μόνο δεν καθορίζεται (και μάλιστα τόσο εύκολα και άπλοικα, όπως την καθόριζαν ο Ταιν και οι όπαδοί του) από τους κοινωνικούς παράγοντες, αλλά αρχίζει να μορφώνεται εκεί ακριβώς, όπου παύουν αυτοί να ενεργούν, εκεί όπου ο καλλιτέχνης αποβάλλει το κοινωνικό, το κοινό και τριμμένο, το ρασιοναλιστικό του εγώ και βρίσκει το βυθό, στη δροσάτη και ανέγγιχτη ρίζα της ύπαρξης του (αν του έχη μείνει, εννοείται).

Σε αυτό είχε δίκιο ο Μορεάς και έδειξε πόσο η κριτική του διάθεση, πολύ ανώτερη την εποχή εκείνη από την ποιητική του, είχε μια πρώιμη δξύτητα, που την διατήρησε και ως το τέλος της ζωής του χωρίς να της δώσει ούτε εύρύτητα ούτε βάθος. Όσο γερνούσε Ίσα—Ίσα γινόταν και πιο στενός, το αποδείχνει ανάμεσα στ' άλλα και ο περίφημος του άφορισμός για την ποίηση του Χουίτμαν (quel brouhaha! τι θόρυβος, τι φασαρία!), που τον είπε μισοαστειευόμενος, υπό τύπον boutade βέβαια, αλλά που φανέρωνε ως τόσο όλο το βάθος του στοχασμού του.

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ¹⁾

Τὰ Όνειρα.

Ένα από τα πιο συνηθισμένα, αλλά και τόσο παραγνωρισμένα και περιφρονημένα, ψυχικά φαινόμενα της καθημερινής ζωής είναι και τα όνειρα. Η συστηματική και πολύχρονη έρευνα, που έκανε η ψυχανάλυση, και πρώτ' απ' όλους ο ίδρυτής της ο Freud, επάνω στα όνειρα, μας δίνει, όσο ξέρω εγώ, την πιο ικανοποιητική απάντηση στις χίλιες δυο άπορίες και την πιο ικανοποιητική λύση στα χίλια δυο αινίγματα, που μας παρουσιάζει η ψυχολογία του όνειρου. Και, όπως θα ιδούμε, όχι μόνο τα πορίσματα, όπου καταλήξαμε με τη μελέτη μας επάνω στα παρασιστατήματα²⁾ θα ισχυροποιηθούν και θα πλουτιστούν, παρά ακόμη θα φωτιστούν με πλούσιο φως και άλλα σπουδαιότατα προβλήματα και της ατομικής και της λαϊκής ψυχολογίας.

Για τον αντικειμενικό και άπροκατάληπτο έρευνητή πόσα προβλήματα και πόσες άπορίες δέ γεννούν τα όνειρα!

Τί είναι το όνειρο; Πώς γεννιέται; Από ποιους παράγοντες και μέσα σε ποιές συνθήκες; Έχουν τα όνειρα καμιά σχέση—και ποιά— με την ξύπνια ψυχική μας ζωή; Οί διάφοροι έρεθισμοί, που μας έρχονται την ώρα, που κοιμώμαστε, είτε από το γύρω μας κόσμο, όπως π. χ. ένας κρότος, κάποιο φως, κάποιο τσίμπημα κτλ., είτε από τα έσωτερικά μας όργανα, το στομάχι, την καρδιά, τα γεννητικά μας όργανα, οί έρεθισμοί λοιπόν αυτοί τί επίδραση έχουν στα όνειρα μας;

Οί ψυχικές μας λειτουργίες, ή μνήμη, ή φαντασία, ή κρίση, ή προσοχή, ή θέληση και τα τόσα συναισθήματα λειτουργούν μέσα στα όνειρα μας και πώς λειτουργούν, κανονικά, όμως ή ασυνάρτητα και ανώμαλα; Έπειτα για ποιόν τάχα λόγο, άμα ξυπνήσωμε, λησμονάμε είτε ολόκληρο το όνειρο είτε μερικά μόνο κομμάτια; Γιατί άλλοτε δέ δίνουμε καμιά σημασία στο όνειρο που είδαμε, ή το πολύ πολύ γελάμε με τα παραδοξολογήματα του και τις κωμικές σκηνές, που μας παρασταίνει, ενώ αντίθετα πολλά όνειρα μας κάνουν μεγάλη εντύπωση και μας βαραίνουν όλη την ημέρα; Από ποιά αίτια βλέπουμε στα όνειρα μας πολλές φορές πράματα, που μας ευχαριστούν και άλλοτε πράματα, που μας θυμώνουν και μας άηδιάζουν; Γιατί λοιπόν τόσες άνήθικες, άνηθικώτατες σκηνές, που μας κάνουν να κοκινίζουμε; Και το σπουδαιότερο, είναι τόχα το όνειρο άσήμαντο, και τυχαίο κατασκευάσμα, άνώφελο παιγνίδισμα του ύπνου μας ή μήπως κρύβει κάποιο νόημα, και τί νόημα; Και μπορούμε ίσως να βρούμε και να μαντέψουμε το νόημα αυτό, και πώς; Μ' άλλα λόγια μας επιτρέπεται να *ερμηνέψουμε* τα όνειρα μας;

Ξέρω, πώς και στον τόπο μας πολλοί σοβαρόφανοι θα χαμογελάσουν ειρωνικά προπάντων με το τελευταίο ερώτημα! Στη σημερινή εποχή της ακριβολογημένης και πειραματικής έρευνας, να χάνουμε τον καιρό μας μ' ένα τόσο ασυνάρτητο και άνώφελο φαινόμενο, όπως είναι τα όνειρα, ενώ τόσα άλλα προβλήματα και πρό πάντων κοινωνικά περιμένουν τη λύση τους! Τα όνειρα είναι, όπως λέει και μια γαλλική παροιμία¹⁾ ψέμα και όποιος καταπιάνεται να τα εξηγήση, χωρίς άλλο δέν είναι σοβαρός. Το πολύ πολύ να μας αποδείξη τη μυστικόπαθη ροπή του προς τις άπόκρυφες ψευτοεπιστήμες. Και το χειρότερο ούτε καν μπορούμε να έρευνήσωμε επιστημονικά τα όνειρα. Γιατί και τα λησμονάμε, μόλις ξυπνήσωμε, ή μόνο μερικά κομμάτια συγκρατούμε στο μυαλό μας, κι αυτά τις περισσότερες φορές ξεκάφωτα, και εκείνος που μας διηγείται το όνειρο του, δέν ξέρουμε αν μας το διηγείται, όπως πραγματικά το είδε, έπειδή πολύ συχνά, χωρίς βέβαια να το θέλη, το στολίζει με φανταστικές λεπτομέρειες, το συμπληρώνει, του δίνει κάποιο λογικώτερο είσομό και έτσι το παραμορφώνει.

Η προχειρόλογη αυτή κριτική με το δογματισμό της και τη σοβαρόφανη άρνηση της επιστημονικής έρευνας θέλει κατά βάθος να σκεπασή κάποιον άδικαιολόγητο άριστοκρατισμό. Έπειδή ο άμόρφωτος λαός πιστεύει τυφλά, πώς τα όνειρα έχουν προφητική σημασία και είναι πολλές φορές θείκα σημάδια, έπειδή τρέφεται με τους διάφορους όνειροκρίτες και όνειροεξηγητές, έμεις—οί ανώτεροι επιστήμονες—καταδικάζουμε a priori κάθε έρευνα επάνω στα όνειρα, γιατί τα περισσότερα τους, με την πρώτη ματιά, που τ' αντιζήζουμε, μας φαίνονται ασυνάρτητα, άπροσδιόριστα και εύκολοπαραμύθοφατα. Έτσι όμως, για να διακριθοίμε και να σταθοίμε παραπάνω από τη λαϊκή πρόληψη, *ξεπέφτομε στην προκατάληψη*. Γιατί, έχτος που ύπάρχουν ένα σωρό όνειρα καθαρά και καθωρισμένα, το μέρος τους και ή ασυναρτησία, που μας παρουσιάζουν τα περισσότερα τους, είναι ίσα ίσα ένα από τα χαρακτηριστικά, μια ιδιότητα του όνειρου. Και, όπως λέει και ο Freud²⁾ δέ μας επιτρέπεται να ζητάμε από τα διάφορα φαινόμενα, που εξετάζουμε, να έχουν τις ιδιότητες εκείνες, που μας άρέσουν, έπειδή εύκολύνουν την

1) Συνέχεια. Κοίτ. «Αναγέννηση» Τόμος Α'. φυλλάδια 1, 2, 3, 4, 5, και 7.

2) «Αναγέννηση» σελ. 226—236 και 294—301.

1) «Songe est mensonge».

2) «Introduction à la Psychanalyse».

Έρευνα μας, παρά πρέπει ν' αντικρίζουμε τὰ φαινόμενα, με ὅλη μας τὴν ψυχραιμία, σὰν τέτια ποὺ εἶναι, καὶ νὰ βροῦμε τὴν *κατάλληλη μέθοδο*, νὰ τὰ υποτάξουμε στὴν ἀντικειμενικὴ ἔρευνα. Βέβαια, προκειμένου γιὰ τὰ ὄνειρα, ἡ ἔρευνα αὐτὴ φαίνεται δύσκολη. Μὲ τὴ δογματικὴ ὅμως ἄρνηση δὲ νικάμε τὴ δυσκολία αὐτὴ.

Ἐπειτα ὅ,τι κι ἂν εἶναι τὰ ὄνειρα, καὶ εἴτε ἔχουν, ὅπως πιστεύει ὁ λαός, κάποια ἀξία, εἴτε ὄχι, κανεὶς ὅμως δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ, πὼς εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συχνὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Καὶ σὰν τέτια ἔχει τὴν ὑποχρέωση ἡ ψυχολογία νὰ βρῆ τὸν τρόπο νὰ τὰ ἐρευνήσῃ ἐπιστημονικά. Γιατὶ μόνο ἡ ἀπροκατάληπτη ἔρευνα θὰ μπορέσῃ νὰ ξεδιαλύνῃ τὶς προλήψεις καὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ καὶ ἀνυψώσῃ τὴ λαϊκὴ ψυχὴ.

Ἀπ' ὅλα τὰ *δνειρικὰ* προβλήματα, ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, ἐκεῖνο ποὺ συγκίνησε βαθύτερα τὸν ἄνθρωπο καὶ ποὺ ὀλόγυρα του συγκεντρώθηκαν ὅλα τ' ἄλλα εἶναι τὸ πρόβλημα, ἂν τὰ ὄνειρα κρύβουν κάποιο νόημα μέσα τους, ἂν ἔχουν καμιά πραχτικὴ σημασία γιὰ τὴ ζωὴ. Ἀπὸ κεῖ πρωτοξεκίνησε ἡ πρώτη πρώτη παρατήρηση τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου, ὅσο κι ἂν τὴ φανταστοῦμε ἀπλοϊκὴ καὶ ἄτελη. Καὶ τί περιέργο, καὶ ἡ ἐπιστὴμη ἀφοῦ τὸν τελευταῖο καιρὸ φαινομενικὰ τὸ ἀγνόησε καὶ τὸ περιφρόνησε τὸ πρόβλημα αὐτὸ καὶ κοίταξε νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ *προπάντων τὸ μηχανισμό* τῶν ὀνείρων, νὰ μᾶς εἰπῆ δηλαδὴ πὼς γεννιοῦνται, τὰ ὄνειρα, μέσα σὲ ποιὲς συνθήκες καὶ ἀπὸ ποιῶν παράγοντες, καὶ ἡ ἐπιστὴμη λοιπὸν στὸ τέλος κατάληξε μὲ τὴν ψυχανάλυση νὰ *ξεναβῶν* γιὰ κέντρο τῆς ἔρευνας τῆς τὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων, καὶ νὰ βγάλῃ τὸ συμπέρασμα, πὼς ὅλα τὰ ὄνειρα, καὶ τὰ πιὸ μπερδεμένα καὶ ἀνόητα ἀκόμη, κρύβουν κάποιο νόημα μέσα τους καὶ δὲν εἶναι ἀνώφελα παιγνιδίσματα, παρά ἔχουν μεγάλη βιολογικὴ σημασία.

Οἱ διάφορες θεωρίες γιὰ τὰ ὄνειρα.

Ἡ προεπιστημονικὴ, λαϊκὴ θεωρία. Ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι λαοί, οἱ Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι, οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ ἄλλοι Ἀνατολικοὶ λαοὶ πίστευαν, πὼς τὰ ὄνειρα εἶχαν μεγάλη ἀξία καὶ πραχτικὴ χρησιμότητα στὴ ζωὴ τους. Τὰ ὄνειρα ἢ φανέρωναν τὴ θεϊκὴ θέληση, ἢσαν θεϊκὰ σημάδια, ἢ προφήτευσαν τί θὰ γίνῃ καὶ τί πρέπει νὰ γίνῃ, ἢσαν δηλαδὴ προφητικὰ καὶ καθοδηγητικά. Ἀναφέρω γιὰ πρόχειρα παραδείγματα τὸ ὄνειρο τοῦ Ἀγαμέμνονα στὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου καὶ ἀπὸ τὴν Παλιὰ καὶ Νέα Διαθήκη τὸ ὄνειρο «οἱ ἑπτὰ ἀγελάδες», τὸ ὄνειρο τῶν μάγων στὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἢ τὸ ὄνειρο τοῦ Ἰωσήφ καὶ τὴ φυγὴ του στὴν Αἴγυπτο. Τέτια μάλιστα ἐπίδραση εἶχαν τὰ ὄνειρα στὴ διαγωγὴ καὶ στὶς ἐνέργειες τῶν ἀρχαίων, ὥστε καμιά ἐπιχείρηση δὲ ἔκαναν χωρὶς τὰ καθοδηγητικὰ μαντεύματα ἀπὸ τὰ ὄνειρα τους, καὶ καμιά ἐκστρατεία δὲ γινόταν χωρὶς οἱ στρατηγοὶ νὰ πάρουν στὸ ἐπιτελεῖο τους τοὺς σεβάσιμους οἰωνοσκοποὺς καὶ ὀνειρομάντιδες. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Στὴν πολυάριθμὴ συνοδεία του δίπλα στοὺς ἐπιστήμονες καὶ καλλιτέχνες ἔχουν τὴν πρώτη θέση οἱ πιὸ ἱεροστυχοὶ τῆς ἐποχῆς ὀνειροεξηγητές. Εἶναι ἄλλωστε κλασικὸ τὸ ὄνειρο του κατὰ τὴν πολιτορχία

1. Δὲ σημαίνει τίποτε, ἂν τὰ ὄνειρα αὐτὰ δὲν εἶναι πραγματικά. Πάντα μᾶς ἀποδείχνουν τὴ λαϊκὴ πίστη.

τῆς Τύρου. Βαργεστημένος ἀπὸ τὴν ἐπίμονη ἀντίσταση τῶν κατοίκων, εἶχε ἀποφασίσει νὰ λύσῃ τὴν πολιορκία. Τὴν παραμονὴ λοιπὸν, νομίζω, εἶδε ἕνα ὄνειρο, ποὺ τοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση. Εἶδε στὸν ὕπνο του ἕνα Σάτυρο. Τὸ πρῶτ' ὅ,τι διηγήθηκε στοὺς ὀνειροκρίτες καὶ ζήτησε νὰ τοῦ τὸ ἐξηγήσουν.

Καὶ αὐτοὶ τοῦ εἶπαν, εἶναι ὀλοφάνερο σημάδι, πὼς θὰ κυριέψῃ τὴν Τύρο. Γιατὶ ὁ Σάτυρος ποὺ εἶδε, σημαίνει *σά Τύρος* δηλαδὴ εἶναι δικὴ σου ἡ Τύρος.

Μὰ μήπως καὶ στοὺς νεώτερους λαοὺς, τοὺς πολιτισμένους, δὲ βρῖσκομε ἀπομεινάρια τῆς παλιᾶς αὐτῆς ἀντίληψης; Καὶ σήμερα οἱ κατώτερες λαϊκὲς τάξεις καὶ προπάντων οἱ χωρικοὶ παραδέχονται τὴν ὑποβλητικὴ καὶ προφητικὴ σημασία τῶν ὀνείρων. Θυμίζω μόνο τὴ λαϊκὴ πίστη, πὼς οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι, καθὼς καὶ οἱ πεθαμένοι παρουσιάζονται στὸν ὕπνο καὶ λένε τί θὰ γίνῃ ἢ δίνουν διάφορες ἐντολές. Ἀναφέρω ἀκόμη τὸ γνωστὸ ἔθιμο, ποὺ ἔχουν οἱ ἀπάντρευτες κόρες νὰ πάρουν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ γάμο κάποιας φιληνάδας ἀπὸ τὸ δίσκο, ὅπου ἦσαν βαλμένα τὰ στέφανα, τρία κουφέτα, νὰ τὰ βάλουν τὸ βράδυ, ποὺ θὰ κοιμηθοῦν κάτω ἀπὸ τὸ προσκέφαλο τους καὶ θὰ ἴδουν στὸ ὄνειρο τους ὀλοζώντανο τὸν ἄντρα ποὺ θὰ πάρουν ἢ τὸ λιγώτερο θ' ἀκούσουν ἢ θὰ μαντέψουν τὸ ὄνομα του.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν παμπάλαιη λαϊκὴ ἀντίληψη ἔχομε μιὰ κάποια λύση στὰ τρία σπουδαιότερα ὀνειρικὰ προβλήματα, ὅσο κι ἂν τὴ φανταστοῦμε τὴ λύση αὐτὴ ἀπλοϊκὴ. 1^ο Τὰ ὄνειρα ἔχουν νόημα καὶ μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ τὰ ἐξηγήσωμε, γιὰ τὴ μᾶς εἶναι πολὺ χρήσιμα στὴ ζωὴ μας. 2^ο Εἶναι τὰ ὄνειρα ὑπερφυσικά. Γεννιοῦνται ἀπὸ κάποια ἀνώτερη δύναμη, ὑπερανθρώπινη. 3^ο Εἶναι φαινομενικὰ μπερδεμένα καὶ ἀσυνάρτητα. Ὁ θεὸς προοίκισε ὀρισμένους ἀνθρώπους μὲ τὸ θεϊκὸ χάρισμα τοῦ μαντέματος, ἔτσι ποὺ νὰ μποροῦν νὰ διαβάσουν τὴ μυστικὴ γλώσσα τῶν ὀνείρων.

Πὼς ὅμως ἔφτασε ἡ λαϊκὴ ψυχὴ στὴ μυθολογικὴ αὐτὴ ἀντίληψη; Πολλοὶ εἶναι οἱ παράγοντες.

α) Τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο δυὸ προβλήματα, μέσα στὰ τόσα ἄλλα, θὰ συγκίνησαν βαθιά: *ὁ θάνατος καὶ τὰ ὄνειρα*. Μὲ τὸ θάνατο ἔβλεπε τοὺς δικούς του, πατέρα, γυναίκα, παιδιά, συντρόφους, νὰ κοιτώνται ἀκίνητοι, ἀναίσθητοι πεθαμένοι. Στὰ ὄνειρα του ὅμως—καὶ βέβαια καὶ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος θὰ ἔβλεπε ὄνειρα—τοὺς ξανάβλεπε τοὺς πεθαμένους του, ποὺ τοὺς εἶχε ἀφήσει ἀκίνητους μακριὰ του, πάλι ζωντανούς. Γεμάτοι ζωὴ, ὅπως καὶ πρὶν, πηγαινοέρχονται μπροστά του, τρῶνε, πίνουν, δουλεύουν, μιλοῦν μαζί του, τὸν μαλώνουν, τοῦ παραπονιοῦνται, τὸν συμβουλεύουν, τὸν φοβερίζουν, τοῦ φανερώνουν ὀρισμένες ἐπιθυμίες καὶ τοῦ ὑποβάλλουν νὰ κάνῃ διάφορες ἐνέργειες. Ἡ συγκίνηση του ἦταν πολὺ μεγάλη. Ἐπρεπε ἡ πρωτόγονη κρίση του νὰ δώσῃ μιὰ κάποια ἐξήγηση στὰ παραξένα καὶ ἀντιφατικὰ αὐτὰ φαινόμενα. Ἐτσι γεννήθηκαν καὶ ὀλοένα καὶ βαθύτερα ῥίζωναν δυὸ ἀπὸ τὶς πρωταρχικὲς πίστεις τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου. Πρῶτα ἡ πίστη, πὼς οἱ πεθαμένοι δὲν ἐξαφανίστηκαν ὀλοτέλα: μπορεῖ ἴσως τὸ σῶμα τους, μὰ κάτι ἔμεινε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ, κάτι σὰν σκιά τους, τὸ *εἶδωλο* τους. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη πρώτη *ὀλιστικὴ* ἀντίληψη γιὰ τὴν «ψυχὴ»¹⁾

Παράλληλα ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ γεννηθῆ καὶ ἡ πεποίθηση, πὼς οἱ πεθα-

1) Κοίταξε τὴ σχετικὴ μελέτη μου στὸ «Δελτίο» τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου Τόμος 11ος 1924 σελ. 94—124.

μένοι ξαναγυρίζουν *τη νύχτα*¹⁾ και επικοινωνούν με τους ζωντανούς *με τα όνειρα*. Με το όνειρο φανερώνουν προπάντων τις επιθυμίες τους, τις συμβουλές, το θυμό, την εκδίκηση τους.

β) Έρχεται τώρα ένας δεύτερος ψυχολογικός παράγοντας, πολύ σπουδαίος, που κάνει, ώστε η πρώτη αντίληψη για τα όνειρα να ριζώσει και να εξελιχτεί: **Ο φόβος**. Στα όνειρα οι πεθαμένοι ζητούσαν—ας πούμε έτσι—να ξεκαθαρίσουν μερικούς λογαριασμούς. Οι ζωντανοί έπρεπε να κανονίσουν τη θέση τους και να συμμορφωθούν με τις παραγγελίες των νεκρών. Άλλιώς κάποιο κακό τους περίμενε, ή τιμωρία δὲ θ' ἀργούσε να έρθη. Κάποιο ατύχημα, κάποια αρρώστεια, θά τους έβρισκε, ακόμη και ο θάνατος. Ήταν λοιπόν ανάγκη ο πρωτόγονος άνθρωπος να εξευμενίση τους νεκρούς. Έτσι οι δυο πρώτες του πεποιθήσεις πλουτίζονται και εξελίσσονται. Από το ένα μέρος ολόένα και δυναμώνει η αντίληψη, πώς οι νεκροί όχι μόνο εξακολουθούν να ζουν, παρά παίρνουν και υπερφυσική δύναμη ώσπου σιγά σιγά **θεοποιούνται**—μιὰ από τις πρώτες πρώτες μορφές, αν όχι η πρωταρχική, της θρησκείας είναι η προγονολατρεία—και από το άλλο μέρος τα όνειρα χαρακτηρίζονται για μηνύματα, που στέλνουν οι νεκροί πρόγονοι, και έτσι γίνονται στοιχείο της προγονολατρείας και αποχτούν μεγάλη **υποβλητική** σημασία.

γ) Μά και ένας άλλος παράγοντας έρχεται παράλληλα να δυναμώσει τη λαϊκή πίστη στα όνειρα: **Η ανάγκη της προστασίας, της πρόγνωσης**. Αφού ο άνθρωπος πίστεψε στους νεκρούς πρόγονους και τους θεοποίησε και με κάθε τρόπο ζητούσε να τους ευχαριστήσει και να τους υπακούση, πίστεψε ταυτόχρονα, πώς μπορούσε να ζητήσει την προστασία τους. Άσπλος μέσα στην άγρια φύση, παλαίβοντας με τα στοιχεία και με χίλιους δυο πολύμορφους έχθρους, έβασε τη βαθεία ανάγκη να πληροφορηθῆ τα μελλούμενα και πρόσπεφτε στους προστάτες του να τον συμβουλέψουν τί να κάνει και τί πρέπει να κάνει. Και αφού τα όνειρα—και άργότερα **και** τα όνειρα—έγιναν όργανο επικοινωνίας του Θεού με τον άνθρωπο, πίστεψε λοιπόν πώς **με τα όνειρα** θά του μηνύσουν οι θεοί του τί θ' απογίνη π. χ. η μάχη, φτάνει μόνο να **μπορέση να εξηγήση** καθώς πρέπει τα μηνύματα αυτά. Έτσι τα όνειρα είναι **προφητικά** και παράλληλα ολόένα και μεγαλώνει η υποβλητική τους σημασία.

δ) **Η υποβολή** πάλι αυτή υποστηρίζει από πολλές μεριές την όνειρική λαϊκή πίστη. Πρώτα πρώτα δυναμώνει ολόένα και περισσότερο την πίστη στη μαγική δύναμη των ονείρων, γιατί πνίγει κάθε άμφιβολία, που θά έπρεπε να γεννηθῆ, για τη μαντευτική τους αξία. Αφού τα όνειρα φανερώνουν τη θείκη θέληση, είναι θείκα σημάδια, δὲν επιτρέπεται καμιά άμφιβολία, καμιά κριτική, όσο κι αν τη φανταστούμε πρωτόγονη και άτελη. Γιατί η όποια κριτική για την αξία τους, είναι άσέβεια, είναι προσβολή και θά έχη για επακολούθημα την όργη του Θεού και την τιμωρία. Όσοτε η δὲ στέλνεται κανένα μήνυμα, επειδή η θά είμαι άνάξιος ή οι θεοί θά είναι θυμωμένοι μαζί μου και γι' αυτό δὲν είδα κανένα όνειρο, ή δὲν είμαι ικανός να διαβάσω τα όνειρα μου και να τα καταλάβω και γι' αυτό μου φαίνονται μπερδεμένα και άκατανόητα.

Δὲν υπάρχουν λοιπόν μπερδεμένα όνειρα. Μὰς φαίνονται μόνο τέτια. Στο

1) Στην αντίληψη αυτή έχομε τη σπουδαιότερη πηγή, απ' όπου γεννήθηκαν οι «βουκόλωες».

χέρι μας είναι να βρούμε το νόημα τους, φτάνει μόνο να τα εξηγήσωμε σωστά. Και επειδή ο καθένας δὲ μπορεί, εύκολο ήταν να πλάση ο άνθρωπος την αντίληψη, πώς οι θεοί προίκισαν ώρισμένους ανθρώπους με το χάρισμα του μαντέματος. Έξηγήσε δηλαδή τη φυσική ικανότητα των πιο έξυπνων με τρόπο υπερφυσικό. Και δὲ μπορούσε βέβαια να κάνει άλλιώς. Έτσι πρόβαλαν οι όνειρομάντηδες και όνειροκρίτες, που όσο ρίζωνε η πίστη στους προγόνους και στα όνειρα, τόσο και η δύναμη τους μεγαλώνει και παίζουν σπουδαιότατο μέρος στις πρωτόγονες κοινωνίες. Φυσικά, ποιός άλλος από τους ανθρώπους του θεού, τους Ιερείς θά είχε το χάρισμα της όνειρομαντείας; Αυτοί πάλι, μιὰ και πήραν προνομιακή δύναμη στα χέρια τους, για να στερεώσουν τη θέση τους, και να εκμεταλλεύονται το λαό, είχαν κάθε συμφέρο—έτσι γίνεται πάντα—να στηρίζουν άκλόνητη τη λαϊκή πίστη και πρόληψη, να χτυπούν αλύπτητα κάθε άμφιβολία και να κρατούν, με όλα τα μέσα, πιο ξύπνια την υποβολή, που πάθαινε η λαϊκή αντίληψη.

Η υποβολή λοιπόν αυτή, διπλά και τριδίπλα υποστηριγμένη, είχε για επακολούθημα πρώτα να μεγαλοποιη και μεγαλόστομα να διαδίνη τη δῆθεν πραγματοποιήση μερικων ονείρων. Έπειτα να σοφιστεύεται χίλια δυο για να συμπληρώνη και να δικαιολογή όσα όνειρα δὲ βγήκαν πέρα πέρα άληθινά και τέλος η να άποσιωπά όλωσδιόλου όσα όνειρα δὲν πραγματοποιήθηκαν, γιατί άλλιώς θά θυμωσαν οι θεοί περισσότερο, η ν' αποδίνη το άποτυχημένο μάντεμα στην άναξιοτητα ή σε σφάλμα και φταιξιμο εκείνου, που είδε το σχετικό όνειρο.

Όταν ο άνθρωπος άρχισε να πολιτίζεται και να ανεβαίνη σιγά σιγά σε άνώτερες μορφές της θρησκείας, ήταν πολύ φυσικό να πάρη μαζί του, πολύτιμη κληρονομιά, τις βαθιά ριζωμένες μέσα του πεποιθήσεις και προλήψεις και να τις προσαρμόση στη νέα θρησκεία. Γιατί οι πεποιθήσεις του αυτές ήσαν το πιο χειροπιαστό περιεχόμενο της κάθε φιλοσοφίας και κοσμοθεωρίας, που έφερε μαζί της η νέα θρησκεία. Το ίδιο έγινε και με την πανάρχαιη πίστη στα όνειρα, που πάντα την κρατούσαν ξύπνια τα δυο ισχυρότατα συναισθήματα, ο φόβος και η ανάγκη της πρόγνωσης και την έτρεφε η υποβολή. Έτσι λοιπόν προσαρμόστηκε εύκολα και η λαϊκή αυτή πίστη και στις αρχαίες ειδωλωλατρικές θρησκείες και στη Χριστιανική. Και τότε και σήμερα ακόμη οι θεοί ή ο Θεός με το επιτελείο του, τους άγγέλους και άγίους, στέλνει θείκα σημάδια. Και τότε και σήμερα τα όνειρα είναι για τον πολν λαό προφητικά, καθοδηγητικά, υποβλητικά.

Παράλληλα όμως από την μυθολογική αυτή έρμηνεία των ονείρων βρίσκομε σήμερα κάποια άλλη αντίληψη για τα όνειρα, πολν πιο πεξη και άρκετά πραχτική, που την εκφράζει με δυο λόγια η λαϊκή παροιμία **«όποιος πεινάει, καρβέλια όνειρεύεται»**. Η αντίληψη αυτή, άπισταγμα μακρόχρονης σωπτης παρατήρησης γίνεται, όπως θά ιδούμε, παρακάτω, το κέντρο της ψυχναλυτικής θεωρίας για τα όνειρα. Θά ξαναγυρίσω λοιπόν όταν έλθη η κατάλληλη στιγμή.

* *

Επιστημονικές όνειρικές θεωρίες. Τα τελευταία χρόνια η επιστήμη καταπιάστηκε στα σοβαρά με την έρευνα των ονείρων. Πολλοί φιλόσοφοι, σπουδαιοι φυσιολόγοι και ψυχολόγοι, γιατροί και ψυχίατροι δὲν ξμειναν άσυγκίνητοι εμπρός στα τόσα όνειρικά προβλήματα και αίνίγματα, και προσπάθησαν να τα εξετάσουν επιστημονικά. Άκόμη έγιναν και πολλά πειρά-

ματα επάνω στα όνειρα, και προπάντων για τους παράγοντες, που τα γεννούν, έτσι που να πάρη ή όνειρική έρευνα τή σφραγίδα τής ακριβολογημένης παρατήρησης, και τα πορίσματα της αντικειμενική αξία. Σιγά σιγά λοιπόν ξεπρόβαλαν κάμποσες θεωρίες για τα όνειρα. Από τις θεωρίες αυτές καμιά δέ μπορούμε να είπούμε, πώς μάς ικανοποιεί πλήρεια, γιατί όλες είναι λίγο, ή πολύ άτελες, μα ή καθεμιά κάποιο έχυσε φως και κάποια θετική ή άρνητική όφέλεια έφερε, ώσπου ήρθε τελευταία ή ψυχανάλυση και έδωσε την πιο ικανοποιητική ως τώρα άπάντηση στην ψυχολογία του όνειρου.

Για να κατατοπιστούμε καλύτερα, νομίζω σωστό να χωρίσωμε, έστω και λιγάκι αυθαίρετα, όλες αυτές τις θεωρίες σε δυο ομάδες, στις φυσιολογικές και στις ψυχολογικές θεωρίες.

Α'. Φυσιολογικές 1) θεωρίες για τα όνειρα. Όλες αυτές οι θεωρίες, με όλες τους τις μικρές ή μεγάλες παραλλαγές αναμεταξύ τους και τις διαφωνίες τους σε ώρισμένα προβλήματα τής ψυχολογίας του όνειρου, έχουν κοινό χαρακτηριστικό την προσπάθεια να εξηγήσουν προπάντων το **μηχανισμό των όνειρων καθαρά φυσιολογικά**. Όλες λοιπόν παραδέχονται, πώς τα όνειρα είναι καθαυτό φυσιολογικά φαινόμενα, άποτέλεσμα δηλαδή ώρισμένων φυσιολογικών έρεθισμών και προπάντων τής κατώτερης και άτελης λειτουργίας των κυττάρων του έγκέφαλου, πού, όπως ξέρομε, είναι ή έδρα τής ψυχικής μας ζωής.

Μακριά από κάθε φαντασιόπληχτο αντίκρισμα των όνειρων, και σαν αντίδραση στη μυθολογική λαϊκή αντίληψη, οι φυσιολογικές θεωρίες ξεκίνησαν από την ψυχρή σύγκριση των όνειρων με τα ψυχικά φαινόμενα τής ξύπνιας ζωής μας και στηρίχτηκαν στα ακόλουθα πορίσματα, που τους έδωσε ή αυστηρή παρατήρηση.

α) Τα όνειρα, αν όχι όλα τα περισσότερα όμως, άμα τα συγκρίνωμε με τις ψυχικές λειτουργίες τής ξύπνιας ζωής, καθυστερούν πολύ. Στα όνειρα ή μνήμη δέ λειτουργεί κανονικά. Γίνονται διάφορα λάθη στην αναγνώριση. Μπερδεύομε τα πρόσωπα και τα αντικείμενα. Τα παραγνωρίζομε. Η φαντασία πλάθει τα πιο τερατόμορφα πλάσματα και τις πιο παραδοξολογικές περιπέτειες και σκηές. Τα συναισθήματα μας δέν είναι ανάλογα με το υλικό τους περιεχόμενο. Άλλοτε μένομε άδικαιολόγητα άσυγκίνητοι και άλλοτε ή συγκίνηση μας φτάνει, χωρίς κανένα λόγο, σε παθολογική υπερβολή. Έκείνο όμως, που λείπει δλότελα από τα όνειρα, είναι το κριτικό πνεύμα. Τα πιο άνόητα και άπίθανα πράγματα γίνονται πιστευτά, τις πιο έξωφρενικές σκηές τις νομίζομε πραγματικές, ή άίστηση τής πραγματικότητας έχει πάθει μικρή ή μεγάλη διαστροφή, όπως στα ψυχοπαθολογικά παρακρούσματα. Το ουσιαστικώτερο λοιπόν χαρακτηριστικό των όνειρων είναι το μέρδεμα και ή διανοητική άσυναρτησία.

β) Τα όνειρα τα βλέπομε όταν κοιμώμαστε. Ο ύπνος είναι το μόνο έδαφος, όπου φυτρώνουν τα όνειρα. Και ο ύπνος όπως δά όλοι το ξέρομε, είναι άλλοτε βαθύς, άλλοτε λιγώτερο, ώσπου γίνεται τόσο έλαφρός, που μόλις ξεχωρίζει από τον ξύπνο.

γ) Την ώρα του ύπνου, όσο κι αν έχωμε κλειστή στον έαυτό μας, δέ σταματά ούτε ή ζωή γύρω μας, ούτε μέσα μας. Τυχαίνει λοιπόν πολύ συχνά είτε να έρθουν επάνω μας μερικοί έρεθισμοί από τον έξωτερικό κόσμο, π. χ. ένας κρότος, μια

1) Κοίτ. «Αναγέννηση» Τόμος Α'. σελ. 294—295.

φωνή, κάποιο φως, είτε να μάς στείλουν κάποια δυσάρεστη είδηση τα έσωτερικά μας όργανα, π. χ. βάρος στο στομάχι, πλάκωμα άναπνοής, κάποιος πόνος, ή μούδιασμα του χεριού ή του ποδιού.

δ) Άμα είμαστε ξύπνοι, το μυαλό μας δλόκληρο βρίσκεται σε ενεργεια. Τα κύτταρα λειτουργούν με πλήρεια συνεξάρτηση. Άμα όμως κοιμώμαστε, τα έγκεφαλικά κύτταρα ξεκουράζονται κι αυτά. Γι' αυτό σταματά ή ψυχική μας ζωή. Και μόνο σαν τύχη τίποτε και κάποιος έρεθισμός μάς ένοχλήση, τότε ξυπνούν και μερικά έγκεφαλικά κύτταρα, μα κι αυτά σαν μούδιασμένα άκόμη από τον ύπνο και χωρίς καμιά συνεννόηση αναμεταξύ τους.

Είναι εύκολο τώρα να καταλάβωμε τον πυρήνα κάθε φυσιολογικής θεωρίας για τα όνειρα.

(Άκολουθεί συνέχεια).

H. G. WELLS

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΕΝΟΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΥ

4

Πώς ο Sanderson ένωμε το σχολείο με τη ζωή.

Στο γραφείο του Sanderson βρέθηκαν μετά το θάνατο του ένα πλήθος σημειώσεις γραμμένες με το μολύβι, σημειώσεις από λόγους και όμιλίες του. Παίρνομε δυο άποσπάσματα απ' αυτές, που μάς δείχνουν με πόση δύναμη προσπαθούσε ο Sanderson να βγάλη το έγγλέζικο σχολείο από την άριστοκρατική άπομόνωση, όπου το κρατούσε ή έλληνολατινική παράδοση και τα καθιερωμένα σπόρ, για να το φέρη σε έπαφή με το χάος τής σύγχρονης ζωής και σε ποιο ύψος ήθελε να το ανεβάση για να το κάμη άξιο να κυριαρχήση αυτό το χάος.

Το πρώτο άπόσπασμα είναι παρμένο από ένα λόγο του για το μεγάλο Άγγλο φυσικό Faraday. Κάποιοι είχαν πη πειραχτικά, πώς στην εποχή του Sanderson, ο άγιος Άντώνιος, ο προστάτης τής Ούντιλας, είχε διωχτή και στη θέση του είχε μπη ο άγιος Faraday.

Λέει λοιπόν ο Sanderson. «Πόσο πλούσια μάς χάρισε τα μυστικά της ή φύση από την εποχή του Faraday. Πριν εκατό χρόνια και ο άνθρωπος και ή φύση ήταν κάτι δλότελα διαφορετικό. Τώρα ή επιστήμη μάς έκαμε να βλέπομε έναν κόσμο καινούργιο, μία νέα δημιουργία. Η μηχανή άλλαξε τη μορφή του κόσμου. Έφευρέσεις, ανακαλύψεις, άτμομηχανή, δυναμοκινητήρες, ήλεκτρικές μηχανές, τηλεγραφοί, άσύρματοι, άχτινεργά σώματα, άεροπλάνα. Νέες κατακτήσεις τής χημείας, τής βιολογίας, τής πολιτικής οικονομίας, τής ήθικης. Όλα άνανεώθηκαν. Μάς μιλούν τα νέα έργα του θεού. Αναγνωρίζομε τώρα την παρουσία του όχι μόνο εκεί, που την ένιωθε ο άνθρωπος σε άλλους καιρούς, όχι μόνο σταστέρια τουρανού και στου ώκεανου τάπεραντα πλάγια, όχι μόνο στα νερά των ποταμών και των πηγών, όχι μόνο στα δέντρα και στα λουλούδια, σταμπέλια και στα σπαρτά, στα βουνά και τους κάμπους. Σήμερα ο Θεός άγγίζει τον άνθρωπο όχι μόνο με τα έργα τής φύσης και τής τέχνης, τής μουσικής και του λόγου, μα

και μέσα στο εργοστάσιο, στα βάθη του μεταλλείου, στο χημικό εργαστήριο, μέσα στην πολυποίκιλη ζωή της μηχανής. Ένας Θεός ζωντανός, όχι συμβολικός. Μια νέα μουσα, ή μουσα της μηχανής, επιφοιτά.

«Καταπληκτικότερη από τους τάφους του Φαραώ,

«Όμορφότερη από τους ναούς της Ελλάδας και της Ρώμης,

«Πιο περήφανη από τη Μητρόπολη του Μιλάνου με τις καμπάνες και τα γάλματα της,

«Πιο χαριτωμένη από τα πυργοκάστελλα του Ρήνου,

«Θέλομε να υψώσωμε τώρα, πιο μεγαλόπρεπη απ' όλ' αυτά,

«την άπεραντη σου Μητρόπολη, ό άγια μηχανή, "Όχι μανσωλείο,

«ένα βωμό της ζωής!» (1)

«Οί οικοδόμοι της: Άπέραντος στρατός από ήρωες, άξιοι σαν τους ήρωες του Όμήρου! Πολεμοῦν κι αυτοί τον όχτρο. Μά όχι δέν πολεμοῦν έναν όχτρο χεροπιαστό, μά κάτι άόρατο και άπιαστο, μια σκιά, την ίδια τη σκιά τους.

«Ηρωϊκός στρατός της επιστήμης, ήρωϊκά έργα! Ένας Νεύτωνας, που δένει όλο το σύμπαντο σένα νόμο έναίο. Ένας Lagrange, ένας Laplace, ένας Leibniz, ένας Einstein και οί άθάνατες μαθηματικές άρμονίες τους. Ό Coulomb, που μετράει τον ήλεκτρισμό. Ό CErsted και ή άστραπή του νοῦ, που τον κάνει να βρη τον ήλεκτρομαγνητισμό. Ό Faraday, ό Ohm, ό Ampère, ό Joule, ό Maxwell, ό Herz, ό Roentgen, ό Curie. Και σάλλο κλάδο, ό Cavendish, ό Davy, ό Dalton, ό Dewar. Και σάλλον ό Darwin, ό Mendel, ό Pasteur, ό Lister, ό Ronald Ross. Και άλλοι και άλλοι. Άμέτρητοι ήρωες, άμέτρητα έργα. Οί άληθινοί άθάνατοι. Ό μέγας στρατός, που άξίζει να τον τραγουδήσουν οί ποιητές, σαν τους άλλους τους ήρωες των όπλων. Οί νέοι σταυροφόροι, οί άξιοι σύντροφοι όλων των μεγάλων, που κράτησε τα όνόματα τους ή ιστορία, πολιτικῶν, πολεμιστῶν, που γεμίζουν την ήχώ του κόσμου.

Ένας άπλός, σεμνός ήρωϊσμός. Να ό μέγας Νεύτωνας, που παρομοιάζει τον εαυτό του μπροστά στον άπεραντο ωκεανό της άγνωστης άλήθειας σαν ένα παιδί, που μαζεύει βότσαλα στην άκροθαλασσιά του Άτλαντικού. Και ό τελευταίος, που όνοματίσαμε, ό Ronald Ross, που πάει στις Ίντιες σά στρατιωτικός γιατρός και ξοδεύει όλη τη ζωή του να μελετήσει τις άρρώστειες, που ξημήωναν τη χώρα και δέν την άφηναν νάνεσάνη. Χρειάστηκε είκοσι χρόνια μελέτη άγρυπνη για να βρη τον τρόπο, που μεταδίνεται το έλομιασμα και να ύποτάξη τη φοβερή άρρώστεια».

Τό δεύτερο άπόσπασμα τό παίρνομε από τις σημειώσεις ενός λόγου με τον τίτλο ό «κήπος της ζωής».

—«Είναι σωστό αυτό, που ειπε κάποιος. Δέν είναι μοναδικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής ή χαρά. Ό άνθρωπος πρέπει να εργάζεται. Μά ή εργασία, δέν του φέρνει πά το ήδονή και εύτυχία. Ό βιολογικός σκοπός του ανθρώπου είναι άλλος. Η άποστολή του είναι να μεγαλώση την περιοχή του κήπου μέσα στη φυσική έρημο και να προσαρμόση τη γη στον εαυτό του. Για να μιλήσωμε τη σημερινή γλώσσα, ό ύλαρχτικός λόγος του ανθρώπου είναι ή τελειοποίηση του είδους του.

(1) Whitman, Leaves of Grass. Song of the Expositions.

Πρέπει λοιπόν να γυρνάμε για τον κήπο, να τον υπερασπίζωμε. Ό άνθρωπος έχει χρέος να έμποδίση να ξαναγίνη ό κήπος πρωτόγονο δάσος, να έμποδίση την ανθρωπότητα να ξαναγίνη βάρβαρη, χάνοντας τό νόημα του νόμου και της τάξης, ξεπέφτοντας στην άναρχία και την άνοργάνωτη ζωή. Ό άνθρωπος έχει χρέος να θέτη τάξη στο χάος των πραγμάτων και να τη διατηρή, να καταλαβαίνει την άρρώστεια, να ρυθμίξη τις φυσικές δυνάμεις. Έπάνω απ' όλα να ενεργοποιη τό θείο πνεῦμα, που έμψυχώνει όλα τα έργα του Θεοῦ.

Μά λογαριάζοντας τα χρέη τοῦτα του ανθρώπου, είναι τό ίδιο σά να στοχαστήκαμε και του σχολειοῦ τα έργα και τους σκοπούς.

Ό σκοπός του σχολειοῦ είναι, με μέσο την όμαδική εργασία για τό κοινό καλό, να ενεργοποιη τα στοιχεία της πνευματικής ζωής, που βρίσκονται δυναμικά μέσα σόβλες τις ούσιες και τα πράματα, που κάθε μέρα μεταχειριζόμαστε.

Τό νόημα της άληθινά δημιουργικής ζωής δέ μās τό δίνουν μόνο εκείνες οί ένέργειες, που συνηθίζωμε να τις θεωροῦμε ώραϊες και άποκαλυπτικές. Τό δημιουργικό πνεῦμα δέ ζή μονάχα μέσα στις τέχνες—τις ώραϊες τέχνες—τη μουσική, τη ζωγραφική, την ποίηση. Πραγματικά κάποτε μπορεί αυτές οί τέχνες να μη μās δίνουν παρά μόνο καθαρά υλικές έντυπώσεις. Μπορεί τα μάτια μας νάναι τυφλά, τάρτια μας κουφά και να μη νιώθωμε τίποτα από τό ενεργητικό δημιουργικό, δαισιαντικό, άποκαλυπτικό πνεῦμα.

«Οί ώραϊες τέχνες γενικά, λέει ό Ruskin, με όλα τα τεχνικά τους μέσα, τις δυσκολίες τους, τη δεξιοτητα, που άπαιτούν στην έχτέλεση, με τις εύχάριστες έντυπώσεις, που μās προξενούν, και τους σκοπούς, που κάθε μια ιδιαίτερα κυνηγάει, είναι μια γλώσσα έκφραστική, ανεχτίμητη, άμα τις θεωροῦμε—και έτσι πρέπει να τις θεωροῦμε—σαν όργανα σκέψης. Αυτές καθ' εαυτές δέν είναι τίποτα». Όποιος έμαθε εκείνα, που πολλοί τα θεωροῦν, πως είναι τό άπαντο της ζωγραφικής λ. χ., δηλαδή να άποτυπώση πιστά ένα όποιοδήποτε αντικείμενο της φύσης, αυτός δέν κατέχει άκόμα παρά μόνο τό μέσο, τη γλώσσα για να μπορέση να πη τη σκέψη του. Η άπόκτηση του μέσου αυτού παρουσιάζει πολλή ή λίγη δυσκολία. Μά εκείνο, που ενδιαφέρει δέν είναι τό όργανο της έκφρασης. Η ιδέα, που έκφράζεται, με τό μεγαλείο της, με την ψυχοκινητική της δύναμη, με τη μεταμορφωτική και μετουσιωτική ένέργεια της διαίστησης ή της γνώσης, που μās μεταδίνει, μόνο μ' αυτά μās μεταχύνει στην ψυχή μας τα θεία της δώρα και μās κάνει όντα άληθινά ανθρώπινα. Πολλές φορές άδέξια και άσυνάρτητα ψιθυρίσματα μπορεί να είναι άνατριχιαστικά μηνύματα μιας νέας πνευματικής ζωής. Πολλές φορές οί ώραϊες τέχνες πνίγουν μέσα στη δεξιοτεχνία τό άληθινό πνευματικό περιεχόμενο. Οί τέχνες ξεπέφτουν, όταν ή έχτελεστική δεξιοτεχνία ύπηρετεί ιδέες στατικές, (1) άκίνητες, νεκρές.

Μά όπως γίνεται με τις τέχνες, τό ίδιο πρέπει να γίνεται και με την επιστήμη και με την πραχτική δράση. Κι εδώ έχωμε χρέος να ζητάμε να άποκαλύψωμε μέσα στα πράματα ένα νέο τρόπο έκφραστικό, έναν άμεσο συμβολισμό. Μπορεί και ή επιστήμη, όπως και ή ζωγραφική και ή μουσική, να είναι υλιστική με τον τρόπο, που ζωγραφίσαμε παραπάνω. Μά ή επιστήμη δέν είναι άπλά μηχανική, δέν είναι

1) Ό Sanderson μεταχειρίζεται τη λέξη *στατικός* στην έννοια του άκίνητου, αντίθετα στο *δυναμικό*, δηλ. κάθε τι, που έχει μέσα του κινητική ένέργεια, παρορμητική δύναμη.

ἀπλὸ μέσο ὑλικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι κανεὶς ἀληθινὸς ἐπιστήμονας, ἂν δὲν αἰστάνεται μέσα ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικοὺς τύπους τὴν ἡχὴ μιᾶς καινούργιας ζωῆς, τὴν ἀποκάλυψη ἑνὸς νέου κόσμου, ἂν δὲν βλέπῃ τὴν ἐπιστήμη σὰν ἓνα μέσο, πὺ ἀναποδογυρίζει τὴ σκάλα τῶν ἀξιῶν, ἀναμοχλεύει τὶς παλιὰς ἔννοιες τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς δημοφιλῆς, τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης δίνοντας ἓνα νόημα ἀναπάντεχο ὡς τώρα.

Μιὰ νέα φωνὴ δονίζει τώρα τὶς ψυχὰς τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, ἀπαιτώντας τὴν ἀνατολὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς, ὅπου οἱ κοινωνικὲς σχέσεις θὰ μεταμορφωθοῦν ὁλότελα καὶ ἡ ζωὴ θὰ πάρῃ καινούργιο δρόμο.

«Ἄν τὰ μάτια σας μποροῦν νὰ ἰδοῦν τὴ νέα αὐτὴ τέχνη—θὰ μπορέσετε τότες—περνώντας μέσα στὰ ἐπιστημονικὰ μᾶς ἐργαστήρια—νὰ διαβάσετε ἐκεῖ μιὰ Νέα Διαθήκη, μιὰ νέα «Βίβλο Γενέσεως». Νὰ τὶ πιστεύομε! Νὰ τὸ νέο χροῖος, πὺ μᾶς ἐμψυχώνει καὶ μᾶς περιμένει. Νὰ ὁ νέος παράδεισος, πὺ μᾶς καλεῖ νὰ τὸν καλλιεργήσωμε καὶ νὰ τὸν φυλάξωμε».

* *

Τὸ Φλεβάρη τοῦ 1920 ὁ Sanderson ἔκαμε μιὰ ὁμιλία στὴ μεγάλη σάλα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leeds. Παίρομε ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ ἓνα ἀπόσπασμα, πὺ μᾶς δείχνει, πῶς ἐννοοῦσε τὴν ἐπαφὴ σχολειοῦ καὶ ζωῆς. «Τὸ σχολειὸ πρέπει νὰ εἶναι ἓνα μικρογραφικὸ πρότυπο τῆς κοινωνίας. Πιστεύομε ἀληθινά, πῶς οἱ μέθοδοι, πὺ ἀρχισαν νὰ ἐφαρμοζονται τώρα σὲ κάποια σχολεῖα, πρέπει νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ μέσα στὸ κράτος. Ἐκεῖνο, πὺ πραγματικὰ ζητοῦμε νὰ πετύχωμε στὸ σχολεῖο μᾶς εἶναι νὰ ὀργανώσωμε τὴ σχολικὴ ζωὴ μὲ τὴ βαθύτερη σκέψη νὰ καλύτερέψωμε τοὺς ὅρους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τοὺς ὅρους τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας.

Ἄς πάρωμε ἓνα παράδειγμα γιὰ τὴν ἐπίδραση, πὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν τὰ ἰδανικὰ καὶ οἱ μέθοδοι τοῦ σχολειοῦ ἀπάνω στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν εργατῶν. Μέσα στὴν τραγικὴ ζωὴ τῶν εργατῶν, ὑπάρχει μιὰ τραγωδία σκληρότερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες. Καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ σιγανή, μὰ βέβαιη ἀτροφία κάθε ἀνώτερης πνευματικῆς δικαιοσύνης μέσα σὲνα πλῆθος ἀμέτρητο ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Εἶναι ἡ ἀτροφία, πὺ τοὺς φέρνει ἀναγκαστικὰ ὁ σημερινὸς τρόπος τῆς δουλειᾶς στὸ ἐργοστάσιο, ἡ τραγωδία τῶν πνευμάτων, πὺ μαραίνονται, τῶν ἱκανοτήτων, πὺ ποτὲ δὲν ἀνθισαν.

Εἶναι τόσο γενική, τόσο συνηθισμένη, ὡστε περνοῦμε κοντὰ της χωρὶς νὰ στρέψωμε τὸ κεφάλι. Καὶ ὅμως σὲ ὅποιο ἐργοστάσιο κι ἂν μποῦμε, θὰ ἰδοῦμε ἐργάτες νὰ καταγίνονται σὲ δουλειὰς κατώτερες ἀπὸ τὶς δεξιότητες τους. Ἡ ἀτροφία ἔρχεται σιγὰ σιγὰ. Εἶναι ὁ θάνατος τῆς ἰδιοφυΐας καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, πὺ ἐμπνέουν κάθε δημιουργικὴ ἐργασία.

(Ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Ἡ «Ἀναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σὲ ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, πὺ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση: Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς *Ἐυριπίδη 6*, Ἀθήνα. Ἡ «Ἀναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δῖνη μὲ τὸ βιοβλιογραφικὸν της δελτίον, ἂν εἶναι δυνατὸν, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα των].

Α. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ Ν. ΒΟΥΤΥΡΑ: *Μέσα στὴν Κόλαση* Ἀθήνα 1927. Σχ. 16ο σελ. 229 (Δ).
 ΣΩΤΗΡΗ ΣΚΙΠΗ: *Λουλούδια τῆς Μοναξιάς*. (ποιήματα). Le Puy—En—Velay (Τυπ. «La Haute—Loire») 1927. Σχ. 8ο μ. σελ. 106. Φρ. 12 (Δ).
 ΣΩΤΗΡΗ ΣΚΙΠΗ: *Γαλάζια Μεσημέρια* (ποιήματα) Παρίσιοι (Ἐκ. οἶκος «Ἀγῶν») 1927 Σχ. 8ο μ. σελ. 87. Φρ. 8 (Δ).
 Χ. Β. ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ: *Οἱ Κρικιοὶ ὄνοι*. Ἀθήνα (Τυπ. Γιάννη Καρανάσου) 1927. Σχ. 8ο μ. σελ. 87. Δρ. 25 (Δ).
 RABINDRANATH TAGORE: *Παραστρατημένα πουλιά*. (Μετάφρ. Μάχη Ἀνταίου) Ἀλεξάνδρεια («Γράμματα») 1927. Σχ. 8ο Μ. σελ. 325 (Δ).
 Γ. Π. ΔΗΜΑΚΟΥ: *Ρόδα τῆς Ἀύγης*. (ποιήματα) Ἀλεξάνδρεια («Γράμματα») 1927. Σχ. 8ο μ. σελ. 74 (Δ).
 PIERRE AGÈTANT: *Οἱ δύο μας*. (Μετάφρ. Ν. Γριμάλδη) Ἀλεξάνδρεια («Γράμματα») 1927. Σχ. 32ο σελ. 47 (Δ).

Β. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

- ΗΛΙΑ Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΑΔΗ: *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ἀθήνα. (Οἶκος Ζηκάκη) 1927. Τόμ. 2ος, τεῖχ. 1ο Σχ. 8ο Μ. σελ. 240 (Δ).

Γ. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

- Μ. Μ. ΜΩΥΣΕΪΔΗ (ιατροῦ): *Γενετήσιος Παιδαγωγική*. Ἀλεξάνδρεια (Οἶκος Κασιγόνη) 1927. Σχ. 8ο Μ. σελ. 32 (Κ).

Δ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

- ΠΕΤΡΟΥ Γ. ΖΗΣΗ: *Ἡ Συγκέντρωσις τοῦ Κεφαλαίου καὶ ὁ Μαρξισμός*. Ἀθήνα. 1927. Σχ. 8ο Μ. σελ. 30 (Κ).

Ε. ΙΑΤΡΙΚΑ

- ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ: *Ρώμη καὶ Χαρά*. Ἀλεξάνδρεια. («Γράμματα») 1927 Σχ. 8ο μ. σελ. 110 (Δ).

ΣΤ. ΤΑΞΕΙΔΙΑ

- SOTIRI SKIPI: *Mes impressions sur la Provence*. Avignon (ed. des «Annales») 1927. Σχ. 8ο Μ. σελ. 21.

Ζ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΕΡΜΗΣ (Μηνιαῖο Περιοδικὸν Μελέτης καὶ Ἐρευνας). Διευθυντῆς Α. Μαρσέλλος. Ἀλεξάνδρεια. Τεῦχ. 8 Ἰούλιος 1927 (Ἐκδ. κατάστημα «Νέα Ζωή»). Σχ. 8ο μ. σελ. 40 συνδρ. δρ. 120 (Δ. καὶ Κ.).

- NEA ZΩH (Λογοτεχνικὸ Περιοδικὸ) Περίοδος IV—Τόμος XIV Τεύχος 4 Ἰούλιος—Αὐγουστος 1927. Ἀλεξάνδρεια. Σχ. 8ο Μ. σελ. 52 τμῆ δρ. 20 (Δ).
- ΕΛΛΗΝΙΣ (Μηνιαῖον περιοδικὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλληνίδων) ἔτος Ζ'. Τεύχος 6—7. Ἰούνιος—Ἰούλιος 1927. Ἀθήναι Σχ. 4ο σελ. 30 συνδρ. Δρ. 75 (Κ. καὶ Δ. καὶ Μ.).
- ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ. (Ἐπίσημον ὄργανον τῆς Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας) Ἔτος Γ'. ἀρ. 142. Βγαίνει κάθε βδομάδα. Ἀθήναι (Δεληγιώργη 27α). Σχ. 4ο Μ. σελ. 8 Συνδρ. δρ. 40 (Κ. καὶ Δ. καὶ Μ.).
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ. (Μηνιαῖον περιοδικὸν) Διευθύντρια Ε. Ζωγράφου. Ἔτος Κ'. Ἀθήναι. Τεύχος 236 Ἰούνιος 1927. Σχ. 4ο σελ. 16. Συνδρ. δρ. 50 (Κ).
- ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ. (Καλλιτεχνικὸ περιοδικὸ). Διευθυντῆς Ν. Παρισκευᾶς. Ἔτος Δ'. ἀρ. φύλ. 1. Ἰούνιος 1927. Ἀθήνα. Σχ. 4ο σελ. 20. Συνδρ. δρ. 100 (Δ).
- ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ. (Μηνιαῖο ἱστορικὸ, φιλολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ περιοδικὸ). Διευθύντρια Μαριέττα Μινώτου. Ἔτος Α'. ἀριθ. 3—4 Ἰούνιος—Ἰούλιος 1927. Ζάκυνθος. Σχ. 8ο Μ. σελ. 24. Συνδρ. δρ. 35 (Δ. καὶ Κ.).
- ΤΟ ΦΩΣ. (Δεκαπενθήμερο ἐκπαιδευτικὸ περιοδικὸ) Διευθυντῆς Στέλιος Ἀλοΐζος. Ἡράκλειο Κρήτης. Χρόνος Δ'. 1927. Αὐγουστος. Συνδρ. δρ. 50.
- ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ (Ὁ Πυρφόρος). Δεκαπενθήμερον ἐκπαιδευτικὸν περιοδικὸν. Διευθυντῆς Γ. Φ. Δαφέρμος. Ρέθυμον. Αὐγουστος 1927. Ἔτος Γ'. Συνδρ. δρ. 50.
- SVOBODNO VASPITANIE: (Ἐλεύθερη ἀγωγή) Διευθυντῆς D. Katzaroff. Σόφια. (Rue Batchokiro No 13) Χρόνος 5ος 1927. Τεύχ. 9—10. Σχ. 8ο σελ. 64. Εἶναι ὄργανο τῆς Ligue Internationale pour l' education Nouvelle.
- L' ECOLE EMANCIPEE: (Revue Pédagogique Hebdomadaire de la Fédération des Syndicats de l' Enseignement) Συνδρομὴ γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ 35 γαλ. Φρ. Διεύθυνση Saumur (M. et L.) France. ἀρ. 42. Ἰούλιος 1927.
- L' INTERNATIONALE DE L' ENSEIGNEMENT: (Bulletin Mensuel) organe officiel de l' internationale des travailleurs de l' enseignement. Ἔτος 6ο 1927. ἀρ. 10. Paris (Rue de la Grange—Aux—Belles. No 33).
- BULLETIN DD L' INSTITUT GÉNÉRAL PSYCHOLOGIQUE. Paris 27ο ἔτος ἀρ. 1—3 Σχ. 8ο Μ. σελ. 110.

[Κ=Καθαρεύουσα, Δ=Δημοτικὴ, Μ=Μικτὴ. Σχ. 8ο Μ=Σχῆμα ὄγδοο μέγα. Σχ. 8ο μ=Σχῆμα 8ο μικρό. Ὁ ἐκθέτης δίπλα στὴ χρονολογία σημειώνει τὸν ἀριθμὸ τῆς ἐκδόσεως].

Ὁρθογραφία. Ἡ «Ἀναγέννηση» προσπαθεῖ νὰ τηρῇ ὁμοιόμορφη ὀρθογραφία, περίπου τὴν ὀρθογραφία τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς, περιμένοντας νὰ γίνη ἓνας ἐπίσημος κανονισμὸς, πὸ θὰ ἀπλοποιήσῃ, καθὼς ἐλπίζομε, πολὺ τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία. Παρακαλεῖ λοιπόν, ὄσους γράφουν νὰ συμμορφῶνται, ὅσο μποροῦν μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ περιοδικοῦ.